

A

SZÉKELYEK INTÉZMÉNYEI

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL

AZ 1562-IKI ÁTALAKULÁSIG.

✱

IRTA:

CONNERT JÁNOS.

KOLOZSVÁRT,

NYOMATOTT GOMBOS FERENCZ KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1901.

A

SZÉKELYEK INTÉZMÉNYEI

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL

AZ 1562-IKI ÁTALAKULÁSIG.



IRTA:

CONNERT JÁNOS.



KOLOZSVÁRT,

NYOMATOTT GOMBOS FERENCZ KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1901.

A SZÉKELYEK INTÉZMÉNYEI.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lapszám
I. Bevezetés	1
II. A letelepedés	3
III. Székekre való beosztás.....	14
A) Miklósvár-szék	18
B) Kászon-szék	20
C) Keresztúr és Szereda fiú-székek	23
D) A „hét szék» megnevezés	24
VI. A szék feladata	26
V. A szék tisztségviselői	33
A) A kapitány vagy hadnagy.....	33
B) A judex terrestris vagy székbíró.....	42
C) Az esküdtek és seniores.....	44
VI. A királybíró vagy judex regius	47
VII. A falu bírója, vagy judex villae	54
VIII. A székgyűlések	55
IX. A városok (oppida seu civitates)	57
X. A királyi várak.....	65
XI. A) A három rend (Siculi trium generum)	70
B) A három rend közötti viszony.....	75
XII. A székelyek hadszolgálati kötelezettsége.....	86
XIII. Az ökörsütés (signatura boum)	94
XIV. A székelyek vagyonjoga	98
XV. Örökösödési jog.....	103
XVI. A sóarulási jog	104
XVII. A székely nemzetgyűlés	106
XVIII. A székely ispánság	115

ELŐSZÓ.

Alig van szép hazánkban oly terület, melynek lakosai történelmük érdekességére nézve a kicsiny Székelyföld mozgékony lakosaival versenyezhetnének. De ennek daczára a székelyek őstörténelmét még mindig homály fedi. Megpróbáltam én is ezen homály földerítésére valamivel hozzájárulni. Ez a kicsiny munka abban különbözik előbbi munkáktól, hogy tárgyalásomban mindig csak föltétlenül megbízható forrásokra támaszkodom és pedig a székely oklevéltárra, mert véleményem szerint legelőször a Székelyföldnek azon időbeli történelmét kell megállapítani, a melyből megbízható egykorú adatok maradtak fenn, mielőtt következtetni lehetne valamit arra az időre is, a melyből oklevéli adattal egyáltalában nem birunk. Mielőtt tehát kombinatiókba ereszkednénk, a szilárd alapot kell leraknunk, melyből kiindulva következtetéseket lehet tenni a legrégibb időkre is. Minthogy a történészek véleményük támasztására vagy ellentétes vélemények megczáfolására a legsúlyosabb érveket a székelyek jogtörténelméből szokták felhozni, megpróbáltam, a meny nyiben tehetségemben állott, a székelyek intézményeit az 1562-iki átalakulásig megvilágítani. Az egész munka inkább tanulmány és nem támaszt igényeket sem aránylagosságra, sem kerekdedségre, sem stílis szépségre. Némely

pontot bővebben tárgyaltam, mert nagyobb anyag fölött rendelkeztem, más, némelykor fontosabb pontot aránylag rövidebben, mert kevés volt az oklevéli adat. Szóval igyekeztem minden, az oklevéltárban meglevő anyagot feldolgozni és oklevéli adattal be nem bizonyítható hypothesisektől mentől inkább tartózkodni.

Nagy hálával tartozom tisztelt tanáromnak, Dr. Szádeczky Lajos úrnak, ki a székelyek történelmével foglalkozván, figyelmemet erre a tárgyra terelte és engem munkaközben tanácsával is támogatott.

Kolozsvárt, 1901. évi május hó 18-ikán.

Connert Fános.

Dr. Szádeczky Lajos

egyetemi ny. r. tanár úrnak

tisztelettel ajánlja

hálás tanítványa.

I.

BEVEZETÉS.

A székelyektől lakott terület Erdély~~öld~~ keleti részét teszi. Ezen Székelyföld („regnum Siculorum“, „terra Siculorum“, „terra Siculorum nostrorum“) határai a középkorban a következők voltak: A keleti határvonalat a Kárpátok hegygerince képezte, valamint a délkeletit is. Délnyugaton a Töresvári uradalommal volt határos. A határt nagyjában úgy határozhatjuk meg, ha egy vonalat húzunk a Bodzai szorostól a Feketeügy torkolatáig. Onnét északra az Olt folyó képezte a határt a Székelyföld és a Barcaság között. A Vargyas torkolatától kezdve a határvonal északnyugat felé fordul és Alsó-Boldogasszonyfalva, jobbanmondva Ujszékely község alatt érinti a Küküllőt; onnét ugyanazon irányban a Kisküküllőt Balavásárnál éri el. Átmegey aztán a Maroson; Sámsondnál keletfelé fordul és Sárpatakon alul megint átmegey a Maroson. Tovább északfelé, követve a Hermányi bércznek a gerinczét az Olton túl mindig északfelé megey, mígnem végre a Moldvai határszélt eléri.

Magában foglalja a keleti Kárpátok lejtőit, a termékeny Háromszéki, Csiki és Gyergyói síkságot, a Háromszéki, Baróthi, Hermányi és Hargita bércznek a területeit, valamint a két Küküllő, Nyárád és a Maros völgyének egy részét.

Az ország lakosaitól, a „székelyektől“ vette nevét, a kik mint „Siculi nostri“¹⁾ és kétszer is mint „Siculi regales“ fordulnak elő.²⁾ Az első oklevél, a mely az ország nevét tartalmazza

¹⁾ Székely oklevéltár III. k. 22. l., 26. l., ~~36. l.~~ – ²⁾ Sz. O. I. k. 103. l. és Sz. O. III. k. 36. l. Megjegyzendő, hogy ezen név mindkétszer Zsigmond király okmányában fordul elő: jelentésére nézve azt kell mondanunk, hogy nem egy bizonyos rendnek szól, hanem az egész Erdélyi székelységnek. Alig volt ezen megnevezésnek valami külön jelentése vagy sajátos jogi tartalma. A „regales“ szót minden indok nélkül tették hozzá.

„terra Siculorum“-nak nevezi ¹⁾, vagy hosszabban „terra Siculorum partium nostrarum Ultrasilvanarum“ ²⁾, vagy „terra seu provincia Siculorum nostrorum“ ³⁾. Mindezek a kifejezések csak ugyanazon névnek a variánsai és nem bírnak egymástól eltérő jelentéssel.

A szónak ethymológiája még nincsen kiderítve. Hunfalvy „Szék-elv“-ből, azaz „Szék-elő“-ből származtatja. A „szék“ szó a magyaroktól megszállott területet jelentve, mi, mint Szabó Károly kimutatta, nem fogadható el, mivel sehol sem találjuk a „szék“ nevet a vármegyei területre alkalmazva. ⁴⁾ Szintoly kevésbé fogadható el azoknak a véleménye, a kik azt mondják, hogy „szék“ annyit tesz, mint „marchia“. Szabó Károlylyal tehát a szót mint nomen propriumot fogjuk tekinteni, melynek „ősregi jelentését... épen úgy nem értem... mint a besenyő, kún és kazár név jelentését.“ ⁵⁾

Hogy mikor és mily körülmények között telepedtek le a székelyek arra a területre, az mai napig a leghevesebb vitának képezi a tárgyát. Négy hypothesis-t állítottak fel: I. A székelyek a hunok utódai és azoknak eltávozásától fogva bírták az országot; e mellett szól a nemzeti hagyomány, a középkori krónikaírók és ezenkívül az igen gyanús Csiki krónika. II. A székelyek Etelközből jöttek az országba és pedig már a honfoglalás előtt. III. A székelyek a honfoglalás következtében és tartama alatt telepedtek le. IV. A székelyek királyi telepítvényesek.

Az első nézetet én történeti lehetetlenségnek tartom. A negyedik ellen szól a székelyek törvényeinek és jogintézményeinek sajátossága. Legvalószínűbbnek vélem azt, hogy a honfoglalás idejében már be voltak telepedve a székelyek ezen területre.

A negyedik hypothesis ellen szól még az a tény, hogy a legrégebb időben a székelyek sohasem hivatkoznak királyi adományozásra és privilegiumokra; ezzel szemben megjegyzendő, hogy az Aranyos mellett letelepített székelyeknek királyi adománylevele volt és hogy azt mindig megerősítették a magyar királyok által. Össze lehet ezzel hasonlítani a szászok viszonyait is: ők is miadig királyi adományozásra hivatkoznak. De ellene szól még

¹⁾ Sz. O. I. k. 5. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 8. l., 17. l. — ³⁾ Sz. O. I. k. 122. l. — ⁴⁾ Sz. O. III. k. 29. l. — ⁵⁾ Szabó K. A. r. sz. 89. l.

az a tény is, hogy a székelyeknél a törzsszervezet még virágzásban volt letelepedésük korában is, mert változott körülmények között is érvényre jutott némely tekintetben. És talán azt a tényt is fel lehet az ellen hozni, hogy ha a király a székelyeket tulajdonképpen mint határőröket telepítette volna be, akkor egy-szersmind az igen fontos Bodzai és Törösvári szoros őrizetét is reájok bízta volna, tehát a termékeny Barezaságot is nekik adományozta volna. Sőt ellenkezőleg a székelyek területe messze nyugot felé terjedett és sulypontja az udvarhelyi széken feküdt, a mi a határőrizésre nézve nem lett volna előnyös hadászati szempontból.

Én feladatom keretén kívül esőnek tartom a tárgygyal való behatóbb foglalkozást. Azért csak vázlatosan ismertettem az eddig felhozott hypothesiseket.

Tárgyalásomnak majdnem kivétel nélkül a „Székely Oklevéltárt“ vettem alapúl, mivel ott a legmegbízhatóbb adatokat találhatjuk, bár — sajnos — az okiratok többnyire csak igen késő időből származnak. Minthogy a Csíki székely krónika az újabb kutatások alapján a 18-ik században összetákolt férczműnek bizonyult be, egészen mellőztem tárgyalásomban

II.

A LETELEPEDÉS.

Az a kérdés, hogy valjon Székelyföldnek csak egy részére telepedtek-e le először a székelyek, vagy már kezdettől fogva megszállva tartották az egész területet, a reánk maradt oklevelek alapján nem dönthető el, mert azt sem tudjuk, hogy mely vidékről kezdődött a letelepedés. Azért hát meg kell elégednünk azzal, hogy kimutassuk a Székelyföldnek határait azon időben, a melyből már okleveles adatok maradtak reánk.

Tudjuk, hogy már a tatárjárás idejében az Olt képezte a határt a Székelyföld és a Barezaság között¹⁾ és későbbi okleve-

¹⁾ Sz. O. I. k. 3. l. A folyó még abban az esetben is maradt állandó határ, mikor valamelyik területből egy darabot elmosott és a másikhoz hordott az Olt. Az ebben a tekintetben főnálló elvek küünnek Frater Györgynek

lekből kitünik, hogy attól délre a két terület között a Törcsvári uradalomhoz tartozó birtokok és falvak foküdtek. Az »Andreanum«, a szászoknak adott kiváltságlevél, határozza meg a királyföld és a Székelyföld közötti határt, jollehet nem elég pontosan.¹⁾ Ezekben az esetekben sem találunk pontos határleírást, de nagyjában meg lehetünk elégedve. A többi határok meghatározására kiválóképen az 1567. és 1569-iki regestrumok nyújtanak segédeszközöket.

Mondhatjuk tehát ezen oklevéli adatok alapján, hogy a XIII. század kezdetén az egész terület, a mely a későbbi időkben is a Székelyföldhöz tartozott, néhány jelentéktelen ponton és Aranyosszéken kívül már meg volt szállva. De a székelyektől megszállt területen belül is volt néhány ilyen kisebb terjedelmi rész, a mely Alsófehérmegyéhez tartozott, például a Csik-, Sepsi- és Kézdi-szék között fekvő Bálványos vár és a hozzá tartozó falvak mint Szárazpatak, Fel-Torja és mások.²⁾ Ezek a székely eredetű Apor-családnak a birtokai voltak. Ez a terület mindenesetre már vármegyei terület volt és semmi esetre sem székelyföldből lett vármegyeivé.

A Sepsi-szék nyugati szélén fekvő Hidvég és Arapatok falvak is vármegyei terület voltak.

Székelyföldön belül néhány királyi várat is találunk, például Szent-Lélek várat Kézdi-szék határszélén³⁾, Várhegyet, Sepsi, Kézdi és Urbai székek közötti határon⁴⁾, Udvarhely széken belül Udvarhelyt vagy Udvordot és az utóbbi várhoz ~~határon~~ Oláhfalú helységet „in medio Siculorum de Udworhel“⁵⁾, továbbá a szintűgy önkormányzattal bíró Bereczk helységet az ugyanazon nevű hegysszorossal szemben. A várak és a hozzá tartozó birtokok mind

egy, 1547-ben hozott, határozatából, a mely Mogyorós és Bölön falvak között folyt perben keletkezett, hogy tudniillik: „inter territoria duarum nationum videlicet dominorum Saxonum in Barcza et dominorum Siculorum ab altera parte pro veteri eorum consuetudine, quae longo temporum⁴⁾ vim legis obtinuisse dinoscitur, fluxum fluminis Olth, quaqua versum derivaverit, is eorum medio pro meta perpetua et insolubili per untrasque nationes teneatur. Sz. O. V. k. 65. l. — 1) Sz. O. I. k. 5. l. Érdekes, hogy a «terra Zék», a mely az Andreanum szerint a „királyföldhöz“ tartozott, de előbb a „terra Sebus“-nak volt része, aztán a Szász Fulkun, mint praediumot birta, végképen Alsófehérmegyéhez került. 1549-ből egy adat maradt fenn, a mely ezt a „districtus Kukulewhez“ tartozónak mondja. — 2) Sz. O. I. k. 34. l. 39 és 231. l. — 3) Sz. O. I. k. 8. és 17. l. — 4) Sz. O. I. k. 62. l. — 5) Sz. O. I. k. 29. l.

magánbirtokba mentek át, csak a többi részek nem kebeleztettek be a Székelyföldbe.

A várakról majd később lesz szó. Látjuk tehát, hogy a Székelyföldön belül is létezett néhány hely, a mely nem tartozott a Székelyföldhöz, hanem várterület volt, vagy mint Bereczk privilegizált helység. De hogy ezek a részek nem is tartoztak soha a tulajdonképeni Székelyföldhöz, azt véleményem szerint be lehet bizonyítani. A tulajdonképi Székelyföld azonban egy területi és jogi egységet képezett.

Azon tényről, hogy hogyan történt a betelepedés, a reánk maradt oklevelek egy szót sem szólnak, a mi érthető, mert mind oly időben keletkeztek, mikor a székely nép már falvakban, azaz „in possessionibus et villis“ lakott. Az egész székely területen már rég végbement a székekre való felosztás. Aranyos szék betelepítése már falvanként történt, mert ebben az időben a székelemek már régóta földműveléssel foglalkoztak, így tehát a földet már is magánbirtokul vagy részint közösen bírták.

Abból a tényből, hogy még a 16-ik században a nemzetségeknek és ágaknak politikai jelentésük volt, azt következtetem, hogy a letelepedés idejében a törzsszervezet uralkodott. De a vérrokonságon alapuló törzsszervezet átmenete a területi tényeken alapuló területi szervezkedésre mindenestre rövid idővel a letelepedés után történt, mert a 13-ik században már mint régén végbement tény tűnik fel és csak néhány maradvány mutat vissza az előbbi állapotokra. De ha áll az a tény, hogy a székelemek között letelepedésük korában a vérrokonságon alapuló törzsszervezet uralkodott, akkor bátran mondhatjuk, hogy a falvakba nem elejétől fogva telepedtek, mert a törzsszervezetben nem létezik magán földbirtok. Legvalószínűbb, hogy a nemzet nemzetségek és ágak szerint osztotta föl és használta a földet. De ha az egész területet egyszerre megszállták volna, mi lenne természetesebb, mint hogy nemzetségek és ágak szerint osztották volna fel *az egész területet*, azaz minden nemzetségnek külön területet adtak volna. De ez nem áll. Majd meglátjuk, hogy a székekre való beosztásnak semmi köze sincs a nemzetségekre és ágakra való beosztáshoz.

Az első okmány, a mely a „genealogiát“ említi, 1427-ben kelt, mely évben Kézdi-szék előkelői Torjavásár városát a maguk

öt nemzetsége között (genealogias seu generationes) osztják föl és róják meg „taxakkal“. ¹⁾ Az „ad quinque genealogias vestras inter vos dividendó“-ból kiviláglik, hogy Kézdi székben 1427-ben a nemzetségeknek politikai jelentőségük volt. A szóban forgó „taxák“ nem voltak királyi adók, hanem a szék költségeinek fedezésére voltak kiróva. Ezen szolgáltatásokban a nemzetségek jelentősége úgy látszik némileg előtérbe lépett, különben nem lett volna szükséges a város lakóseit nemzetségekre felosztani. Valószínű azonban előttem, hogy az az adat, a mely öt nemzetségre való beosztásról szól, hibás, mert reánk maradt egy okmány, a mely azt bizonyítja, hogy Aranyos székben a 15-ik században hat nemzetség volt.²⁾ Aranyos székbe Kézdi székelyek telepedtek le több okmány bizonyága szerint, és mint-hogy Aranyos székben hat nemzetség volt, kellett, hogy Kézdi székben is ugyanannyi legyen.

1540-ben Alsó-Cherathon Kézdi székben egy „Jenew“ nemzetség és „Besenyő“ ág fordul elő.³⁾ A Jenő nemzetséget a Maros széki nemzetségek között is találjuk, de nem a „Besenyő“ ágat. Meglehet, hogy a Besenyő szó másolási hiba.

Igen számos adat maradt fönn Maros székéből. 1497-ben a Halom nemzetségről és a Péter ágról van szó.⁴⁾ 1499-ben „Erlewcz“ nemzetségről és „Zouath“ ágról⁵⁾, Megyes nemzetségről és Kürt ágról.⁶⁾ De mind a hat nemzetség és huszonnégy ág nevét feltaláljuk az 1548-ban (vagy helyesebben 1538-ban⁷⁾ és az 1557-ben⁸⁾ keletkezett lajstromokban.

Tudjuk, hogy a tizenötödik században alapított Kászon székben is hat nemzetség volt, ezek között a Halom nemzetség⁹⁾

Sepsi székre vonatkozólag csak egy adat maradt reánk 1508-ból, és pedig a „de vero et certo genere Nobilium Siculo-rum Aghaz in arbore Koroniza is possessione Bikfalva“ czimű. Az „Aghaz genust“ és „Koroniza arbort“ nem találjuk föl a Maros széki lajstromokban.

Áll tehát az, hogy Udvarhely és Csik széken kívül minden székben találtunk nemzetségekre és ágakra vonatkozó adatokat. Csikszékre nézve azt vélem igen valószínűnek, hogy ott is meg-

¹⁾ Sz. O. I k. 122 l. ²⁾ Sz. O. I k. 296 l. ³⁾ Sz. O. III. 289. és 294. l.

⁴⁾ Sz. O. III. k. 129 l. ⁵⁾ Sz. O. I. k. 291. l. ⁶⁾ Sz. O. I k. 288. és II. k. 48 l.

⁷⁾ Sz. O. II k. 78. l. és V. k. 66 l. ⁸⁾ Sz. O. II. k. 139 l. ⁹⁾ Sz. O. I. k. 298.

volt a nemzetségek szerinti felosztás, mert a tőle elszakadt Kászonszékben tényleg megvolt. Megfigyelendő az is, hogy Maros-Kászonszék-, Aranyos- és Kézdi-székben hat-hat nemzetség volt és hogy az a hat nemzetség ugyanaz volt mindenik székben. Ezen föltevéstől csak a Sepsi széki Aghaz-nemzetség és Koroniza ág különbözik.

Előttem az is bizonyosnak látszik, hogy mindazon székben ugyanazon nemzetség, ha nem is mindig ugyanazon ág, létezett. (Halom nemzetség Kászonszékben, Jenő nemzetség Kézdi-székben; mind a kettő meg van Maros székben is).

Ha most már egész Székelyföldre egyszerre telepedtek volna le, mi lenne valószínűbb, mint hogy nemzetségek szerint osztották volna fel az országot; tehát nem találnók azt, hogy Maros-, Kászonszék- és Kézdi-székben egyszerre ugyanazon nemzetségek léteznének egymástól oly távol eső területeken. Ez a tény arra a következtetésre utal minket, hogy a betelepítés nem történt egyszerre, hanem egy bizonyos ponton indult meg és onnét aztán egész Székelyföldre kiterjedt.

Ez a pont talán Udvarhely és Maros-szék lehet, az első, mivelhogy mindig a főszék maradt, az utóbbi minthogy benne a nemzetségekre és ágakra való fölosztás legszívósabban maradt meg az idők folyamában. Tekintetbe veendő az is, hogy Aranyos székbe sem telepítették be Kézdi széknek *egy* nemzetségét, hanem mind a hat nemzetségből küldtek oda gyarmatosokat, ez a gyarmatosítás tehát nem *egy* nemzetségnek volt a ténye, hanem minden nemzetség odaadta a nélkülözhető erejét és emberét.

Ezen processusnak sem idejét, sem tulajdonképeni mozzanatait nem határozhatjuk meg. Ha az a kérdés merülne föl, hogyan volna lehetséges az, hogy oly kicsiny területből, mint Maros és Udvarhely szék, gyarmatosították a többi területet, akkor csak arra utalok, hogy vegye tekintetbe az olvasó, hogy a Kézdi székelyek, kiknek földjén a tatárok a Bereczkői szoroson át betörték az országba, a mely tehát természetesen nagy pusztulást és kárt szenvedett és kétségkívül roppant emberveszteséget is, mégis képesek voltak az egész Aranyos-széki területet gyarmatosokkal ellátni. Akkor tájt, úgy látszik, a szaporodás igen nagy volt.

A székelyek letapedéséről a következőket mondja Meitzen: „A székelyek területei kétfélek: olyanok, a melyeket korábban, és

olyanok, a melyeket később vettek birtokba. Az első birtokbavétel Csík-Vásárhely¹⁾ és az északi Háromszékre terjedt, egészen a Sepsí kerületig. Legvalószínűbb, hogy a székelyek a magas bércezes vidékekre húzódtak... az alsó Pruth és Szereth vidékéről... A régi területen fekvő telepek formája megfelel tökéletesen a birtokbavétel módjára vonatkozó hagyománynak.²⁾ Ez mindenütt ugyanaz és eltekintve a magas hegyeken fekvő letelepüléstől és pásztorkarámoktól, csak mérsékelt nagyságu faluhatárokat (dorffluren) mutat föl, melyeknek udvarai éppen oly kevésbé feküdnék határozott rendben, mint a szántóföldek. A földdarabolás nem igen nagy, de a birtokrészek formája és felosztása teljesen szabályszerűtlen. A térképekből egyéb nem következtethető, mint hogy egy főnök vagy földes úr területet osztogatott alattvalóinak a mint ez neki az idő szerint jónak tetszett. A térképek szerint a priorok családjai osztozkodtak az állandó letelepedésnél nemzetségük legelőiben és mindegyik tag a reá esett birtokból tetszése szerint alkalmas földet adott clienseinek és jobbágyainak vagy embereinek szántásra-vetésre. Ez azonban a Székelyföld csak régibb részeire vonatkozik.

„Körülbelül egy századdal később, 1211-ben, Háromszék déli része a... Barczaságban tartózkodó német lovagrend által ellenséges támadás ellen fedve volt. Ezen nyitva álló déli részben csak akkor alapíthattak falukat a székelyek, mert az ott fekvő székely falvak mindnyájan a német lovagrendnek a Barczaságban alapított falvai mintájára vannak építve.

„A székelyektől Aranyosszékből felosztott határok, mint a térképek mutatják, majdnem kivétel nélkül a szász falvak mintájára vannak berendezve.“³⁾

Megjegyzem, hogy Meitzen más alaphól indulva ki, ugyanazon végeredményre jutott, mint én, hogy tudniillik az egész Székelyföld betelepítése nem történt egyszerre, hogy tehát régibb és újabb telepítéseket kell megkülönböztetnünk. De téved abban midőn végleges, a „priorok“ által végrehajtott földfelosztásról szól.

Végleges földfelosztás nem történt, a faluszerinti telepedés alkalmával, mert a székelyek az általános letelepedéstől fogva,

¹⁾ Valószínűleg Kézdi-Vásárhelyt érti. ²⁾ Ebben téved Meitzen, mert a hagyomány szerint a székelyek a hunok ivadécai. — ³⁾ Korrespondenzblatt des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde Jahrgang 1896. 138 és 139. I.

egészen a mult századig falui földközösségben éltek, míg a letelepedés előtt a „nemzetségi földközösség“ volt érvényben.

A reánk maradt oklevéli adatok már csak a falui földközösségről tesznek tanubizonyságot.

A földet, a melyet a falubeliek együttesen birtak, nyilföldnek vagy falunyílnak nevezték.

A nyilszerinti földosztás gyakorlatban volt a Székelyföld összes székeiben. Az első Udvarhelyszékre vonatkozó oklevéli adat 1514-ben kelt¹⁾. Az összes székeknek szól az 1554-iki Maros-Vásárhelyi országgyűlés azon határozata, hogy „Mijden ember kij falw niyláth bijrja forinthoth aggijon“²⁾. II. János király 1569-ben kelt rendeletében azt olvassuk, hogy Csik székben is volt nyilföld³⁾. Ugyanazon tényt bizonyítja Marosszékre nézve Bernáld Ferencz árvai prokurátorának rendkívüli érdekes felebbezési folyamodványa, kelt 1569—1571 között⁴⁾, és Aranyos székre nézve Báthory Zsigmond vajda 1576-iki évi ápr. 24-ikén kelt rendelete⁵⁾.

A nyilföld Székelyföld összes székeiben közös birtok maradt egészen a mult századig⁶⁾

Hogy a nemzetségi földközösség helyébe már rég a falui földközösség lépett, a következő bizonytságot hozhatom föl: Bernáld Ferencz árvainak prokuratora felebbezés utján II. János királyhoz folyamodik védencei érdekében, kiket Csáky Mihály birtokukból ki akart forgatni. A királyi kuria az árvák kárára döntötte volt el a hozzá felebbezett pert, azt követelvén tőlük, „Hogy Aag Népével azt bizonictuk meg hogy mindenek a kiket oda az Nemes haazhoz wdwarhoz birtak Regteol fogwa, azokat az Aag Nepe Rézzebe atta az haaznak possessoranak.“ A kuria döntésében a tripartitumra hivatkozott, mely szerint a székelyek „per tribus et generaciones, atque Lineas generacionum (antiquo more) hereditates, ac officia inter sese parciuntur et dividunt.“ Erre a következő megjegyzést teszi a prokurator: „Ez mondst mint ha ugy magiarazna ew kegielnek, hogij minden few embernek az Aag nepe oztot volna falwnkent eoreokséget. Ez penig nem néz oda, mert az Aag Népe soha oztot, sem oztis senkinek eoreokséget, hanem tiztet. Consuetudo et observatio trium

¹⁾ Sz. O. I. k. 327 l. — ²⁾ Sz. O. II. k. 108 l. — ³⁾ Sz. O. II. k. 250 l. — ⁴⁾ Sz. O. II. k. 277 l. — 285 lapig. — ⁵⁾ Sz. O. IV. k. 51 l. — ⁶⁾ Tagányi Magyar Gazdasgt. szemle I. 1834. 216 s. 217. l.

generum Siculorum ez volt hogij a melj falwban feo ember zallott be, vagi lofeo. az falwtol kert az is haaz heliet, vagy pénzén kellet vennij.

„Ha wles heliet vagi haazat penzen veottis. de zanto feoldeket és rétet a falwtol kert, kijt nijl feoldeknek hinak, Az falw kételen tartozott nijlat adnij, kinek kinek az eo conditioia zerint. Egh kez lofeonek is keet annit kellet az falw feoldeben adnij, mint egh paraztnak, az feo embernek annalis teobet. . . .

„Innet volt hogy azoknak teob nijl feoldet adot az falw, mert teobet kellett zolgalnij es keoltenij az feiedelmek mellet ez orzag zwkssegeben.

„Az nijl feoldeket penig eoreokbe attak azoknak, de az keossegnel nem volt az falw feolde eoreokbe az nijl, hanem mikor a keosseg meg zaporodot, ha zinte Idegnij nemzet zallot keozikbeis, haaz heliet kellett neki adnij, ees minden ember ki bochatta az nijlat kezebeol, es wijolag oztottak fel, vgij penig hogij az wij embernekis annij Jusson mint eo rendin valoknak egyiknek, de igh ha keozikbe bochatta magat, mind zolgalattal s mind fizetessel Ha penig a paraszt ember ki falw eggik volt deficialt esmet az falwra zallott eoreoksege ki a falw adot volt nekj

„Ezen kijwl mind zeginek mind kazdagnak zabad volt Irtani, az a kecssegnekis.“

A nyilfüldet tehát nem meghatározott időszakokban osztották föl újra, hanem csak akkor, ha szaporodás következtében aránytalanságok álltak be a birtokban, vagy ha idegen családok telepedtek le a faluban, a melyeknek szintén kellett földet osztani. Tehát nem mezőgazdasági elvek és szempontok szerepelnek a földosztásnál, hanem a lakosság számának növekvése vagy csökkenése.¹⁾ A Tagányitól összeállított adatok, a melyek a 18-ik század végére vonatkoznak évenkénti felosztásról is tesznek említést.²⁾

A falu mindegyik lakósa kapott részt a nyilföldből és az új telepes is, ha a köztelherviselést magára vállalta. A vállalandó teherrel arányban állott az egyeseknek adott földdarab nagysága is. A legnagyobb teher, mely a székelyeket sujtotta, a katonaszkodási kötelesség teljesítése vott. A lófő székely azért kétszer

¹⁾ Lásd erre nézve még Sz. O. IV. k. 51. l. — ²⁾ Tagányi Magyaro. Gazdasgt. szemle I. 1894. 216. l.

annyit kapott, mint a harmadik rendbeli és a főember „iuxta conditionem suam annál is teobbet.“ Ha valaki házat szerzett egy faluban, akkor neki falunyilat is kellett adni. Az 1555-ik Municip. consuet. 52-iki art. értelmében azonban főembernek és lófőnek csak akkor volt szabad egy faluban örökséget — tehát házat is — szerezni, ha már volt valami öröksége a falu határain belül.¹⁾ A nyilföld nem volt elidegeníthető, a mi könnyen érthető, mert a falu azt csak haszonvételre adta. Ha egy harmadik rendbeli meghalt, a nyilföld, a melyet a falútól kapott, a falúra szállt vissza, a melytől a megholt utódai esetleg visszakapták; a nyilföld nem vált tehát örökségévé.

Annal meglepőbb ezzel szemben a prokurator azon állítása, hogy a lófők és főnépek „örökbe“ kapták a nyilföldet. Ezen adat előttem gyanúsnak látszik, mert a két rend azáltal kivált volna a földközösségből, miről Tagányi sem tesz említést.

Ezen elegendően birt nyilföldön kívül magánbirtok is volt Székelyföldön és pedig nem csekély terjedelemben: Magától értetődik, hogy a lófőknek és főnépeknek volt a legtöbb magánbirtokuk. Olyan örökös birtokot praediumnak vagy hereditásnak neveztek. Bernald Ferencz „Fekete“ nevű rétje is olyan volt. Ezen magánbirtok nagyrészt magánosok által véghez vitt irtásokra viendő vissza, — mert a procurátor azt mondja, hogy „Ezen kívül mint zeginék mint kazdagnak zabad volt irtani az a keossegnék is“. Egy 1477-iki oklevélben egy „Iwasfog“ nevű praediumról van szó²⁾. A Maxai Békés Odorján 1556-ban kelt végrendeletében több hereditásról van szó, a melyet már 32 évig birt, egyiken köházat is épített, a mit nem tett volna, ha azt mint nyilföldet bírta volna³⁾. Egyik birtokáról azt mondja, hogy saját vagyónából vette és nemesítette (nobilítāvi) azaz földön lakókkal telepítette be⁴⁾. Volt irtás alapján szerzett birtoka is.

A székely főemberek- és lófőknek a királyhoz 1571-ben intézett folyamodványában azt olvassuk: Azonkeppen zena retjunket zanto feoldeinket, kijek eoreok feoldeink voltanak nemeliek azokban, kijek pedig nijlas feoldeink voltak, zamtalan sokakat foglaltatanak“. A folyamodók tehát külömbséget tesznek az örökség

¹⁾ Sz. O. II. k. 119. l. — ²⁾ Sz. O. III. k. 98. l. — ³⁾ Sz. O. III. k. 312. l. — ⁴⁾ Sz. O. III. k. 78. l. *ugyanott.*

(hereditas) és nyílföld között. Az utóbbi tehát nem volt örökség. Az örökség nagyobb terjedelmének és fontosságának látszik, mint a nyílföld.

A magánbirtok erdőre is kiterjedt. 1497-ben egy lófőségről van szó, a melyhez egy Bartha-berke nevű erdő tartozott¹⁾: Bernáld Bartalnak is voltak erdei; „Fekete“-rét szelén sajátkezüleg plántált egyet. A főemberek és lófők folyamodványában ezt is olvashatjuk: „Ezenkippen nagy sok helieken foglaltak Erdeoketis, kijekben feo népeknek és lofejeknek rezzek volt.“ Tehát voltak erdők, a melyekben részük volt. De volt olyan erdő is „makkos-erdő és a havasokon“, a melyekbe „kinek kinek az eo tartomanijába“ barmaikat, juhaikat és disznóikat hajthatták. Voltak még olyan erdők is, a melyekben több falúnak, vagy egy egész kerületnek joga volt marháit legeltetni. Aztán említenek faluerdőket is. 1415-ben eladnak Sepsi szék előkelői egy erdőt Bothfalvának és pedig a szék összeségének nevében²⁾; az erdő tehát csak a szék, illetőleg a szék összeségének birtoka lehetett.

Vizek, malmok, halas tavak magánszemélyek és községek birtokában voltak.

A birtokra nézve tehát azt mondhatjuk, hogy magánbirtok, falubirtok és székirtok létezett. Az erdők és havasi legelők legnagyobbrészt egyes székek vagy kerületek birtokában állottak. Szántóföldek és rétek részint magánbirtok, részint nyílföld voltak. De a falúnak és a széknek birtoka sem volt az övék, mint jogi személyeké, hanem lakóσαι összeségéé; „mert a község . . . mint jogi személy csak ujabbkori fogalom“³⁾.

Az egész fejlődés tehát így képzelhető: A törzsszervezet fennállása korában nemzetségekként és ágakként birták a legelőket a székek, vagy helyesebben a megszállt területek keretében. Mikor aztán állandóan letelepedtek, a falui földközösség lépett az ági helyébe. A falu osztott mindegyiknek egy részt szántóföldekből és rétből, de elég maradt ezenkívül is, a melyet az használhatott, a ki akarta. Irtottak az egyesek ezenkívül is, és magánbirtokot szereztek maguknak. A lófőségek, melyek birtokával a bíróságra és kapitányságra való jog volt összekötve ilyen

¹⁾ Sz. O. III. k. 130 l. ²⁾ Sz. O. I. k. 109 l. — ³⁾ Tagányi Magyar O. Gazdagst. sz. I. 1894. 213 l.

magánbirtok voltak¹⁾.) A törzsfőnökök és ágak fejei valószínűleg már akkor többet kaptak, mint a többiek, mert több márhájuk, szolgájuk lehetett, mint a többieknek. De más erélyes, munkakedvelő ember is többet szerezhetett magának, mint a mennyit a nyílföldből kapott. A praediumok ezen módon meglehetősen szaporodtak. Sikerült egyesnek erdőben is magán birtokot szerezni, mert ha azt 32 esztendőn át ellenmondás nélkül birta, azután senki sem vehette vissza tőle. A magánbirtok megszerzése annál könnyebb volt, minthogy a letelepedés idejében a területek nagysága rengeteg volt a telepések számához képest, és mint-hogy — Meitzen szerint — négyszer annyi ember élhetett ugyanazon területen földművelés után, mint a mennyi baromtenyésztés után. A harmadik rendbelieknek kevés, vagy egyáltalában nem volt magánbirtokuk, vagy ha volt valamelyiknek, akkor aztán ezen nagyobb birtoka révén lustratio alkalmával lófővé emeltetett.

Érdekes az a tény, hogy Aranyos szék hét falójának a lakossága egy Bogath nevű pusztát közösen használt még a múlt század elején és hogy rajta „az első foglalás ősi jogával“ éltek.²⁾

Ugy látszik, mintha a nyílföld állandóan olyan terjedelemben maradt, a milyenben két három századdal a letelepedés után volt, míg a magánbirtok mind inkább növekedett a közbirtok kárára. Onnan van, hogy a 16-ik században számításom szerint a magánbirtok a mivelhető területnek nagyobb részét teszi. Számokat ugyan nem hozhatok föl ezen nézetem támogatására, de az oklevelek olyan gyakran tesznek említést magánbirtokról, hogy ezen tény által már ilyen következtetésre indíttatunk. Ezen alapon aztán azt is lehet megmagyarázni, hogy a harmadik rend túlszaporodás következtében szegénységbe süllyedt, minek következtében a nyílföldből nekik jutott rész a megélhetésükre nem lévén elegendő, késztetve érezték magukat a gazdagabbak magánbirtokára mind földönlakók menni.³⁾

A székelyek sajtósági örökösödési joguk persze csak a magánbirtokra terjed ki.⁴⁾

¹⁾ Ennek alaposabb tárgyalását lásd e munka — lapján. — ²⁾ Orbán Balázs: A székelyföld leírása Pest. 1871. V. kötet 124. l. s. k. — ³⁾ Lásd bővebben e munka 87. lapján — ⁴⁾ Bővebben e munka 103. lapján.

III.

SZÉKEKRE VALÓ BEOSZTÁS.

Már láttuk, hogy a nemzetségekre és székekre való beosztásban semmi összefüggés sincs, hanem hogy ellenkezőleg, keresztülvágják egymást, hogy tehát a székekre való beosztás egész más eredetű. Minthogy az oklevelek cserben hagynak minket, ügyekezniünk kell, a mennyire lehet, a rendelkezésünkre álló adatokból ezt a tényt kimagyarázni.

A tény már magában érdekes, mert hasonló felosztást vármegyei területen nem találunk csak a szász földön látunk ugyanilyen beosztást és hasonló intézményeket.

A székek fejlődésére mindenesetre a helyi, természetrajzi viszonyok voltak nagy befolyással. Kétségbe nem vonható bizonyítékot nyújt Miklósvárszék elválása Sepsi-széktől, a melytől a Baróthi hegység választotta el. Miklósvár székhöz mindig csak a Baróthi hegygerincztől nyugat felé fekvő helységek tartóztak. A közlekedési nehézség, a mely fenforgott Miklósvár-szék és Sepsi-szék között, minden esetre könnyítette és okozta az előbbi szék elválását is. Mert mivelhogy ez a vidék régentén Sepsiszék határszélén feküdt, a bérez által elválasztva tőle, nagy nehézségekkel volt összekötve a törvényt napokon és gyűléseken való megjelenés, minek következtében nem igen vettek részt a közügyek tárgyalásában és elintézésében; ezért inkább Szepsiszék alávetettjeinek, mint tagjainak érezték magukat.

Ugyanazon viszonyok forogtak fenn Kászon széknél is. Kászon-szék Csik-széknél egy része volt; de a hegygerincz elválasztja tőle és a szék egyetlen patakja déltelé a Feketeügybe folyik. Ugy hát ezen kicsiny területre nézve a Csik-széktől való elválás mintegy rabságból való felszabadulásnak látszott.¹⁾

De az eredeti székek alakulására is minden két-

¹⁾ Sz. O. I. k. 297 l.

ség kívül befolyással voltak a területi viszonyok. Így például Csik-szék területi egységet képez, épugy Gyergyó-szék, Csik-szék testvérszéke. Sepsí-szék az Olt és Feketeügy torkolata között elterjedő síkságot foglalta magában, de átment a Feketeügyön is; ez természetszerűleg is megmagyarázható, mert ilyen kicsiny víz nem alkalmas annyira határt képezni, mint egy hegyláncz. Kézdiszék a Feketeügy völgyének felső részét és a jobb partján elterjedő síkságot foglalja magában. A Feketeügy bal partján feküdt Orbai-szék. Ezen három szék között azonban nincsen valamely határozott határ, mert egy kicsiny folyó nem képez közlekedési akadályt, sőt inkább a három szék egy szép rónán terjedt el. Megvolt ezen területi egységek a következménye is János Zsigmond alatt, mert a fejedelem a három széket egy nagy székké egyesítette össze, míg a többi széken semmi változás sem történt. Udvarhely- és Maros-szék a Hargitától nyugatra feküdt. Udvarhely-székek a sulypontja a Nagy-Küküllő völgyébe esett, Maros-széké a Maros völgyébe. Hogy a 17. században Bardócz fiú-szék elszakadt Udvarhely széktől, annak okát mindenesetre főképen a területi viszonyokban kell keresnünk. Bardócz a Vargyas mellett fekszik és így az Olt folyamteréhez tartozik, míg Udvarhely-szék gőczpontja a Küküllő völgye.

Látjuk tehát, hogy a helyi viszonyoknak nagy befolyásuk volt különösen a későbbi fiúszékek: Kászón-Miklósvá:- és Bardócz-székek keletkezésére vagy a három délkeleti szék egységgé való átalakulására.

Szemünk látása csak a fiúszékek alakulása történik, és pedig nem új telepedések alapján, hanem az által, hogy a királyok a régi székektől bizonyos területet elkülömtettek. Ezen új székek alakulására a magánérdekeken kívül kiválóképen a területi viszonyok voltak befolyással.

A régi hét székre való beosztást az okmányok már mint ténnyt tüntetik föl. Keletkezésükre a területi viszonyok voltak befolyással, de igen valószínű, hogy az egyszersmind a letelepedés végbemenetelével is összeköttetésben állt, hogy tudniillik minden új telep, a mely az első székek gyarmatosai alapítottak, új székké alakult, a mint ez tudvalevőleg a „királyföldön“ történt.

Azon időben, a melyből már oklevéli adat maradt reánk következő székeket találunk:

I. Sepszi-szék legelőször 1224-ben van említve és pedig mint „terra Sebus⁽¹⁾”; 1349-ben mint „distructus Sebes⁽²⁾”; 1404-ben mint „sedis de Sebes⁽³⁾”; 1415-ben mint „Sedis Sepsij⁽⁴⁾” és mint „Sedis Schepsi⁽⁵⁾”; 1459-ben mint „Sepsij Zenthgijerghzeke⁽⁶⁾” és 1396-ban mint „Seepus⁽⁷⁾”

II. Kézdi-szék: 1307-ben már egy „syeulus de Kyzdy⁽⁸⁾” és „Siculi de Kezdy⁽⁹⁾” 1320-ban⁹⁾ fordulnak elő és „Siculi de Keesd⁽¹⁰⁾” 1396-ban¹⁰⁾; de magáról a székről csak 1427-ben történik említés, mint „Sedis Kizd⁽¹¹⁾” 1466-ban mint „Kyzdy szék⁽¹²⁾” és mint „Kézd⁽¹³⁾”-ről.¹³⁾

III. Orbai-szék. „Siculi de Orbou⁽¹⁴⁾” 1396-ban fordulnak elő¹⁴⁾ „Orbay Sedis⁽¹⁵⁾”-ről van szó 1419-ben¹⁵⁾, „Orbai⁽¹⁶⁾”-ről 1466-ban.¹⁶⁾

IV. Maros-szék. „Sedis Maros⁽¹⁷⁾” először 1408-ban¹⁷⁾ van említve, aztán még 1451-ben¹⁸⁾, 1465-ben¹⁹⁾, 1467-ben²⁰⁾, „Sedis Marusiensis⁽²¹⁾” 1486-ban.²¹⁾

V. Udvarhely-szék. „Siculi de Udvardhel⁽²²⁾” 1301-ben²²⁾, „Sedis Udvarhel⁽²³⁾” 1448-ban²³⁾, „Udvarhely⁽²⁴⁾” 1466²⁴⁾, „Sedis Odvarhel⁽²⁵⁾” 1459²⁵⁾, „Sedis Wuorhel⁽²⁶⁾” 1473-ban²⁶⁾, Udvarhely⁽²⁷⁾” 1558-ban²⁷⁾, sőt még „Hudvarhel Sedis⁽²⁸⁾”.

VI. Csik-Gyergyó-szék. Egy „Siculus de Chijk⁽²⁹⁾” már 1324-ben előfordul²⁹⁾; 1419-ben „Csijk sedis⁽³⁰⁾”-ről van szó³⁰⁾, 1466-ban „Chyk et Gyurgyu⁽³¹⁾”-ről³¹⁾; „Sedis Chyk⁽³²⁾”-ről 1467-ben³²⁾, 1511-ben „Sedis Csik et Gyergyó⁽³³⁾”-ről³³⁾, „Csik cum Kászony et Gyergyó⁽³⁴⁾”-ről 1552-ben³⁴⁾, 1558-ban Csijk et Gyergyó⁽³⁵⁾”-ről³⁵⁾.

I. ¹⁾ Sz. O. I. k. 5. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 56. l. — ³⁾ Sz. O. I. k. 97. l. — ⁴⁾ Sz. O. I. k. 109. l. — ⁵⁾ Sz. O. III. k. 33. l. — ⁶⁾ Sz. O. I. k. 182. l. — ⁷⁾ Sz. O. I. k. 1. l.

II. ⁸⁾ Sz. O. III. k. 6. l. — ⁹⁾ Sz. O. I. k. 37. l. — ¹⁰⁾ Sz. O. I. k. 1. k. 1. l. — ¹¹⁾ Sz. O. I. k. 122. l. — ¹²⁾ Sz. O. I. k. 205. l. és III. k. 6. l. 1419-ből. — ¹³⁾ Sz. O. III. k. 1. l.

III. ¹⁴⁾ Sz. O. I. k. 1. l. — ¹⁵⁾ Sz. O. III. k. 81. l. — ¹⁶⁾ Sz. O. I. k. 205. l.

IV. ¹⁷⁾ Sz. O. III. k. 25. l. — ¹⁸⁾ Sz. O. I. k. 161. l. — ¹⁹⁾ Sz. O. I. k. 203. l. — ²⁰⁾ Sz. O. I. k. 208. l. — ²¹⁾ Sz. O. I. k. 255. l.

V. ²²⁾ Sz. O. I. k. 29. l. — ²³⁾ Sz. O. I. k. 157. l. — ²⁴⁾ Sz. O. I. k. 203. l. — ²⁵⁾ Sz. O. I. k. 177. l. — ²⁶⁾ Sz. O. I. k. 220. l. — ²⁷⁾ Sz. O. II. k. 14^a. l. — ²⁸⁾ Sz. O. IV. k. 72. l.

VI. ²⁹⁾ Sz. O. I. k. 42. l. — ³⁰⁾ Sz. O. III. k. 81. l. — ³¹⁾ Sz. O. I. k. 203. l. — ³²⁾ Sz. O. I. k. 208. l. — ³³⁾ Sz. O. III. k. 177. l. — ³⁴⁾ Sz. O. II. k. 99. l. — ³⁵⁾ Sz. O. II. k. 145. l.

VII. Aranyos-szék. „Siculi super terra Oronos commarontum“¹⁾ említetnek 1289-ben, 1291-ben, 1313-ban és így tovább. A szék neve Aranyosegy 1469-iki oklevélben,²⁾ és Aranijas egy 1464-ikiben.³⁾

Igyekeztem lehetőleg minden írásbeli váriánsát megadni és egyszersmind az egyes nevek legeslegeső előfordulását is. A legelső adat 1224-ből való és Sepszi székét illeti; ugyanazon század végén keletkeztek az Aranyos-székét érintő adatok. Maros-szék nevét csak 1308-ban találjuk. Világos tehát, hogy ezen adatok korábbi vagy későbbi előfordulásából nem következtethetjük, hogy például Maros-szék később keletkezett, mint Aranyos-szék. Hogy nem maradt fenn korábbi adat, azt a történeti véletlennek kell tulajdonítani. De ugyanazon adatok alapján azt látjuk, hogy a 13-ik század kezdetén Sepszi-, Kézdi-, Orbai-, Csik-, Gyergyó-, Maros- és Udvarhely-szék már főnállott. Ehez járult még ezen század vége felé Aranyos-szék. Ez a *hét* mintegy az alapszámot képezi.

Ugy látszik, mintha Udvarhelyszék eredeti neve Telegd-szék lett volna. A nevet többször találjuk. Sz. O. 1 k. 20 l. egy „Telegdi diocesis“ említetik. Egy 1270—72 között kelt királyi parancs egyenesen a Telegdi székelyek összeségéhez van intézve⁴⁾. Ebből kitűnik, hogy ez egy szék volt. 1303-ban és 1325-ben a szék neve „Tylegd“-nek van írva⁵⁾ és 1288-ban Thylegd⁶⁾. Ugyanazon időből maradt reánk a széknek mint Udvarhelyszéknek való megnevezése 1301-ből. A Telegdi név legutoljára 1325-ben fordul elő és azon időtől fogva eltűnik az oklevelekből és helyébe lép az „Udvarhely“ név. Ez a névváltozás tehát a 14-ik század kezdetén történt.

Hozzá szeretnék még rövidén szólni a Csik és Gyergyó közötti viszonyhoz. Úgy látszik, hogy a később ezen székek között felforgó viszony már a legrégebbi időkben keletkezett. 1324-ből egy „Siculus de Csik“-ről van említés; világos tehát, hogy ez Csikszékből való volt. 1463-ban mind a két szék „Csijk et Gijrgiv“ említve van⁷⁾. Egy 1464-iki okmányban csak „Sebsij neenon Orbaj et Kijzdij et Chijk“ székek nevei fordulnak elő, Gyergyó nincsen említve. Az 1419-ben, 1467-ben, 1496-ban és 1519-

VII. 1) Sz. O. I. k. 22. l., 26. l., 35. l., stb. — 2) Sz. O. I. k. 180. l. és 203. l. — 3) Sz. O. II. k. 1. k. 200. és 213. l. — 4) Sz. O. III. k. 3. l.; — 5) Sz. O. III. k. 5. és 9. l. és IV. k. 5. l.; — 6) Sz. O. IV. k. 3. l. — 7) Sz. O. V. k. 13. l. A többi adatot lásd a 16-ik lapon VI. szám alatt

ben kelt oklevelekben mindig csak Csik székről történik említés de Csik és Gyergyóról 1462-ben és 1466-ban, „Csik, cum Kászony et Gyergyóról“. 1552-ben és 1558-ban „Sedes nostre Csik et Gyergyó.“¹⁾ Míg Csik szék nevét többször egyedül találhatjuk, Gyergyó neve egyetlen egyszer sem fordul elő magára, hanem mindig Csik névével együtt. Kiténik tehát abból, hogy Gyergyó szék már azokban az időkben egy bizonyos viszonyban állott Csik-székhez, hogy nemcsak Csik-széknek egy bizonyos része volt, a melyet Gyergyónak neveztek, hanem maga is szék volt, de függő viszonyban Csik-székhez, a mit a későbbi tényállás is bebizonyít. Egyelőre megelégszünk azzal, hogy bebizonyítottuk Gyergyó-széknek, mint széknek létezését, de egyszersmind függését is Csik-széktől. Majd, ha a székek jelentéséről lesz szó, akkor megpróbáljuk kimutatni, hogy mennyiben függött Csik-széktől.

Ezen székek keletkezése minden királyi vagy közhatalmi közbeszólás vagy közreműködés nélkül történt.

De egész más keletkezési indokot találunk Miklosvár- és Kászón-szék keletkezésénél. Ezek privilegiumok, király-parancsolatok alapján váltak el anyaszéküktől.

A)

Miklosvár szék.

Miklosvár nevét már azon okmányban találjuk, a melyet II-ik András a német lovagrendnek állított ki. Az „indagines Nicolai“ azok területének egy határát képezik. 1395 és 1399 között megengedte Stibor vajda Miklosvár „possessio seu villá“-nak, hogy „azon részek többi székei mintájára törvényszéket tarthassanak és ünnepeljenek és causas, lites és quescioncs quascumque iudiciarias sentenciarum more definire et decidere iuridicis temporibus legyenek képesek.“

1404-ben megparancsolja Zsigmond király Sepsí szék széke-

¹⁾ 1511-ben azt parancsolja az ispán Barcaság lakosainak, hogy segíték a közönség által kiűzött előkelőket minden módon; a harmadik rend tudniillik elpusztította a »Trium Generum Siculorum, Csijk et Gijergio Sedium, in illis *Tribus* Sedibus Siculicalibus« lakó előkelőknek a házaikat. Az oklevél névleg csak két széket említ, míg később aztán *háromról* van szó. A *tribus* vagy íráshiba, vagy a névleg nem említett Kászón széket kell hozzá számítanunk. Sz. O. III. k. 177 l.

lyeinek, hogy ne akadályozzák őket ezen jogok gyakorlatában.¹⁾ Mátyás király megerősítette a Zsigmond privilegiumát. De most, már Sepsi-szék lépett föl, mint felperes. A vajda az ügyet 1459-ben fontossága miatt Erdélyország összes nemeseinek, székelyeinek és szászainak közgyűlése elé terjeszti. Sepsi-szék „alienatióval“ önkényes elválással, vádolja Miklósvár-széket; azt mondják képviselői, hogy Miklósvárszék „mindig alá volt vetve“ Sepsi-széknek. Miklósvár a privilegiumokra hivatkozik. A gyűlés Miklósvár-szék elválását jogosultnak tekinti. Vingárti Geréb János ugyanazon év májusában megerősíti a privilegiumukat Hidvégi, Baróthi, Zebodi és Középjaitai nemesek kérésére.²⁾ Látjuk tehát, hogy Miklósvár-szék nemcsak Miklósvár helysége, hanem a Baróthi hegygerincez és az Olt között fekvő összes falvakra kiterjedt, Baróthtól dél felé egész Árapatakig, mert Bölön is hozzá tartozott. 1404-től 1459-ig a szék jogainak birtokában volt, a mi az 1459-iki perből kiténik, mert akkor Sepsi-szék lépett föl mint felperes.

Ugy látszik mintha a szék a következő években megint elvesztette volna önállóságát. 1531-ben arra kéri János királyt, hogy erősítse meg jogait; ő megteszi azt, de „salvis iuribus alienis“ és azon föltétel alatt „hogy Miklósvár-székben is mindig Sepsi szék birái tartsanak törvényszéket a főszék mintájára.“ De már 1532-ben panaszkodnak a Miklós-székbeliék „hogy a Sepsi-székbeliék megakadályozzák őket törvényszék tartásában“, a mit János király megtilt. Ugy látszik, hogy ezen parancsolatnak kevés eredménye volt, mert 1562-ben megint panaszkodnak Miklósvár-szék képviselői Zsigmond fejedelem előtt.³⁾

Látjuk tehát, hogy az elválás (alienatio) nem ment végbe nagy küzdelmek és rázkodások nélkül. Abban, hogy Sepsi szék oly erősen tiltakozott azon részének elválása ellen, a székelyek jogérzetét ismerhetjük fel, mely jogérvék a királyi hatalmat a

¹⁾ Sz. O. I. k. 97. l. és majdnem szórúlszóra Sz. O. III. k. 21. l. — ²⁾ Sz. O. III. k. 73. l. — ³⁾ Sz. O. II. k. 169. l. Jellemző, hogy az 1552-iki lajstromban, a hol a többi fiúszékek mind meg vannak említve, Miklósvár-szék neve nem fordul elő, ép úgy az 1567-ikiben sem, a melyben Kászton és Gyergyó székek, mint önálló székek vannak említve. Az első adatra nézve azt mondja Szabó K., hogy neve az író vigyázatlansága következtében maradt ki, de én azt hiszem, hogy abban az időben a szék tényleg nem is létezett. Később azonban megint felmerült, mint Sepsi szék fiúszéke.

székely jogba való jogtalan beavatkozással vádolja, mert mindenestre a consuetudo ellen történt mindaz. Sepszi-szék lakóssai hivataloznak ugyan arra a tényre, hogy Miklósvár-szék Sepszi-székhez tartozott, tehát a szokásra, de nem tiltakoznak a király tette ellen, nem mondják ki kifejezetten, hogy a királynak nincsen joga egy szék részét elszakasztani és új székké alakítani. Tehát nem a király ellen irányul támadásuk, a ki ellen irányulnia kellett volna, hanem mindig az elszakított rész ellen. Az egész ügy elvi fontosságát nem értik, vagy nem mernek szembe szállani a királyi hatalommal. Az 1459-iki erdélyi gyűlés is, csak az iránt érdeklődik, vajjon az elválás önhatalmulag történt-e vagy sem és eszerint ítél is; meglátszik, hogy magából érthető dolognak tartja, hogy a királynak van joga a székektől bizonyos részt elválasztani és önálló székké alakítani. Érdekes ez a tény abban a tekintetben is, hogy a székelyek mindig ovást emeltek abban az esetben is, ha a király valamely székely birtokot akart eladományozni. Ez a jogi felfogás, a mely a magánbirtok terén nyilvánul, nem terjedt ki a közügyekre is. Az elválás külömben úgy látszik csak a törvényhatóság terén történt, mert egy okmányban sem találunk említést arról, hogy azt a jogot is megnyerték volna, hogy saját kapitányt választhassanak. Meglepő azonban az is, hogy János király az 1531-iki privilegiumában azt mondja, hogy „Miklósvár-székekben is Sepszi-szék birái legyenek a bírák és a főszék mintájára tartsanak törvénynapot“ és hogy 1532-ben Miklósvár-szék panaszodik, hogy Sepszi-szék lakóssai megakadályozzák őket e joguk gyakorlásában. Minek következtében János király joguk megőrzésére emel szót. János király tehát a széket Sepszi-szék birájának rendelte alá, de az köteles volt külön törvényszéket tartani Miklósvár-székekben is. A katonai szolgálat tekintetében mindig Sepszi-szék kapitányának voltak alárendelve.

B)

Kászon szék.

Kászon szék megalapítása az 1390-iki Moldvaországi hadjárat után Zsigmond király által történt¹⁾. Mint ok felhozzatik a privilegiumban a hű szolgálaton kívül a következő: „mivel maga

¹⁾ Sz. O. I. k. 194. l.

Kászon szék közel fekszik Moldva országunkhoz és azon széke-
lyeinknek nem csakély mértékben kell örködniök személyük, ingó
és ingatlan vagyonuk megvédelmezése végett.“ Zsigmond király
azért megengedi nekik egy kapitány vagy hadnagy és székbiró
választását székük keretében. Hadászati okok indították a királyt
tehát arra, hogy a földrajzilag Csik-széktől elválasztott területnek
saját kapitányt és bírót adott és azáltal őket hadászati és tör-
vényhatósági szempontból önállóbbakká tette. Minthogy tudniillik
saját kapitányuk volt, sokkal könnyebben vihették véghez a moz-
gosítást. Hogy a Kászon-székbeliek Csik-szék fenhatósága alól
egyszersmind felszabadultak, reájuk nézve minden kétségen kívül
kellemes tény volt.

De a Kászon-székbeliek nem örültek sokáig önállóságuknak,
a mint ez az egészen megbízható monographiából kitünik.¹⁾ A
csiki székelemek — azt mondja az emlékirat — bosszankodtak a
fölött, hogy Kászon-szék hadnagyot és bírót választott; azért
12 embert elfogtak és a Kászon-székbelieket a privilegiális-level
kiadására kényszerítették. „Ha kezünkbe nem adjátok, meg kell
halnotok, mert fejeteket vétetjük,“ fenyegették az elfogottakat.

Kalandos módon visszaszerzik az oklevelet és megerősítte-
tik Mátyás király által. A levél megszerzőjének, egy Csik-szék-
belinek, földbirtokot adnak, reáruhazzák hat évre a bírói hivatalt
és öt egyedül „fejek felü venni és uralni“ akarják. Kitünik ebből
milyen nehezen esett nekik Csik-szék főnhatósága. A következő
időből igen kevés adat maradt reánk Kászon-széket illetőleg. Az
1506-iki Agyagfalvi gyűlésnek megnevezett előkelői között Kászon-
székbelit nem találunk²⁾. Ferdinánd király követeinek emlék-
iratában Csik-széket találjuk „cum Kászony et Gyergyó“³⁾. A szé-
kelyeknek Gyulafehérvárt hozott törvényczikkeiben Csik és
Gyergyó van említve, de Kászon-szék neve hiányzik⁴⁾. A széke-
ly székek lajstromában Gyergyó- és Kászon-székek külön külön
vannak említve. A 16-ik században Kászon-szék minden esetre tehát
főmállott⁵⁾. De erre más bizonyíték is van. 1571-ben arra kéri
Kászon-szék küldöttei Báthory István fejedelmet, hogy erősítse
meg a nekik Zsigmond király által megadott jogaikat. Előterjesz-
tenek egy oklevelet, a mely jogaiknak János, László és Mátyás

¹⁾ Sz. O. I. k. 297. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 316. l. — ³⁾ Sz. O. II. k. 99. l.
⁴⁾ Sz. O. II. k. 152. l. — ⁵⁾ Sz. O. II. k. 220. l.

királyok által való megerősítését tartalmazza és ezen kívül azt a jogot is, „hogy hadnagyot és bírót választhatnak és törvényt napot tarthatnak maguk között ő felségének, János királynak a fentnevezett megerősítő levelekben kimondott megengedése szerint,“ úgy tudniillik, hogy „minden peres ügy ezen Kászon-székből nem bármelyik más székre, hanem a mi kuriánk, azaz a mi képünk elő terjesztessék elő.¹⁾“ Báthory megerősíti jogaikat, megintvén egyszersmind Csik-széket, hogy ne háborgassa őket joguk gyakorlásában. Sikerült tehát Kászon-széknek Csik-szék alul nemesak közigazgatási, hadászati és igazságügyi tekintetben felszabadulni, hanem olyan jogot is megszerezni, a milyen egyiknek sem volt a többi székek közül. Nem kellett tehát nekik „bármelyik“ székhez fölebbezni pereiket, hanem egyenesen a kuriához. Elöttem ugy látszik az a „non quocumque in alias Sedes“ nem csak az Udvarhelyi székeknek szól, hanem egyszersmind Csik-széknek is. Mert ha azt találjuk, hogy Kászon-szék többször, mint Csik-szék fiúszéke (sedis Csik cum Kászony et Gyergyó 1552-ben) van megnevezve, azt csak abban a tekintetben tehették, hogy a pereket legelőször Csik-székhez kellett felebbezniök, mert minden más tekintetben egy teljesen önálló széket képeztek. Sajnálom, hogy egyéb bizonyítékok hiányában ezt a viszonyt nem lehet közelebről meghatározni, mert a későbbi időre vonatkozó adatokat nem használhatjuk föl itten, mivel a székek jogköre az idővel nagyon változott.

Itten is tehát azzal a ténnyel találkozunk, hogy egy új szék alakult királyi privilegiumok alapján és hogy ezen elválás is csak nagy küzdelmekkel ment végbe, mert az anyaszék egyik részének elválásában jogainak és jövedelmeinek (bírságok és székadók a szék költségeinek fedezésére) megcsonkítását látta. Itten is azonban az az érdekes tény fordul elő, hogy nem történik elvi ellenmondás a király cselekedete ellen, hanem az egész szenvedély a privilegiumok birtokosai ellen irányúl.

Ezen viszonyok megítélésénél szem előtt kell tartanunk azt, hogy az ugynevezett fiúszékek alakulására nem lehet általános szempontokat alkalmazni, mert mindegyik fiúszék keletkezése más jogalapon nyugszik és mindegyik privilegiumban másféle jogot nyert, ámbár azt is tekintetbe kell vennünk, hogy létezik több közös jellemvonás.

¹⁾ Sz. O. III. k. 342 l.

C)

Keresztúr és Szereda fiú-székek.

Az első adatot, a mely Keresztúr székről szól, az 1505-iki Udvarhelyi gyűlés articulusaiban találjuk. Elhatározták tudniillik „hogy ez Udvarhely és Keresztúr székin lakó székely atyafiaknak az elsői közül négy embereket és ugyanazon *széken* lakó löfejek közül tizenhármát“, választanak esküdteknek.¹⁾ A *széken* szó könnyen arra a feltevésre indíthat minket, hogy az Udvarhely és Keresztúr szavakat egy és ugyanazon szék jelölésére használták; de az ellen több későbbi adat szól. Van azonban egy korábbi okmány, a melyből föltétlenül kitűnik, hogy Keresztúr-szék már a 15-ik században létezett. Egy 1477-ben kelt okmányban a következő adatok maradtak fenn: „hogy maguk . . . — az alperesek — azon leveleket két törvénytapon, a melyek Keresztúr-szék özszes előkelői a közgyűlésen előre meghatározták“ . . . stb.²⁾ Kitűnik tehát ebből, hogy 1477-ben Keresztúr-szék közgyűlést tartott. Abból az következik, hogy nekik legalább egy *judex terrestris*-ük volt, mert nélküle nem tarthattak törvénytapot. Keresztúr-szék először Udvarhely-széknek egy részét képezte, de hogy miképen történt az elválás, arról semmi adat nem maradt reánk és arról sem, vajjon királyi privilegium vagy megegyezés alapján. De jellemző az, hogy sehol sem történik említés Udvarhely- és Keresztúr-szék közötti harczokról és egyenetlenkedésekről. Ha tehát az elválás királyi privilegium alapján történt volna, mindenesetre nem ment volna végbe minden rázkódás nélkül és az e fölött folyt perekről valami okmány maradt volna fenn. Azt is tekintetbe kell venni, hogy sohasem emlitenek olyan okmányt, a melyben a magyar királyok Keresztúr-szék jogait megerősítették volna. Ebből következtetni lehet, hogy a szék nem privilegium, hanem megegyezés folytán vált el Udvarhely-széktől. De hogy a két szék között a legjobb egyetértés állott fenn, bizonyítja az a tény, hogy 1505-ben mindkét székből választották az esküdteket az új törvénytörvény számára; de ez egyszersmind azt is bizonyítja, hogy a két szék közötti összefüggés oly benső volt,

¹⁾ Sz. O. I. k. 306. l. ²⁾ Sz. O. III. k. 98. l.

hogy a kettőt mintegy egy széknek tekintették; de harmadszor arról is bizonyosságot tesz, hogy a két szék egészben véve egységes volt. A felebbezési székét tulajdonképen Udvarhely-szék képezte és ha most már mindkét székből választják az esküdteket, az amellet szól, hogy a jog, a mely régentén csak Udvarhelyszék előjoga volt, most már Keresztúr-székre, mint annak fiú-székére is kiterjedt. Mint Udvarhely fiú-székéről is tesznek említést Ferdinánd király követei a már többször idézett jelentésükben. Keresztúr fiú-széknek jogában állott közgyűlést tartani és peres ügyekben ítéletet hozni, így mindenesetre székbirájuk is volt! és esküdtszék föllállítási joguk is.

Közös ügye maradt Udvarhely-székkal a fölebbezett perek elintézése, mert az 1505-ben föllállított fölebbezési törvényszék nem működött sokáig, és valószínűleg közös kapitány alatt állottak.

Semmi közelebbi adat sem maradt reánk Szereda-székről a puszta neven kívül. Ferdinánd követeinek jelentésében 1552-ből „Maros-szék cum Zeredá“-ról van szó. Ez az egyetlen hely, a melyben ezen szék neve előfordul, mert későbbi időből nyomát sem találtam. Benkő sem említi azt.¹⁾

Valószínű tehát, hogy ha egyáltalában létezett Maros-szék fiú-széke volt, és csak rövid időre maradt fenn.

Bardócz fiú-szék csak 1635 óta létezett, úgy hogy nem tartottam feladatomba vágónak keletkezését és Udvarhelyszékhez való viszonyát is tárgyalni.

D)

A „hét szék“ megnevezés.

Az eddig tárgyalt anyagból láthatjuk, hogy a fiú-székeket bele számítva tulajdonképen 11 szék létezett 1562 előtt. És mégis mindig csak hét székről van szó, ha a székek összeségéhez van intézve valamely oklevél.

Jenő pápa 1444-ben kelt privilegiumában mindig csak hét székről beszél²⁾. Szapolyai Jánosnak 1519-ben kelt levele csak a hét szék hivatalnokainak szól³⁾, éppogy Báthori Istváné 1521-ből⁴⁾ és Péter vajdáé 1529-ből.⁵⁾ A 16-ik század kezdetéről a követ-

¹⁾ Sz. O. II. k. 99 l. és Benkő Transsilvania generalis I. k. 400 l. —

²⁾ Sz. O. I. k. 148. és 149. l. — ³⁾ Sz. O. III. k. 205. l. — ⁴⁾ Sz. O. II. k.

9. l. — ⁵⁾ Sz. O. III. k. 243. l.

kező följegyzés maradt reánk: „A megnevezett három rendbeli székelek a hét magán széekben (sedibus privatis) laknak: Prima Sedes vocatur Maroszek, Secunda. . Chyckzek, Tertia. . Sepsysek, Quarta. . Kyosdzek, Quinta. . . . Orbayzek, Sexta Aranyászek, Septima et ultima Capitalis Sedes Regni Wdwarhelzek. . .¹⁾ Az 1551-iki lajstrom szószerint a következő: „Comitatus Siculorum. Sine ordine. Aranyas, Maros cum Zereda, Udvarhely cum Keresztur-szék, Csik cum Kászony et Gyergyó, Zepsi, Kysdi, Orbai“.²⁾

1444-ben Keresztúr- és Miklósvár-szék minden esetre már létezett, Kászcon székről nem mondhatjuk főtétlenül, de ezt nem is számítva, mégis 9 szék már bizonyosan létezett. A 16-ik század kezdetén mindenestre tényleg létezett Kászcon- és Keresztúr-szék, Miklósvár-szék valószínűleg nem. 1552-ben mind a 11, vagy ha Szereda csak hibásan vétetett volna föl, akkor is legalább 10 szék volt.

Ezen differenciák magyarázatára segédeszközt nyújt az 1552-iki lajstrom, a melyben Keresztúr, Kászcon, Gyergyó és Szereda mint mellék, — azaz fiú székek — tűnnek föl, ámbár Kászcon szék önálló szék volt. Tényleg el kell tehát fogadnunk, hogy csak a hét eredeti szék tekintetett valódi székek; a fiúszékek nem bírtak ugyanazon tekintéllyel. Ez a „hét szám“ mintegy Székelyország nevének egy részévé lőn, melyet nem változtattak a viszonyok szerint, habár téves is volt. És föl is téve, hogy a többi szék csak fiúszék volt és nem egészen önálló szék, Kászcon székre nézve mégis azt mondhatjuk, hogy tényleg önálló szék volt és talán csak egy mellékes tekintetben volt alárendelve Csik-székeknek. Össze lehet ezt az állapotot hasonlítani a hét százsz szék téves elnevezésével, míg tényleg 8 szék létezett.

A fiúszékek viszonyát az anyaszékhez nem határozhatjuk meg mindegyikre nézve egész pontosan; de különböztek egymástól is. Míg Kászcon-szék minden intézménnyel bírt, a mely csak megvolt az egyes önálló székeknek, Miklósvár-széknek mindenestre, Keresztúr-szék és Gyergyó-széknek a legnagyobb valószínűség szerint nem volt kapitányuk, de székbírája mindegyiknek volt és esküdei is; mindegyiknek megvolt a joga bármilyen pert elintézni és gyűléseket tartani.

¹⁾ Sz. O. II. k. 81. l. — ²⁾ Sz. O. II. k. 99. l.

IV.

A SZÉK FELADATA.

Az egész terület, melyet a székelyek megszálltak, kormányzatiilag és jogilag egy egészet képezett, melynek élén a „comes Siculorum“ állott. Az egyes székek csak kormányzati és törvényhatósági kerületek voltak.

Kormányzati tekintetben a szék feladata a hadi szolgálatra kötelesek nyilvántartása; minek következtében tisztjeinek kellett készíteniök a lajstromokat és időnként hadiszemlét (lustratio) tartaniök a hadkötelesek fölött. Az első adat, a mely a szék szerinti collustratoról szól, 1463-ból ered és pedig a „constitutiones exercitiales universitatis trium Nationum Transsylvanarum . . . a Serenissimo domino Matthia rege approbatae“-ban.¹⁾ Az 11-ik articulus így szól: Ne hogy azonban valami hiány keletkezzék a fölkelésben vagy a háborúban, azért az egyes székek kapitányai kötelesek béke idejében, és pedig nem igen ritkán a fegyvereket és egyéb hadi készületeket megvizsgálni és ha ezt elhanyagolják vagy nem engedelmesskednek . . . mirdegyik lakoljon . . .“. Tíz évvel később a király a székely ispánnak azt parancsolja, hogy tartson *általános* collustrálást és írja be a lófűket és köznépet (pedites) külön táblákba²⁾. Valószínű, hogy már 1463-ban székenként készültek a lajstromok. Igen valószínű, hogy a székely földön ez előtt nem volt collustrálás, mert a székelyekről szóló articulusban nincsen szó arról, hogy már voltak ilyen hadi szemlék, míg az erdélyi vármegyei területre vonatkozó articulusban a lajstrom vezetése mint „consueta“ említettik. A vármegyékre vonatkozó 5. art. így hangzik: „A Comites Parochiales kötelesek becsületes nemesekkel, de legalább öttel, a kiket meléjük adott minden egyes vármegyének összes nemesége ezen célra, azoknak a számát és neveit *minden évben* a rendes lajstromba beírni és évszerint a vármegyec népét, melynek élén állanak, hadi szolgálatra indítani“. Érdekes a különbség; a vármegyékben évenként történjék a hadi szemle, a székelyeknél „nem igen ritkán“. A vármegyékben a lustrálás

¹⁾ Sz. O. I. k. 196. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 220. l.

már szokásos, a székelyeknél nincsen szó arról. Ottan a lajstrom vezetéséről van szó, itten nincsen említve a lajstrom. A székelyeknél tehát úgy látszik nem volt gyakorlatban addig a lustrálás és a lajstrom vezetése, míg az a vármegyei területen már régóta létezett. Valószínű, hogy az a tény is befolyással volt erre, hogy a székelyek nem fizettek adót. Elöttem biztosnak tetszik, hogy azon időtől fogva már vezettek lajstromot, mivelhogy az okvetlenül szükséges volt, mert a szemlének az eredményét be kellett írni, hogy a fölkelés idejében tudják meg, kinek kell szolgálnia lovasként és kinek gyalogosként és hány harczost kötelesek kiállítani az első rendhez tartozók.

Ezen lajstromok vezetésére csak a hadi szolgálatra való tekintet kötelezte az egyes székeket. Mikor aztán a székelyeknek az ökörsütés helyett adót kellett fizetniök, akkor más szempontból összeállított lajstromokra volt szükségük. Különböztetést sem tudunk, hogy vajjon tényleg vezették-e állandóan a lajstromokat az egyes székek, mert ilyen lajstromokból semmi nyom sem maradt reánk.

Az 1545-iki Marosvásárhelyi országgyűlés határozata alapján a székelyeknek adót kellett fizetniök. Tekintettel arra, új lajstromot kellett összeállítaniök. A székhelyek tehát arra kéri az országgyűlést „hogy minden egyes székben testvéreik közül olyanokat válaszsanak, a kik a hét székely szék összes colonusait számlálják össze a lófűk és a földön lakók kivételével.“ Ezekhez „válaszson hozzá a colonusok összesége mindegyik székből két-két előkelő és két-két adóköteles személyt közülök, a kiknek esküdniök kell, hogy mindenütt jelen lesznek a számolókkal, ne hogy valami gyanu merüljön föl a számolók ellen. Továbbá a colonusok, a kik primipilatusban lagnak hüen revidealják és írják be azoknak számát a lajstromba.“ Tehát csak az adóköteles harmadik rendhez tartozókat és a földön lakókat írják be. A számlálás székenként történt, de nem a szék képviselői, hanem az érdekelt részek megbizottjai által.

Az „insurrectio“ vagy „exitatio in tumultum“, azaz a mozgósítás véghezvitele is nagyobb részt a szék feladata volt. Az 1463-iki constit. exercit. X. art. így szól erre nézve. „ . . . Azoknak a fölkelésre való összehívása vagy vérbe mártott karddal, vagy a székelyek ispánja írásbeli üzenete szerint történjék. Ha azonban a szükség a fölkelést követeli, az összes székek kapitányai dobok-

kal vagy „zaldobokkal“ és azért, hogy általánosan ismert helyeken, a melyeket tűzhalmoknak neveznek, tüzet gyujtanak, rendeljék el a fölkelést. A hadi szolgálatot székenként teljesítették a kapitány vagy belliductor vezetése alatt. A székeknek tehát fontos feladata volt, hogy a hadi készültség fölött őrködjék és a mozgósítást véghez vigye.

Nem kevésbé fontos volt a szék mint bírósági terület, mert a székeknek megvolt a hatásköre a területén keletkezett peres ügyekben. Ezen feladata minden esetre már a szék keletkezése idejében hozzá tartozott, mert míg abban az időben, a mikor a székek még nem telepedtek le, a törzs sokkal könnyebben dönthetett a peres ügyekben, mert a törzs összegyűlése nem járt annyi fáradtsággal és nehézséggel, addig a letelepedés után a nemzetgyűlések már nehezebben jöhettek össze; így hát a székekre ment át a bíraskodás joga.

Abban az időben, a melyről a mi okmányaink beszélnek, már egészen be volt végezve ez a processus, de bátran mondhatjuk, hogy már századokkal előbb is be volt végezve.

Az első adat, a mely tudniillik reánk maradt 1404-ben kelt. Zsigmond király Miklósvár székeknek azt a jogot adta „hogy a többi székek mintájára törvényt napot tarthassanak és causas, lites et quesciones quascumque iudiciarias sentenciarum more definire et decidere iudicis temporibus“ legyenek képesek. Eleinte a pereket a székgyűlésen döntötték el, még későbbi időben is azon gyakorolták ezt a jogot. Minthogy ez azonban igen nehézkes eljárás volt és a gyakori gyűlések sok nehézséggel jártak, lassanként csak az előkelők gyűltek össze és ítélték a perekben. A 15-ik században aztán esküdtszékek keletkeztek. Az 1466-iki Zabolai gyűlésen elhatározzák, hogy a három székekben tizenkét-tizenkét esküdttet válasszanak Kézdi-szék mintájára és pedig felét az előkelők, a másik felét pedig a köznépből, azaz a harmadik rendből, a kik minden perben eljárjanak. Látjuk tehát, hogy míg az egyik székekben az esküdtszék már fönállott, a másik két-tőben még nem létezett. Ezen a gyűlésen döntik el aztán az ügyet és rendezik be az esküdtszékeket Sepsi- és Orbai-székekben is. Mondhatjuk tehát, hogy az átváltozás a 15-ik század közepe táján történt.

Minden perben, bármilyen is lett volna, eljárhattak. Számos

— mai értelemben — polgári és bünpert hozhatnánk föl; így például: örökségi és határpercek, gyilkolás, lopás, rablás, házastörés, esonkítás, sebzés, hamis eskü, rágalmazás, occupatio terrarum, ellenséges támadás a ház ellen, béketörés, széktörés stb., szóval, mindent a mi a széken belül történt és a mi a széket és a közérdeket sértette, bíraskodás tárgyává tehettek a törvénynapon. Elég terjedelmes volt tehát a szék e tekintetbeli hatásköre. De egyszersmind mindenkinek, a kinek peres ügye volt egy székbeli ellen, azt eleinte a szék elé kellett hoznia. A ki ez ellen vétett, széktörést követett el és lakolnia kellett.)

A széki törvényszék ítélete ellen felebbezhetek, és pedig Udvarhely-székre. Van azonban olyan eset is, hogy más székre is felebbeztek, és pedig többnyire szomszédos székre. A Zabolai határozatok erre vonatkozó pontja így hangzik: „Ha talán az esküdtek maguk... valakinek az ügyét a jog igazi útján nem képesek eldönteni, akkor mely fél nem elégszik meg az ítéletével, ügyét felebbezés útján Udvarhely székhez tovább, ha úgy tetszik, a székely ispánhoz és legvégül ő felségének képe elé az ezen részben régi idők óta gyakorlatban lévő szokás szerint terjesztheti²⁾. Tehát már régi az a szokás, hogy a székről a pereket Udvarhelyszékre appellálják. Hogy mily időben keletkezett ez a szokás, azt mai nap még nem lehet eldönteni; talán olyan előjoggal találkozunk itten, a mely már a letelepedés idejétől fogva fönntartotta magát.

Hogy ez volt a törvényes eljárás, azt már egy más rendkívüli értékkel bíró okmány bizonyítja. Ez II. Ulászló 1499-ben kelt privilegiuma³⁾. Az erre vonatkozó része így hangzik: „Továbbá, hogy semmi peres ügyet se terjeszsenek az ispán vagy ő felsége a király elő per simplicem querelam, ha az nem tárgyalattott előbb a perlekedők saját székükben. Ha pedig a felek egyike nem elégszik meg (az ítélettel), Udvarhely székhez, azaz a székelyek közös székéhez, onnan az alispánhoz és attól magához a főispánhoz és onnét aztán ő felségéhez a király képe elé.“ Ha a szavakhoz ragaszkodunk, akkor úgy kell magyaráznunk ezen articulust, hogy négy felebbezési forum vagy instantia volt. De én azt hiszem, hogy az alispáni és főispáni instantiát nem sza-

¹⁾ Sz. O. III. k. 142 l. — ²⁾ Sz. O. III. k. 88 l. — ³⁾ Sz. O. III. k. 138-145. lapig.

bad kettőnek tekinteni, hanem csak egynek, mert az alispán csak a főispán képviselője volt és mint ilyen csak annak nevében döntötte el a pereket és csak annak távollétében. Fenmaradt tudniillik egy per, a melyben egy fél az alispán ítélete ellen sikerrel tiltakozik, mivel akkor, mikor tudniillik a vicecomes az ítéletet hozta, a főispán az országban volt. De előfordult az is, hogy a vicecomes bizonyos bonyolult pereket nem mert eldönteni és az ispánhoz útasította a pereseket.

Az 1505-iki Udvarhelyi nemzetgyűlésen fontos átalakulás ment át a második instantia, mert külön felebbezési törvényszéket állítottak fel Udvarhely-székbén, míg előbb a szék törvényszéke és a nemzetgyűlés tárgyalta a fellebbezett pereket. „Mi az egész Székely Földének lakósi, -- azt mondja az okmány és minden székeknek, akár micsoda renden lévői adjuk emlékezetekre . . . , hogy az mi országunk ritka gyűlése miatt sok pereknek, melyeknek appellatiója és újabban való megrázása országunknak közönséges népét illetné, véghez vitele napról-napra haladozna, melynek tovább tovább elmúlások és haladozások sokaknak nagy károkkra . . . volna,“ és hogy gyűlölet és harag „és a magok hasznoknak keresése a bírákat és törvénytevőket itt a mi Székely Országunkban gyakorta nem engedi meg, hogy igazat lássanak és ítéljenek.“ Azért elhatározzák, „hogy ez Udvarhely és Keresztúr székin lakó székely atyafiaknak az elsői közül négy embereket, és ugyanazon széken lakó lófejek közül tizenhármát, az mű Székely Országunknak régi bévett Authoritásából és hatalmából bírának és az igazságnak kiszolgáltatásnak véghez vitelére rendeltünk, kik egy summában lesznek tizenheten, a kik minden székekben és országokban akár mi renden lévő székelyeknek személyeket és képeket viseljék.“ Ezeknek igazságot kell szolgáltatniok minden gyűlölet és részrehajlás nélkül számkivetés és vagyonelkobzás büntetésének terhe mellett).

Ha a törvényszéknek egy tagja meghalt, akkor „a mi Székely Országunknak arra rendelt Authoritásával és hatalmával mást válasszanak“ ugyanazon székekből.

Tehát régi bévett „authoritásának és hatalmának“ alapján rendezi be a nemzetgyűlés azt a felebbezési forumot. Úgy látszik, mintha Szabó Károly ezen szavakból azt következtetné, hogy az már régi szokás, hogy Székelyföldön az ilyen törvényszéknek tag

1) Sz. O. I. k. 306. I.

jait választják. De ezt úgy kell érteni, hogy a gyűlés jogában állónak tekinti egy olyan törvényszék felállítását, mely egy előbbi csak a székelységet és senki mást nem érdeklő intézmény hiányait pótolja. Az új törvényszék tudniillik csak mint első felebbezési forum működjék, minek következtében a comes és a curia érdekei sem sértetnek meg. Az alaposság, melylyel a szervezés tárgyaltatik, a mellett szól, hogy itten egész új intézményről van szó. Ezen véleményem bizonyítékául szolgál még ez a mondat: „hogy az mi országunk ritka gyűlése miatt sok pereknek melyeknek appellatioja és újabban való megrázása országunknak közönséges népét illetné, véghezvitele napról-napra haladozna. . . .” Tehát azért, mivel az ország vagy helyesebben a nemzet-gyűlés nem bírja az appellált pereket eldönteni és nem azért, mivel a törvényszék tagjai meghaltak, vagy egyáltalában megüresedtek a bírák helyei, választanak 17 tagot; nem is kételkedhetünk abban, hogy itt egy új törvényszék felállításáról van szó, a mely Udvarhely és Keresztúr esküdtszékétől különbözik, már annál fogva is, hogy tagjait a nemzetgyűlés választotta. De az elnök valószínűleg Udvarhelyszék kapitánya vagy székbirája volt.

Már az „ad Udvarhel sedem scilicet universalem Siculorum“ úgy látszik mintha sajtászerű jelentéssel birna abban a tekintetben, hogy az „universalis sedis“ mintegy egész Székelyországot magában foglalja. Annál érdekesebb, hogy az 1505-iki országgyűlés határozata szerint az országgyűlés maga volt a tulajdonképeni felebbezési bíróság. Míg egyrészt azt kétségbe nem vonhatjuk, hogy az 1466. évi Zabolai határozatok értelmében Udvarhelyszékhez appellálták ügyeiket, azt sem vonhatjuk kétségbe, hogy az egyes nemzetgyűléseken is döntöttek el felebbezett pereket; most már aztán egy új törvényszéket szerveznek, a melynek ugyan az a feladata. A nemzetgyűlésnek appellált perek elintézésére vonatkozó joga, minden esetre már abból az időből származik, mikor a nép még nem telepedett le. Hogy hány évig maradt fenn ez az új törvényszék, nem tudhatjuk; 1506-ban minden esetre még fennállott. Hogy eltörölték volna, arra adatot nem találunk, épügy működéséről sem; úgy látszik nem sokáig maradt működésben. Később aztán mind inkább az lett szokásos, hogy Udvarhely széken intézték el a felebbezett peres ügyeket.

Egy harmadik jogi hatóságról is kell szólanou, melynek ha-

tásköre tudniillik szintugy csak az egyes székre terjedt. II. Ulászló privilegiumában becses adatott találunk erre vonatkozólag. Ez a hatóság a „iudicium generale“ „Ha továbbá generale iudiciumot akar tartani az ispán, akkor tekintetbe véve az állam hasznát és az idő alkalmatosságát, az egyes székekben tizenöt napig vagy az idő kívánata szerint igazságot szolgáltatasson, miután maga mellé választott 12 székülőt a székelyek előkelői és más nemes és becsületes emberei közül és minekutána megeskette őket, hogy megfognák őrizni az ő felsége a király és az időbeli ispán iránti hűséget...“ és „hogy végre igazságosan fogják eldönteni a peresek ügyeit jó és igazságos törvényük szerint.“ A székbiró is részt vesz a generale iudiciumban, a mint ez a birságokról szóló részben kiderül. „Az ispán ilyen általános törvényszéket minden évben tarthasson, tekintetbe véve az állam hasznát és ha a szükség azt követeli.“ A generale iudicium első folyamodásu és nem felebbezési hatóság volt. Az ispán minden évben legfeljebb 15 napig tarthatott ilyen generale iudiciumot az egyes székekben, de csak 12 székülő jelenlétében. Ezeknek választása saját elhatározásától függött, sőt a mi igen fontos, hű emberét, és nem székely nemest is nevezhetett ki. De több oklevélből látjuk, hogy többnyire a szék esküdteit vette maga mellé. Hogy mikor keletkezett a generale iudicium, nem tudjuk, az azonban kétséget nem szenved, hogy azok a zilált viszonyok, a melyek a 14-ik században az igazságszolgáltatás terén léteztek, eredményezték ezen iudicium generale szükségességét. A Zabolai határozatok ezen viszonyokat elég világosan tárják elénkbe. 1490-ben ez a törvényszék már rendes törvényszék volt. Az ispánt érdekelte a kérdés, hogy milyenek voltak a viszonyok az általa kormányzott területben. És a rend fentartására szolgáltak ezek a törvénynapok is.

Máskülömben azt is tekintetbe kell vennünk, hogy ezen iudicium generalenak is volt valamely előzője. A székgyűlés tudniillik az ispán elnöklete alatt is döntött el pert; pl. 1344-ben az ispán a székely universitas jelenlétében dönt el egy pert¹⁾. 1409-ben ítéletet mond Maros-szék közgyűlése egy örökösödési perben az ispán elnöklete alatt²⁾. 1448-ban Hunyadi János székely ispán egy örökösödési perben dönt Udvarhely-szék közgyűlésén és így to-

1) Sz. O. I. k. 51 l. - 2) Sz. O. I. k. 105 l.

vább. Az az eset tehát nem ritka, hogy az ispán elnöklete alatt a székek közgyűlésében intéztettek el egyes perek. A lépés ezektől, a iudicium generaléig nem volt oly nagy, minthogy ezen közgyűlésekben tulajdonképen az ispán volt a főszemély. Magára nem volt szabad neki peres ügyet elintézni és székelyt törvényszéke elé idézni, kivéve a felebbezett peres ügyekben. A iudicium generaléban azonban nem volt ő egyedüli bíró, mert csak az esküdtek testülete jelenlétében tárgyalhatott peres ügyet.

Látjuk tehát, hogy mint első törvénykezési hatóság három külön hatóság szerepelt I. a szék törvényszéke, II. a szék közgyűlése és III. az ispán a székülökkel.

V.

A SZÉK TISZTVISELŐI.

A)

A kapitány vagy hadnagy.

Minden szék élén a hadnagy vagy kapitány állott. Nevének több variációját találjuk. Legelőször előfordul a „maior exercitus“ név 1324-ben¹⁾, aztán „kapitaneus exercitus“ 1448-ban²⁾, továbbá „Capitaneus maioris exercitus“³⁾, „belliductor“⁴⁾, „Primipilus seu Capitaneus“⁵⁾, „ductor“⁶⁾, „vulgo ked“⁷⁾, „Kapitány, „Fő Kapitány“⁸⁾, „Capitaneus Supremus“⁹⁾ és végre „fő hadnag“ (fő hadnagy)¹⁰⁾.

A maior exercitus név, úgy látszik a legrégebb latin hivatali cím, mert eltekintve attól, hogy már 1324-ben olvashatjuk ezt a címet, már annak alapján mondhatjuk, hogy a 15-ik század kezdetén oly gyakran fordul elő pl. 1409-ben¹¹⁾, ugyanabban az évben mint „maior exercituancium seu primipilus“¹²⁾, 1410-ben mint „maior exercitus“¹³⁾, 1466-ban

¹⁾ Sz. O. I. k. 42. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 159. és 177. l. — ³⁾ Sz. O. I. k. 163. és 188. l. és III. k. 76. l. — ⁴⁾ Sz. O. I. k. 195. l. — ⁵⁾ Sz. O. I. k. 102. és 205. l., III. k. 83. l. — ⁶⁾ Sz. O. I. k. 139. l. — ⁷⁾ Sz. O. I. k. 286. l. — ⁸⁾ Sz. O. I. k. 316. l. — ⁹⁾ Sz. O. II. k. 41. l. — ¹⁰⁾ Sz. O. II. k. 140. l. — ¹¹⁾ Sz. O. III. k. 225. l. — ¹²⁾ Sz. O. III. k. 27. l. — ¹³⁾ Sz. O. III. k. 31. l.

mint „primipilus sine Capitanens“¹⁾. Már 1448-ban találjuk a capitaneus czímet; tehát a 15-ik század közepe táján történt az átmenet a „maior exercitus sive primipilus“ czímezésről a „capitaneus“-ra, a mely aztán az uralkodó maradt a latin oklevelekben.

A kapitány a szék legelső hivatalnoka volt; nevét tudniillik mindig a legelső helyen találjuk azon oklevelekben, a melyek a szék és annak hivatalnokaihoz vannak czímezve; csak későbbi időben a Iudex regius, a királybíró vergődik túlsúlyra. Ő a szék hivatalnoka volt és nem a királyé, mint az ispán és a királybíró. Neveinek egész sorából kiderül az, hogy ő tulajdonképen hadi parancsnok volt, a szék hadának a legfőbb parancsnoka. Ez volt feladatának lényege. Ő hajtotta végre a lustrálást, a hadi szemlét a szék területén. „Az egyes székek kapitányai kötelesek béke idejében nem igen ritkán hadi szemlét tartani“²⁾. Ő hajtotta végre az ispán hadfölkelési parancsát. „Az összes székek kapitányai hajtják végre... a mozgósítást“³⁾. Háboruban ők vezették a szék fölkel seregét. Hogy kik voltak altisztjei, nem tudjuk, de úgy látszik mintha voltak alparancsnokok is, a kiket „belliductores“-nek neveztek. (Legalább János király egy leveléből azt lehet következtetni. „János király... Capitaneis, Iudicibus, Primipilis Belliductoribus ac universitati... Sedis Zenthgewgh“⁴⁾. Ebből lehetne következtetni, hogy a későbbi időben a „primipilus és belliductor“ czímet alparancsnokok megjelölésére használták. Moldvába, Oláhországba és védháborúban minden esetre a kapitánynak kellett vezetnie a hadsereget, de ha csak egy kisebb kontingenst küldöttek, mint például az ország nyugati és északi részei felé viselt támadó háborúban, akkor nem a hadnagy vezette azt, hanem egy lófő, a kit a szék a sereg élére állított⁵⁾.

A kapitány azonkívül a szék törvényszékének egyik elnöke is volt. 1451-ben egy iudicium generaleban vesz részt Maros-szék hadnagya a székbíró és 24 esküdttel együtt⁶⁾. A híres Kisfaludi perben a hadnagy van a székülök közül elsőnek felsorolva.⁷⁾ Számos példát lehetne még felhozni. A hadnagy feladata volt a bírságok behajtása⁸⁾ és a székgyűlés határozatainak végrehajtása.

¹⁾ Sz. O. III. k. 83. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 198. l. — ³⁾ Sz. O. I. k. 198. l. X. art. — ⁴⁾ Sz. O. II. k. 26. — ⁵⁾ Sz. O. II. k. 138—145. lapig. — ⁶⁾ Sz. O. I. k. 163. l. — ⁷⁾ Sz. O. II. k. 29. l. — ⁸⁾ Sz. O. I. k. 31. l.

A kapitány fizetése a birságoknak reá eső illetményéből állott. Az 1555-iki „Municipalis consuetudo Siculorum ex Iuridiciis“ erre vonatkozó 78-iki art. így hangzik: „A királybiráknak ilyen birságból vagyon részek: orv birságból, vér birságból, parázna birságból; azoknak mindenike három gyrat tészen, annak felével a bíró és királybíró osztozik, a más felével a hadnagy a széktartókkal⁽¹⁾). A többi perekben a királybíró nem vett részt és akkor a kapitány és a székbíró aránylag többet kaptak. De 1559-től fogva a királybíró már az egyik felet kapta, míg a szék tisztviselőinek az esküdtekkal együtt kellett osztozkodniok a másik félen és pedig a lopás, emberölés, parázناسág, házasságtörés, vérontás, esonkítás, hamis eskü esetében és „percussorum livida membra gerantium“⁽²⁾). Mielőtt a királybíró oly nagy hatalomra emelkedett, a hadnagy mindenesetre nagyobb jövedelmet huzott a birságból.

De volt más jövedelme is; az ökörsütésnél ugyanis egy igen jelentékeny rész jutott neki fáradságának fejében az 1555-iki lajstrom szerint⁽³⁾). Akkor kapott Udvarhely-szék hadnagya 25-öt 1069 ökör közül, Sepszi-széké 12-öt 655 közül, Kézdi és Orbai székeké 12—12-öt 411 közül, Maros-széké 24-et 1335 közül és Aranyos-széké 12-öt. Része tehát 12 vagy 24, illetőleg 25 ökör volt a bélyegzett ökrök száma szerint. Míg Maros-székben a járuléka 8%-ot tesz, Kézdi és Orbai-székben 5.8%-re emelkedik. Látjuk tehát, hogy az arány nem volt egyenlő a székekben. A minimum 12 ökör volt, a maximum 25. Ha feltesszük is, hogy a hadnagyoknak sikerült maguknak mind nagyobb és nagyobb százalékot kivívni, mégis azt kell mondanunk, hogy régentén sem kaptak kevesebbet, mikor Oláh Miklós állítása szerint 40,000 ökröt is bélyegeztek a király számára.

Nagy nehézségekkel találkozunk, ha arra a kérdésre akarunk megfelelni, mily módon történt a hadnagyság betöltése? És pedig az a kérdés: vajjon tiszta választás útján töltötték-e be vagy egy bizonyos rend előjoga volt a hadnagyság betöltése, vagy egy földbirtokon alapuló örökösödési jog?

1461-ben megerősíti Mátyás király Kászonszéknek azon jogait, a melyeket neki Zsigmond király adott volt és megengedi nekik, hogy ők maguk választhassanak és iktathassanak be egy

¹⁾ Sz. O. II. k. 125. l. — ²⁾ Sz. O. II. k. 152. l. — ³⁾ Sz. O. III. k. 309. l.

belliductorot és székbirót¹⁾. De hogy itten nincsen szó tulajdonképeni választásról, világossá lesz a Kászon-szék keletkezéséről irt emlékiratból²⁾.

A megnevezett szék lakószai hajlandók Lázár Bálintot „tiszte is befogadniok, úgy hogy az a hat Nemzetben mindenikben el birja egyszer az tisztet és mikor az el telik, álljon az Halom nembe, és mikor az Halom nemnek el jö tiszt, akkor az Halom nembeliekkel együtt birjon tisztet“. Minek utána Lázár Bálint mind a hat nemzetségben viselte a tisztséget, a „Halom nembeliek“ nem akarják őt osztózó társul felvenni, mivelhogy az egész székért fáradozott. Azért az ő nemzetségét mintegy hetediknek ismerik el és mint minden más nemzetség, ő is részt vesz a „hadnagyságban“ és „biróságban“. Látjuk azonban, hogy ugyanazon nemzetség nem egyszerre viselte mind a két hivatalt, hanem mindig csak egy évi időköz után.

Hogy hogyan osztozkodtak az egyes ágak a hivatalokban, világosan megmondja az 1538-iki lajstrom. Maros-szék 6 nemzetségét négy-négy ágra osztották föl. Évenként felváltják egymást az egyes nemzetségek és ágak úgy, hogy 24 év alatt mindegyik nemzetség és ága egyszer viselte a hadnagyságot és biróságot. De egyszerre sohasem esik mind a két hivatal ugyanazon ágra. (Ennek a lajstromnak egészen megfelel az a lajstrom is, a mely az 1491--1515-iki évekről szól.³⁾)

¹⁾ Sz. O. I. k. 195. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 298. l. — ³⁾ Ezt a második lajstromot, mint a hiteles lajstromból vett másolatot tekintem, mivel ez az egyes hivatalnokok neveit is tartalmazza. A hibák is, a melyeket a másoló csinált, könnyen kijavíthatók. A sorrendre nézve mind a három meglévő lajstrom megegyezik. (Hasonlítsd össze Sz. O. II. k. 78. és 139. l. és Sz. O. V. k. 66. l.). Kettő csak a helyesírásban különbözik. (Sz. O. II. k. 78. l. és Sz. O. V. k. 66. l.). Ezen két utolsó lajstrom alapján Szabó K. az 1557-ik lajstromon tett hibás javítását kell kiigazítani. Szabó Károly tudniillik a II. k. 143. lapon az 1496-iki hadnagyságot illetőleg »Halom nem György ág«-ot irt *Halom nem Péter ág* helyett. Ezenkívül még az író egyik hibáját kell javítani: az 1514-iki hadnagyság *Halom nemzetségben György ágon* volt és nem *Halom nemben Péter ágon*. Ha ezt a javítást megtesszük, akkor aztán a három lajstrom pompásan megegyezik egymással. De magában az 1557-iki lajstromban is lehet bizonyítékot arra találni, hogy ezt a javítást véghez kell vinnünk. Mindegyik nemzetség és ág öt évvel a hadnagyság viselése után a bíróságot is viseli. Ést ha most már az 1496-iki hadnagyságot illetőleg *Halom nem Péter ág* írjuk *Halom nem György ág* helyett és 1514-re nézve *Halom nem György ág*.

Ezen schematismus alapján azt mondhatjuk, hogy itt tiszta választásról szó sem lehet, mert az egyes nemzetségek és ágak következtek egy bizonyos időben egymás után. Tehát a Kászonszéknek megadott jogról szóló adatot úgy kell értenünk, hogy a szék jogosult lett a hivatalokat székely szokás és törvény szerint tölteni be, minthogy csakugyan gyakorolta is ezt a jogot.

De az egyes ágakban, kinek jutott a hivatal osztályrészül? Nem kell az 1557-ben kelt lajstrom egész anyagát feldolgoznunk azon czélból, hogy világosságot szerezzünk magunknak. Csak két családot veszek tekintetbe: Barcsay Gáspárt és a Gyalakutiakat.

1491-ben Barcsay Gáspár viseli a hadnagyságot Örlöcz nemzetségben, Bod ágán a Gyalakutiakkal együtt,

1492-ben Jenő nemzetségben és Szomorú ágán egyedül,

1493-ban Medgyes nemzetségben, Medgyes ágán egyedül,

1502-ben Halom nemzetségben, Halom ágán a Gyalakutiakkal együtt,

1505-ben Medgyes nemzetségben és Kürt ágán a Gyalakutiakkal együtt.

Barcsay Gáspár tehát 15 év alatt ötször viselte a hadnagyságot, és pedig négy különböző nemzetségben és öt különböző ágon, kétszer egyedül, háromszor a Gyalakutiakkal együtt.

Halom nem Péter ág helyett, akkor a lajstrom a fentebbi állításnak is megfelel.

A II. k. 78. lapon olvasható lajstromon az áll, hogy a lajstrom a »hadnadság inclusive. Anno. Domini. 1548.« tartalmazza. Ez hiba; 1548 helyett kell írni 1538. Kiindulási pontúl vesszük az 1557-iki lajstromot, mert az a lajstrom leírójának tulajdonító hibákat leszámítva, tökéletesen megbízható. Ezen lajstrom szerint tehát Örlöcz nem és Bod ága viselte a hadnagyságot 1419-ben

1491	A sor tehát újra réá került volna 1515-ben, 1539-ben és 1563-ban.
24	Ha most már a második lajstrom az 1548-iki évvel kezdődik, a két lajstrom nem egyezik meg, mert annak alapján Medgyes nemnek Kürt
1515	ágnak kellett viselnie a hadnagyságot 1563-ban, Ha azonban az 1538-iki
24	évvel kezdődik, akkor megegyezik a két lajstrom. Mert akkor ezen
1539	lajstrom szerint is viselte volna Örlöcz-nem Bod-ág a hadnagy-
24	ságot 1539-ben és 1563-ban. És ha mindegyik nemzetséggel és ággal
1563	a próbát megtesszük, mindegyiknél azt látjuk, hogy az 1538-iki évet kell kiindulási pontúl venni. A lajstrom tehát nem 1548-tól 1571-ig terjed, hanem 1538-tól 1561-ig.

A Gyalakutiak ezenkívül még két évben viselték azt a hivatalt és pedig 1506-ban Adorján nemzetségben és Váczmán ágon egyedül és 1510-ben Jenő nemzetségben és Balási ágon a Bicsakiakkal együtt.

A Gyalakutiak tehát öt különböző nemzetségben és öt különböző ágon viselték a hivatalt egyszer egyedül, négyszer másokkal együtt.

Abból a tényből, hogy Barcsay Gáspár 4 különböző nemzetségben és öt ágon és a Gyalakutiak öt nemzetségben és öt ágon viselhették a hadnagysági hivatalt, azt lehet következtetni, hogy a jog, melynek alapján a hivatalt megnyerték, nem a családon és rokonságon alapult, hanem a birtokon. Ha a rokonság és a család volna az alap, hogyan lehetne azt megmagyarázni, hogy egy és ugyanazon ember négy különböző nemzetséghez és ugyanannyi ághoz tartozik; talán nem volt annyi nemzetség és ág sarjadéka? Ezt a tényt egész könnyen megmagyarázhatjuk másképen, úgy tudniillik, hogy a hadnagyságra való jog nem volt hozzákötve a személyhez és annak ivadékaihoz, hanem a birtokhoz, a primipilatus: a lófőség-hez. Már az a tény is bizonyítja ezt, hogy egy időben 2 és 3 családnak a sarjadékai viselik azt a hivatalt egyszerre, míg időnként csak egy személy birtokában áll. Igen könnyen meglehet magyarázni hogy történt az, hogy több család ugyanazon nemzetségben és ágon vett részt a főparancsnokságban és főbiróságban. Teszem föl egy ágba kifalt a férfiąg; a birtok egy fiú leánynyal más nemzetségre és ágra megy át. Vagy több testvér volt, a kik osztozkodtak egy primipilatusban, tehát mindegyiknek joga volt a hivatalok viselésére; vagy továbbá ezen testvérek egyikének nem volt fia, birtokrésze fiú leánynyal más nemzetségre és ágra ment át és egyszerre a vele kapcsolatos jogok is. Vagy az osztozkodók egyike eladta az ő részét más embernek, a ki szintén birt primipilatussal és így tovább még több combinatio lehetséges.

De más bizonyítékot is lehet fölhozni (1498-ban eladja Agilis Benedictus de Pochfalva „quoddam totale *officium suum* Primipilatus in vulgari Lofewseg appellatum Medgyes nemzetségben, Kywrth ágon Marosszékbén az örökségekkel és székelyjogokkal együtt és szóval (generaliter) minden haszon — tudniillik termés és jövedelemmel együtt, a melyek joggal és régóta ahoz

tartoznak¹⁾). A vevő Apafi Lénárd volt. Egy évvel előbb ugyanazon Apafi Lénárd Dellői Jánostól megvett egy lófőséget Halom nemzetségben, Péter ágon Maros-székbën minden joggal együtt, a melyek azon lófőségi officiumhoz tartoznak²⁾). 1496-ban egy lófőséget „Siculiatum“-nak neveznek³⁾). Gyergyói Lázár András vesz 1508-ban 3 lófőséget, az elsőt Medgyes nemzetségben Dudor ágon, a másodikat Medgyes nemzetségben és Kürt ágon, a harmadikat Halom nemzetségben, Názán ágon 1000 arany forintért⁴⁾). Ezen év primipilusa Halom nemzetségben és Názán ágon volt. 1499. egy primipilatus harmad részét adják el Maros-székbën Örlöcz nemzetségben és Szovát ágon⁵⁾). Látjuk tehát, hogy lófőségeket egészben és részben adtak el és pedig a hozzátartozó jogokkal együtt. Tartoztak tehát jogok is a primipilatushoz és nem csak terrae arabiles, prata, nemora etc., a mint ez több oklevélben említve van. Az 1498-iki oklevélben a lófőség „officium primipilatus“-nak nevezetik, tehát a primipilatus jogai oly lényegesek voltak, hogy a birtok jogaival együtt mintegy „officium“ voltak. Ezen jogok talán legfontosabbja az volt, hogy az a ki ilyen primipilatussal birt, már azon birtokjogának alapján megnyert a megfelelő időben egy hivatalt. A hivatalviselésre való jog tehát a birtokhoz volt kötve. Bizonyítékul azt is föl lehet hozni, hogy némelykor csak egy, máskor több egyenrangu hadnagy vagy székbíró volt. A fent említett Barcsay Gáspár kétszer egyedül, háromszor a Gyalakutiakkal együtt viselte a hadnagyi hivatalt, tehát egy egész családdal együtt. Mi indította volna a Maros-székbélieket arra, hogy egy évben csak egy hadnagyot válasszanak, más évben pedig még egy egész család felnőtt ivadékait is hozzá? 1510-ben a Gyalakutiak a Bicsakiakkal viselik a hivatalt, tehát két család egyszerre és **legalább négy** személy.

De oly adatot is hozhatok föl, a mely az én nézetem helyességét föltétlenül bizonyítja. Ferdinánd király követe a lajstromhoz, a melyet a királynak küldött, ezeket a szavakat csatolta :⁶⁾ »Ezt (a lajstromot) egy Maros-széki székely sajátkezüleg

¹⁾ Sz. O. I. k. 288. — ²⁾ I. Sz. O. III. k. 130. l. — ³⁾ Sz. O. III. k. 126 l. — ⁴⁾ Sz. O. III. k. 169. l. — ⁵⁾ Sz. O. I. k. 291. l. — ⁶⁾ Sz. O. V. k. 68. l.

írta ki az ő számára, hogy tudja évenként, hogy mely nemzetségben és ágon illeti őt a hadnagyság és bíróság hivatala. Nyilvánvaló ebből, hogy 6 főnemzetség (generationes principales) volt a székelyek között, a melyek megint ágakra oszlottak. Ezen módon osztották föl a hivatalokat, és azt a jogot, hogy hivatalt viselhessenek, mint egy birtokot szokták az ingatlan vagyonnal eladni és venni (et jus officia gerendi velut proprietarium solebant cum bonis immobilibus vendere ac emere)⁴. Fölösleges tehát több bizonyítékot fölhozni és csak azt teszem hozzá, hogy ez tehát szokásjog volt, a mely nem csak Maros és Kászon-székben volt érvényes, hanem a többi székekben is.

Két politikai momentum találkozott és ütközött egymással és olvadt némiképen egymásba. Ez a két momentum a törzsszervezet volt és az azon alapuló nemzetségekre és ágakra való elosztás és a területhez kötött jog, azon jog, mely ingatlan vagynon alapul. Kétséget nem szenved, ámbár oklevéli bizonyítékot nem hozhatunk fel, hogy a legelső időkben nemzetségek és ágak szerint osztották fel a hivatalokat, eltekintve a vagyontól és földbirtoktól, mert az ágak és nemzetségek összes tagjai egyenrangúak voltak és a nyílföld felosztásánál mindegyiknek egyenlő birtokot adtak, talán a vezéreket kivéve. De lassanként a birtokviszonyok változtak; néhány család több magán vagyonra tett szert, hatalmasabb lett, mint a többi; s így a három rend megalakult¹⁾. A két felső osztály túlsúlyra vergődött, oly annyira, hogy idővel előjogává lett a hadnagyság és bíróság hivatalának viselése. Időközben azonban még mindig nemzetségek és ágak szerint osztozkodtak a hivatalokban; a törzsszervezet még mindig hathatós volt. Minthogy azonban már egy bizonyos vagyonnak kellett hozzájárulnia egy bizonyos nemzetség és ág keretében, hogy az egyesnek joga legyen hivatal viselésére, azért csak bizonyos jómódu családokra szorított a hivatalviselési jog. A birtok azonban mindig nagyobb befolyással járt. Néhány család több és több magán birtokot gyűjtött össze egynek kezébe. Egyes nemzetségek és ágak tagjai kihaltak, vagy fiúleányok öröklése következtében más ágakra mentek át. A schematizmus már fenállott; a magán birtokkal együtt ennél fogva a

¹⁾ Megjegyzem itten is, hogy a »primipilatus« nevű birtok magánbirtok volt és nem nyílföld. A nyílföld és magánbirtok közötti különbségre nézve lásd ezen könyv 9 lapján és k.

hivatalviselési jogot is megszerezték maguknak. Ez a fejlődés tovább ment és végre az lett az eredmény, hogy bizonyos „lőfőségekhez“ a hivatalviselési jog is hozzá volt kötve. Az ágakra és nemzetségekre való fölosztás most már csak a külső forma, a döntő a birtok volt. Fontos okot képezett az is, hogy a vérségi kötelékek mind inkább meglazultak, míg a területi beosztás befolyása folytonosan növekedett. A nemzetségekre és ágakra való fölosztásnak már csak a hivatalviselésnél volt értéke és mivelhogy a „köznép“ már nem volt hivatalképes, reá nézve a nemzetségekre és ágakra való fölosztás egészen közömbös volt. Még csak egy emlék sem maradt reánk arról, hogy a harmadik rendre nézve ezen fölosztás valami értékkel bírt volna. A 13-ik század kezdetén ez a processus már be volt végezve.

Megtámadhatatlan ténynek tekintem, hogy a hivatalviselésre való jog egy „lőfőség“ birásán alapul. De most már más kérdés merül föl, vajjon csak 24 primipilatus volt egy székben, a melylyel a hivatalviselésre való jog összekötésben állott vagy mindegyik lőfőségre ki terjedt? mert tudjuk azt, hogy több mint huszonnégyszáz lőfő volt egy székben. Így aztán már az a további kérdés merülhet fel, vajjon mindegyik lőfő birtokát primipilatusnak nevezték vagy sem? Előttek úgy tetszik, hogy nem, mert a lőfők száma mind inkább szaporodott vagy változott is. Lőfővé tudniillik az lett — legalább egy bizonyos időig — a kinek annyi birtoka volt, hogy lóval szolgálhatott a háborúba. A ki most már a köznépből lőfővé fölemelkedett, az nem tartozott egy bizonyos ághoz, tehát valószínűleg joga sem volt a hivatalra. Ugy látszik, mintha csak néhány lőfőséggel lett volna összekötve a hivatalviselési jog, a mit az is bizonyít, hogy a hivatalt örökölték, különben választani kellett volna az ágbeli lőfők közül.

Az eddig felhozott bizonyítékok nagyjából csak Maros és Kászón-széket illetik. Vas Benedek Ferdinand királyhoz intézett jelentéséből tudjuk, hogy Sepsiszékekben 1555-ben 2 hadnagy és három bíró volt; tehát ott is ugyanazon módon töltötték be a hivatalokat, mint Maros-széken. Bátran mondhatjuk, hogy Székelyföld összes székeiben ugyanaz a szokásjog volt érvényben; e mellett szól különben Ferdinand király követének a jelentése is.

B)

A *iudex terrestris* vagy székbíró

A szék hivatalnokai közül a székbíró rangra nézve a második.

A neve „*iudex terrestris*“ volt¹⁾, vagy röviden *iudex*²⁾ és *iudex sedis*³⁾, továbbá „*iudex principalis*“⁴⁾, és „*supremus iudex*“⁵⁾. A magyar neve „székbíró“⁶⁾ vagy „fő bíró“ (főbíró).⁷⁾ Több *iudices terrestris* vagy egyszerűen *iudices*ről is van szó.⁸⁾

A *iudex* vagy székbíró főfeladata, a mint neve is mondja, a bíraskodás volt. De egyedül nem tarthatott törvényt, hanem mindig csak több előkelővel vagy később az esküdtekkel együtt. Ő vezette a gyűlést a hadnagygyal együtt. Hogy miben különbözött az ő hatásköre ebben a tekintetben a hadnagytól, nem dönthető el adatok hiányában, de valószínűleg ő volt a tárgyalások vezetője; az ökörsütésnél is segédkezet nyújtott a hadnagynak és a királyi biztosoknak.

Jövedelme a birságoknak reá eső jutalékából állott. Az 1555-iki *constitutiones* szerint a királybíróval osztozkodott a birságok egyik felén, de már 1559-től fogva a hadnagygyal és esküdtekkel együtt a második félel kellett megelégednie. A *generale iudicium*nál is neki jutott a birságnak egy része. Az ökörsütésnél is kapott néhány ökröt, 1555-ben például Maros-szék bírása 18-at kapott, Seps-i, Kézdi-, Orbai- és Aranyos-széké tizenkét-tizenkét ökröt, Udvarhely-széké 16-ot. Kézdi- és Orbai-székben ugyanannyit kapott, mint a kapitány. A székbíró jövedelme az ökörsütés alkalmával nem állott tehát megállapított arányban a hadnagyéhoz. Az ok úgy látszik az volt, hogy egyik székben jobban sikerült a bírónak előnyöket szerezni magának, mint másokban. Ferdinánd követői azt tanácsolják, hogy ezentul pénzzel elégtésék ki a hivatalnokokat az ökörsütés alkalmával nyújtott segítségért.

¹⁾ Sz. O. I. k. 102. l., 106. l., 21. l., 177. l., 212. l. stb. — ²⁾ Sz. O. I. k. 139. l., 166. l. — ³⁾ Sz. O. II. k. 152. l. — ⁴⁾ Sz. O. III. k. 25. l. — ⁵⁾ Sz. O. III. k. 177. l. — ⁶⁾ Sz. O. II. k. 163. l. — ⁷⁾ Sz. O. II. k. 140. l. — ⁸⁾ Sz. O. I. k. 251. l., 270. l., 286. l., 179. l., II. k. 26. l. stb.

A bíróságot is éppen úgy töltötték be, mint a hadnagyságot, és a mit arról mondtam e tekintetben, erre is alkalmazni kell.

1562. után mind a kapitányi, mind a királybírói hivatal nagy változásokon és átalakulásokon ment át. Az 1562-iki törvényezikkek, mind a kapitány, mind a székbiróról említést tesznek és pedig elrendelik, hogy a királybíró jelenlétében és a székülők közreműködésével törvényt napot tartsanak. Tehát mindkét hivatalnok még teljes hatalommal bír. De már 1566-ig megváltozott a helyzet. A székely nemeseknek 1566-ban kelt fölterjesztéseiben már azt látjuk, hogy a hét szék hivatalnokai megszorították hatalmukban. „Felseged... mij nekwnk, az mij Zekelsegwnknek Zabadsagat es annak kijchijn Jeowedelmet meg engette vala es abba meg tartanij Igerte vala, De mostan az felseged keoztwnk valo tijzt tartajj nem akarijak megadni. Seot az mijnt ertijwk telijesseggel el akarijak vennij, melijeket hijzwnk, hog as tijztartok, chak az eoneon haznukat mijelnek. Mijnd hadnag'sag Byrosag Jeowedelmekreol el akarnak tawoztatnij. Melijekreol felseged, orzagawaj wegezet articulost ijs adot vala“¹⁾ A lófők tehát még a két hivatal birtokában vannak, de hatalmukkal nem élhetnek, mivel gátolják a királyi hivatalnokok. A nemesek országgyűlési határozatra hivatkoznak, a melyben jogaik helyben hagyattak.

János Zsigmond egyik okleveléből, a mely 1569-ben kelt a „mi királybiráinkhoz, az esküdtekhez és a hat szék összes előkelőihöz és lófőihez“ czimezve; hiányzik a székbíró és a kapitány neve²⁾. Egy 1570-ben kelt oklevelében a kapitányról, a „mi királybiránkról“ és az esküdtekről van szó; a judex sedis itten nincsen felemlítve³⁾. 1566 és 1569 között megszűnt a székbírói hivatal. Hogy 1570-ben már tényleg nem létezett egy oklevélnek a következő adatából következtethetjük: „Hogy ők (tudniillik a perlekedők) a legeslegelső törvénytapon, a mely fog tartatni minekutána az exhibitiót megkapták a főlemlített Csik szék kapitánya, királybirái és esküdtei előtt meg kell jelenniük“⁴⁾. Kétségbe nem vonható tehát, hogy 1570-ben a székbíró hivatala már megszűnt létezni és hogy a királybíró vette át a feladatát, a kapitány azonban még hivataloskodott. 1576-ban ugyan meg van említve Aranyosszékben a székbíró, de a szék törvényszékében csak a királybi-

¹⁾ Sz. II. k. 183. l. — ²⁾ Sz. O. II. k. 249. l. — ³⁾ Sz. O. II. k. 293. l. — ⁴⁾ Sz. O. IV. k. 50. l.

rák és a kapitány vesznek részt¹⁾. Tehát Aranyos-székb^{en} ugyanazon átalakulással találkozunk. A székbíróról nem is történik többé említés az oklevelekben.

Báthory Zsigmond megengedi a Csik-székb^{elieknek} „hogy praefectos vagy kapitányukat szabadon választhassanak a közöttük élő nemesek soraiból. A választási mód ez legyen, hogy azon nemesek soraiból három, négy vagy több tekintélyes és tapasztalt (usu rerum peritos) férfi választassék és küldessék hozzánk az év azon szakában, a melyben az illető tisztek közöttük felváltatnak, hogy láthassam és megítélhessem őket. Azoknak számából kettőt, a kik nekünk legalkalmasabbaknak fognak látszani ki fogunk nevezni előljárókká vagy kapitányokká“²⁾ Azon tényből, hogy ez privilegialis levél, azt következtethetjük, hogy talán már a hatvanas évektől fogva a fejedelem nevezte ki a kapitányokat. A király tehát Csik-székb^{nek} korlátolt választási jogot engedett. Megjegyzendő azonban, hogy itten határozott számu kapitányról van szó, tudniillik kettőről, míg előbb láttuk, hogy 1562 előtt, 1, 2, 3 és több is hivataloskodott egyidejűleg. 1562 óta a kapitány hatalma és befolyása is mind inkább csökkent, mind inkább a fölkelő sereg parancsnokává lesz, míg a királybíró a szék legfőbb hivatalnokává emelkedett. Az App. és Comp. const. szerint a kapitányok kinevezése már egészen a fejedelmek joga volt³⁾.

C)

Az esküdtek és seniores.

Már tettem említést arról, hogy a bíró egyedül nem tarthatott törvényt, hanem csak a székülökkel együtt. Eleinte a székülök száma nem volt meghatározva. A székülök előkelők, seniores, voltak. Ilyen székülökről már a Miklósváriaknak 1404-ben adott privilegiumban van szó⁴⁾. 1407-ben az ispán egy levelet állít ki Toriavására városában és pedig tizenkét előkelő székely jelenlétében⁵⁾. Ez ugyan generale iudicium volt, de tekintetbe kell vennünk azt, hogy már meghatározott számu székülökről van szó. Hasonló esetekről történik említés 1453-ban⁶⁾ és 1459-ben⁷⁾, mely

¹⁾ Sz. O. IV. 51. l. — ²⁾ Sz. O. IV. 153. l. — ³⁾ App. const. P. II. T. I. a 5. cond. XIV. stb. — ⁴⁾ Sz. O. I. k. 97. l. — ⁵⁾ Sz. O. I. k. 102. l. — ⁶⁾ Sz. O. I. k. 166. l. — ⁷⁾ Sz. O. I. k. 177. l. 178. l.

két esetben a székülők száma azonban nincsen meghatározva. 1484-ben említve vannak Maros-szék „capitányai, birái és székülői (seniores)”, de megint nem meghatározott számban. 1487-ben az ispán egyik levelét Udvarhely-szék hadnagyának, birájának és esküdt székülőinek (jurati seniores) czimezi²⁾.

Látjuk tehát, hogy a 15. században többnyire csak székülökről és pedig senioresekről, — azaz előkelőkről — van szó. Határozott számról legelőször 1407-ben tétetik említés és pedig egy generale iudicium alkalmával³⁾.

Jurati Assessores legelőször említettnek 1448-ban Udvarhely-szék egyik közgyűlésében⁴⁾. 1451-ben huszonnégyel találkozáink Maros-szék közgyűlésén⁵⁾. Az 1466-iki Zabolai gyűlésen azt a határozatot hozták, hogy „a szerint, a mint már Kézdi-székben 12 esküdt van választva, ugy a más két megnevezett székben is választassék 12 esküdt, kiknek fele az előkelők (Seniores), fele pedig a községből vétessék“⁶⁾.

Kézdi-székben már 1407-ben előforduló „personati seniores“ mindenesetre választott esküdtek voltak. Az igen valószínű, hogy a „seniorest“ tényleg csak a seniores, azaz a két felsőbb rend tagjaiból vették. Kézdi-székben tehát már a 15-ik század kezdetén volt 12 esküdt. Maros- és Udvarhely-székre nézve ezt csak a század közepére esve bizonyíthatjuk. Sepsi- és Orbai-székben az esküdt-széket csak az 1466-iki Zabolai gyűlésen rendezik be, mert ezen intézmény czélszerűnek bizonyult. Mig tehát a törvényszék tagjai a 15-ik század első felében legnagyobbbrészt egyszerűen „seniores“-nek neveztetnek, tehát csak az első két rend tagjai voltak, ugyanazon század második felében már „iuratis assessoribus“ és iuratis senioribus“-sal találkozunk, tehát esküttekkel.

Tudjuk, hogy a „senior“ szó annyit tesz mint előkelő, és nézetem szerint mind a két felső rend tagjait magában foglalta. Az esküdtszékek berendezése előtt tehát csak ezen két osztály vett részt a törvénykezésben, mig a harmadik rend egészen háttérbe volt szorítva. Az első esküdtszékek is valószínűleg csak olyanokból alakultak. Ezen állapot ellen 1466-ban — legalább a három székben — a harmadik és legszámosabb rend felszólalt,

¹⁾ Sz. O. I. k. 251. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 265. l. — ³⁾ Sz. O. I. k. 102. l. — ⁴⁾ Sz. O. I. k. 178. l. — ⁵⁾ Sz. O. I. k. 163. l. — ⁶⁾ Sz. O. I. k. 205. l. III. k. 83. l.

minek az lett az eredménye, hogy azon időtől fogva fele az előkelők közül és fele a községből választatott. A „communitasi“ azonban valószínűleg rövid idő után és pedig nem sok fáradsággal megint kiszorították jogából és helyzetéből, ámbár a Zabolai határozatok a legszigorúbb büntetésekkel fenyegették azt, a ki a népet nyomoruságos helyzetébe visszataszítni merészelné.

Az Udvarhelyi 1505-iki nemzetgyűlésen már nem is veszik tekintetbe a harmadik rendet az új törvénytörvények berendezésénél, hanem csak a két felsőbb rendből választják az esküdteket. Nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a 16-ik század kezdetén az esküdteket már az egyes székekben is csak az előkelők közül választják. Későbbi időben is ez volt a szokás. Majlád a székelyek ispánja úgy czimezi 1539-ben egy levelét: „Maros szék hadnagyának és birájának, ugymint előkelő és lófő székely székülőinek“¹⁾. 1552-ben sőt csak „pocios Assesores“ említetnek²⁾. A harmadik rend tehát végkép megvolt fosztva az esküdté választás jogától.

A székülők száma sem volt mindig ugyanaz. Az esküdtszék szervezése előtt valószínűleg határozatlan számú volt. Az esküdtszékek aztán 12—12 tagból állottak. Csak egyetlen egy okmány említ 24 tagot; de azt a különbséget valószínűleg annak tulajdoníthatjuk, hogy ez iudicium generale volt. De tényleg mindig csak 12 esküdtet találunk későbbi időben is. Az általam tárgyalandó időszakból nem találtam egy adatot sem arra, hogy hány esküdt volt a fiúszékekben, nem találtam pedig 1625-ig. Meglehet azonban, hogy Miklósvár-, Bardócz- és Gyergyó-székekben csak 9 esküdt volt már ebben az időben, és hogy ezen korszakra is talál, a mit Benkő a korabeli viszonyokról mond³⁾.

Az esküdtek hivatalukat nem öröklés útján nyerték, hanem választás következtében és pedig csak egy évre. A Zabolai határozat arra nézve ezt állapítja meg: „hogy 12 esküdt választásuk, a kik egy egész év folyamában ezen tisztségben maradjanak, és ugy az egyes egymásra következő években cseréltesenek ki, ha szükség van reá, minél (tudniillik a választásnál) a primipilus vagy kapitány és nemcsak a szék birája, hanem a királybiró is idejében jelen legyenek.“

A választás tehát a szék két legfőbb hivatalnoka és a király-

¹⁾ Sz. O. II. k. 55. l. — ²⁾ Sz. O. II. k. 102. l. — ³⁾ Benkő, Transsylvania generalis II. k. 43. l.

bíró jelenlétében történjék és pedig évenként, és ha szükségesnek látszik, mást választhatnak helyükbe. Ez azt teszi, hogy a tagok a következő évben is választhatók voltak. ha kötelességüket jól teljesítették az előbbi évben. Választatásuk a közgyűlésen történt.

Feladatuk volt a törvéynapokon a székbíró és hadnagy elnökölte alatt a székbeli emberek pereiben ítélni. Kötelességük volt a táblai határozatok szerint lelkiismeretesen ítélni, magát sem harag, sem irigység által befolyásoltatni és a megvesztegetéstől óvakodni. Az 1562-iki Segesvári gyűlés articulusai így szólanak az esküdtek kötelességeiről: „megesküdjének, hogy minden barátságot, gyűlölséget, adományt és jutalmat hátra vetvén, az peresek között igaz törvényt szolgáltatnak, kirekesztvén mindeneket az törvénytévő helyről, az dolgokat csendesen, Isten igazság szerént, és lelkiismeretek szerént megítélik“¹⁾.

De hogy az esküdtek feladatukat nem teljesítették kötelességük szerint, a hanyagság és részrehajlás miatt emelt sokféle panaszból tudjuk. Ezekre ugyan a legszigorúbb büntetéseket alkalmazták a nélkül, hogy segített volna valamit. A Zabolai gyűlésen például elhatározták, hogy az igazságtalan bírák „előbb tett nyomozás után a regnicolarum közös határozata szerint méltók a megnyúzásra és bőrüknek szalmával való kitömöttetésére, tehát az ilyen bírákat méltóknak ítélték a legszégyenlítőbb büntetésekre.

Jövedelme a bírságok egy bizonyos részéből állott, és minden esetre nem volt megvetendő.

VI.

A KIRÁLYBÍRÓ VAGY JUDEX REGIUS.

Nem ilyen világos a királybíró hatásköre. Az erre vonatkozó kutatásoknál annál óvatosabban kell eljárni, mivel a királybíró helyzete a 16-ik század végén egészen megváltozott. A királybíró tudniillik a 16-ik század végéig királyi hivatalnok, míg a hadnagy székbíró és esküdtek a szék hivatalnokai voltak.

¹⁾ Sz. O. II. k. 163. 1.

Egy „homo regius“-sal már az 1497-iki Torjai gyűlésen találkozunk¹⁾. A „judex regalium“ nevet egyetlen egyszer olvassuk²⁾. 1426-ban azt a jogot adja Zsigmond király Bereczkfalva lakósnak, hogy sem a királybírónak, sem a székbírónak (judex Regalis nec judex terrestris) ne legyen joga őket elfogni...³⁾. 1451-ben Hunyadi János „Görgény várának két kapitányát bírácoknak rendelte a Marosi székelyek közepébe“⁴⁾. E kettő nem nevezi ugyan magát *királybíró*nak, de tényleg a Gubernátor által kinevezett *biró* volt, tehát tényleg királybíró. 1463-ban megint találkozunk Hunyadi Jánosnak egy judex delegátussával⁵⁾. A Zabolai határozatok mély bepillantást engednek nekünk a királybíró részletes hatáskörébe⁶⁾. „Ha a királybíró akarja, akkor legyen hatalma a székbíró háromszor egy évben arra unszolni és kényszeríteni, hogy esküt tegyen le az ő jogi ténykedéséről és a birságokról (pro suis Iuribus et Birsagiis). De ő maga a királybíró is az ő jogai és birságai miatt köteles a törvénynapon megjelenni és az esküdtek és előkelők jelenlétében követelje az ő birságait.“ A királybíró tehát mintegy állandó ellenőrzője volt a törvényszéknek. Felügyelt arra, hogy jogosan ítéljenek a bírák, azért jutott neki egy része a birságoknak. „Ha azonban a szék vonakodott volna neki jutalékait kiadni, akkor jogában álljon bármilyen székbeli embert foglyául Prázmárba magával vinni,“ és a szék hivatalnokai kötelesek voltak azt kiváltani. Ugy látszik, mintha akkortájt csak egy királybíró volt volna a három székben.

II. Ulászló privilegiuma is hosszasan beszél a „Judex Regius“-ról. Az egész latin szöveget adom, mivel néhány hely homályos: „Item comites pro tempore constituti semper teneant homines et famulos ipsorum in singulis sedibus pro habendis et exequendis iuribus et proventibus birsagiorum, et famulus comitis debeat residere in oppido seu villa sedis, nec exeat ad aliquam villam Siculicalem ad opprimendos seu taxandos pauperes; nichilominus pro exquirendis et recipiendis proventibus suis aut pro perscrutatione sive seiscitatione proventuum suo-

¹⁾ Sz. O. I. k. 102. l. — ²⁾ Sz. O. III. k. 22. l. — ³⁾ Sz. O. I. k. 120. t.

⁴⁾ Sz. O. I. k. 163. l. — ⁵⁾ Sz. O. I. k. 166. l. — ⁶⁾ Sz. O. III. k. 84. l.

forum, si iudex eidem proventus tales fideliter administrat an non vicecomites, qui appellantur iudices regii, auctoritatem exeundi ad villas sive possessiones Siculicales et proventus suos seu birsagia iuxta extorquere possint, et victualia, sicut alias consuetum fuit, habere et recipere valeant ac eisdem ipsi Siculi hospitia honesta dare teneantur.“ A famulus, vicecomes és index regius“ tehát ugyanaz a személy. Egyebet legalább ezen mondatból nem olvashatok ki. És ha az, hogy ez a famulus egy és ugyanazon személy a iudex regiussal, akkor azt kell állítanom, hogy a királybíró az ispán egyik segédtsíztje vagy altíztje volt, a kit maga nevezett ki. De nem nevezhetünk minden királybíróót vicecomesnek is, mert a tulajdonképeni vicecomes teendője egészen más valami volt, mint a királybíróé. A királybíró talán annyiban volt vicecomes, hogy az ispán őt ezen privilegium alapján nevezte ki. Az ispán köteles volt minden székbe ilyen „famulust“ kinevezni. A székhelyen kell azoknak lakniok. Faluhelyre nem szabad kimenniök a népet sarczolni, de szabad menniök, ha jutalékaít és bírságait akarják behajtani, mely alkalommal a falubeliek őket megvendégelni tartoztak. Ugy látszik, hogy egyik feladatuk volt az ispán ítéleteinek a végrehajtása és annak számára a bírságokat beszédni. Az 1505-iki Udvarhely gyűlésen is egy némileg homályos határozatot hoztak a királybírákra nézve. Az ujonnan berendezett fellebbezési törvényszék tudniillik arra van kötelezve, „hogy ha valamely dologban törvényt mondanak, azt az ő ítéleteket illendőképen véghez is vigyék, igazságokat megadván a Kapitányoknak és király Biráknak, a kik egyik a másik helyében esztendőnként következnek“¹⁾. Ezt a helyet minden esetre nem kell úgy érteni, hogy a hadnagyk és királybírák váltakozva következtek volna egymásra, hanem úgy, hogy azok a hivatalnokok minden évben változtak. A hadnagyságra nézve ez minden kétségen kívüli tény; de vajjon a királybírákra nézve is fel lehet-e ezt tenni? Ha tényleg azt következtetnők abból, minden esetre nem mondhatnók, hogy a király, vagy az ispán okvetlenül minden évben új királybíróót nevezett volna ki, mert azok több éven át is viselték hivatalukat.

Az 1506-iki Agyagfalvi nemzetgyűlés azt a hatalmat ruházza

¹⁾ Sz. O. I. k. 307. l.

a királybíróra, hogy büntesse meg a szék hivatalnokait a közgyűlésen meghatározott büntetésekkel, ha annak határozatai ellen egyházi ünnepen törvényt napot tartanának¹⁾. Itten is valami fegyelmi hatalmat adtak a királybírónak a szék legfőbb hivatalnokai fölött. A királybíró tehát felelősségre vonhatta a szék hivatalnokait és meg is büntethette őket.

A királybíróról több helyen van még szó a nélkül, hogy abból hivatalára valamit lehetne következtetni²⁾. Megfigyelendő csak az, hogy ezen oklevelekben a királybírák mint egyes székek királybírái vannak fölemlítve. 1499-ben egy királybíró azt a parancsolatot kapja, hogy Görgény várának „comes“-ével együtt hajtsa be a 48 márkányi bírságot és igtassa be Dósa Mihályt egy primipilátus harmadrészébe³⁾. Ez egy bizonyítéka annak, hogy az 1499-iki oklevél szerint a királybírák az ispán határozatainak a végrehajtói is voltak.

Az 1555-iki „Municipalis consuetudo“-nak 75. articulusa így jellemzi a királybírák feladatát: „a királybírák dolga az, hogy a székhelyeken üljenek vagy lakjanak is, és bíraktól várjanak, esztendeig a bíraktól háromszor számot vehessenek; ha nem hiszik, hiteket vehetik; de ő magok bíró nélkül bírságot nem vehetnek.“

Ezen art. szerint is az ellenőrzés a királybíró főfeladata. De neki nem szabad a bírságot a székbíró nélkül behajtani.

Art. 76. „Valamely széken vagy bíró, vagy hadnagy, vagy királybíró törvénytelenül cselekednék, azon széken törvénye legyen benne.“ Érdekes az a tény, hogy a fegyelmi hatósággal bíró és e széken kívül álló királyi hivatalnoknak is a szék törvényszéke alá kell hajolnia törvénytelen cselekvés esetében; ez már igen jellemző a középkori jogi felfogásra nézve. Az 1559 Gyulafehérvári országgyűlés articulusaiban helybenhagyatik a királybíró azon kötelessége, hogy jogtalanság elkövetése esetében, úgy mint az egyes vármegyék ispánjai, a szék ítéletének alá kell vetnie magát; de jogában áll az apelláció „ad Sacras Majestates“⁴⁾.

Közlöm ezen articulusokból még a következő a királybírákra vonatkozó pontokat: A királybíráknak azért adat-

¹⁾ Sz. O. I. k. 315. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 270., 323., 330. l. II. k. 15. l. — ³⁾ Sz. O. I. k. 291. — ⁴⁾ Sz. O. II. 153. l.

nak a hivatalaik, hogy dicséretre méltó szokás és ő felségök tekintélye szerint éljenek velük az egyes székekben, nehogy a hivatalnokok (a székek hivatalnokai) kényük szerint hajtsák be a bírságokat. De ő felségök nem engedik, hogy oly kevéssé tiszteltessenek és hogy valami módon csorbitassanak jövedelmeikben vagy megvettessenek a többiek között, mivel ő felségük világosan látják néhány szék bizonyítékából... hogy a királybírák a székelyek többi statusai között kevésre becsültetnek és nem kapnak a bírságokból őket megillető részt, a hogy illő és megfelelő volna és a hogyan a *fejedelmek hivatalnokai* legnagyobb joggal megérdemlik“. Azért kimondják, hogy a királybírák az egyes székely székekben tiszteletben és kellő becsületben tartassanak. A királybírónak tehát személyesen kell jelen lennie minden törvényszéki napon, ha nincsen elfoglalva ő felségüknek vagy az ország lakóinak teendő szolgálat által. „Ha ő azonban személyesen jelen nem lehet, akkor valami képviselőt kell küldenie.“

Világos tehát, hogy a királybírák ebben az időben a király hivatalnokai voltak és nem széki hivatalnokok; ha ezt az adatot olvassuk, nem is kételkedhetünk többé abban, mert az oklevélben egyenesen a „fejedelmek hivatalnokai“-nak vannak nevezve. Ha az 1559-iki országgyűlés határozatait a constit. mun. 75-iki és 76-iki articulussal összehasonlítjuk, ki kell mondanunk, hogy ezen 4 év alatt a királybírák hatalma nagyot növekedett. Előbb csak fegyelmi hatalommal bíró ellenőrző hivatalnokok voltak, a kiknek joga sem volt egyedül a bírságukat behajtani, most már arra kötelezi őket az országgyűlés, hogy a szék minden törvénynapján jelen legyenek vagy képviseltessék magukat távolladásuk esetében.

Látjuk tehát, hogy Isabella és János Zsigmond a királybírák hatalomkörét bővíteni törekednek, hogy annál jobb eszközökkel bírjanak bennök céljaik elérésére. Azelőtt minden székben csak egy királybíró volt, mert nem volt többre szükség; de most már helyettest is kellett fölállítaniok a királybíráknak távollétük esetére.

Az 1562-iki lázadás leveretése után a királybírák hatalma csak növekedett. A Segesvári országgyűlés a következő határozatot hozta reájuk nézve: „hogy mind székekben mind főszékekben, az mű királybíráink, székbírák és székülők minden tizenötöt öt

napon széket üljenek, törvényt szolgáltsanak, holott az királybirák vagy mindketten vagy egyik személy szerént tartozzanak jelen lenni.¹⁾ 1559 óta tehát mindegyik székben a királybirói hivatal egygyel szaporodott. Minthogy most már okvetlenül minden törvéynapon a királybirónak jelen kellett lennie, könnyen érthetjük, hogy a fiúszékekben is kellett laknia a királybirónak, mert azoknak is volt joguk a törvéynap tartására. Az 1559-iki határozatok értelmében a birálybiró helyettest állíthatott föl szükség esetében; most már mi valószínűbb, mint hogy a fiúszékekben is ilyen helyettest állítottak föl. Ezen az úton most már azt a tényt is megmagyarázhatjuk, a melyről Benkő említést tesz, hogy tudniillik a főszékekben főkirálybiró volt, a fiúszékekben alkirálybiró.

Ezen időtől fogva a királybirák hatalma mind inkább növekszik, a mi némileg annak is tulajdonítandó, hogy az ispáni hivatal tényleg felfüggesztetett; mert a helyébe állított „capitaneus sex sedium“, a ki egyszersmind Székelytámadt és Várhegy várának kapitánya is volt, nem birt ugyanazon hatalommal.

A jobbágyságok felosztásánál a királybirák mint a fejedelem végrehajtói szerepeltek. Ha régentén, a mint láttuk, az ispán nevezte ki a királybirákat, most már mindig a fejedelem gyakorolja ezt a jogot.²⁾ 1562-ben a székely kapitányra ruházza a fejedelem az Udvarhelyszéki királybiróság felét.³⁾ 1571-ben ezen szavakkal iktatja be Báthory István a két királybirót Udvarhelyszékben: „Nekik tehát a mi közhatalmunk, a melylyel élünk, **alapján Székely-Udvarhelyszék királybirósági tisztségét teljes hatalmával átadjuk.**“⁴⁾ Ugyanazon évben Csik-Gyergyó és Kászonszék egy királybiró alatt áll.⁵⁾ 1597-ben Báthory Zsigmond, erdélyi fejedelem **egy** királybirót nevez ki Csik-Gyergyó és Kászonszékben, és a következő esküt mondatja vele: „a parancsolatainkat végrehajtani, az adókat beszolgáltatni, mindenkit jogaiban és szabadságaiban megőrizni, törvényt és igazságot szolgáltatni kell.“⁶⁾

A királybiró feladata és hatásköre még annyiban növekedett tehát, hogy az adókat is neki kellett behajtania.

¹⁾ Sz. O. II. k. 163. l. — ²⁾ Sz. O. II. k. 213. l. — ³⁾ Sz. O. III. k. 321. l. — ⁴⁾ Sz. O. III. k. 334. l. — ⁵⁾ Sz. O. III. k. 347. l. — ⁶⁾ Sz. O. IV. k. 131. l.

Kétséget nem szenved, hogy a királybirák a tizenhatodik század végén még a fejedelem által nevezettek ki és azoknak a megbizottjai és nélkülözhetetlen hivatalnokai voltak. Annál meglepőbb aztán az, hogy az „*Approbatae constitutiones*“ szerint már nem a fejedelem nevezte ki a királybirákat, hanem azoknak választása a szék egyik legfontosabb jogává lett. Hogy milyen események alapján történt ez az átalakulás, nem lehet kideríteni, de a 17-ik század első negyedében már be volt végezve ez a fejlődés. Az Ap. C. P. II. T. I. a 5. cond. XIV. erre vonatkozó art. így szól: „a Székelység nem utolsó tagja levén e Hazának, ő Nagysága kapitányokat, Király-birákat, Generalisokat, maguk Nemzetéből állókat, és köztük lakókat adjon elejkebe, megmaradván mindazonáltal mindenekből az ő Nagysága *jurisdictionis* és méltósága, a Király Biráknak pedig választások *specificè* tsak ugyan Kegyelmekek Szekinek szabadságán álljon“¹⁾.

A királybiróságot abban a tekintetben az ispánsággal lehet összehasonlítani, hogy a királyok és fejedelmek majd csak egy majd több személyt neveztek ki egy székben. A Zabolai határozatok alapján azt következtetem, hogy a három székben akkorlajt csak egy királybíró volt.

Az 1499-iki privilegium szerint mindegyik székben volt egy. 1559-től fogva alkirálybíró is volt. Ezen időtől fogva a fejedelmek a főkirálybírókat a fő- és fiú-székek fölé állították. Miután a fejedelem a három székben egy székbe alakította át, persze csak egy főkirálybíró volt az új székben. De van eset arra is, hogy a fejedelmek egyszerre két egyenrangú királybírókat neveztek ki egyszerre. Ha tudniillik a fejedelem a 6 szék kapitányának 1562-ben Udvarhely királybiróságának *felét* adja, abból azt következtetem, hogy ugyanazon székben még egy egyenrangú királybíró létezett. A „*vicejuxta regis*“-nak a neve Benkő állítása szerint legelőször 1594-ben fordul elő, de *vicejuxta* mindenestre már 1559-től fogva előfordul.

Látjuk tehát, hogy ezen hivatal mind hatáskörére, mind

¹⁾ Ezen art. össze lehet hasonlítani Ap. Const. P. II. T. I. a. 6. cond. XIV., a. 7. cond. XIV., Comp. const. P. II. T. I. a. 1. cond. XVII., a. 4. cond. XVII., a. 5., cond. XVII. és Ap. Const. P. III. T. 76. a. 1. Ezen art. majdnem szószertint megegyeznek.

hivatalnokai számára nézve több változáson ment át, mignem a 17-ik században egy meghatározott alakot vett föl.

A királybirák hatalmának növekedésével együtt járt jövedelmük szaporodása is. Sajnáljuk, hogy ezt a processust nem mutathatjuk ki a hivatal kezdetétől fogva. Mindazáltal meglehetősen világos képet nyerünk a reánk maradott adatok alapján is.

Az 1555-iki törvények 78. art. szerint a királybirónak orv-, vér- és parázna-birságnak felén a székbiróval kellett osztozkodnia. Az 1559-iki Gyulafehérvári articulusok szerint a királybirónak, „lopás-, emberölés-, paráznaság, házasságtörés, vérontás, csonkítás és hamis eskü birságaiból mind a hét székben az egész fél neki jut, épügy Appellatiók, házratörés (invasio domorum) és minden más actus potentarius és fejben járó ügyből és minden más ügyből is, a melyek egy egész forintra és azon felül mennek, a birságok felét kapta. Jövedelme tehát clég nagy volt.

Ezenkívül minden székelynek, a ki sóval akart kereskedni Segesvár- és Köhalom-székben és Fogaras földön, engedélyt kellett váltania magának 3 pénzért minden hat ökörtől húzott szekér számára, két pénzért olyan szekérért, a melyet lovak húztak. Törvényszegés esetében a királybiró az egész fogatot lefoglalhatta. Egyébb jövedelmekről nem beszélnek az oklevelek, de meglehet, hogy volt ezen kívül is.

VII.

A FALUBIRÁJA VAGY IUDEX VILLAE.

Igen kevés okmány maradt reánk, a melyből valamit következtetni lehetne a „possessio seu villa“ kormányzatára és közigazgatására. De annyit tudunk, hogy a falu élén egy bíró állott.

1561-ben úgy rendezi el Gergely Mihálynak a fia Hídvégi Bálinttal, hogy Gergely bíró Bálintnak, vagy annak a fiának 4 faluban átengedi birói hivatala jövedelmeinek fele részét és azt a jogot is, „hogy azokat a peres ügyeket, a melyek azon helységek lakócai között támadnak, senki másnak sem szabad elintéznie . . . mint csupán a megnevezett Bálint fiának, Mihálynak“. Lát-

juk tehát, hogy egy személy több faluban viseli a birói hivatalt, de egyszersmind azt is, hogy az a bíró úgy bánik hivatalával, mint magánügygyel és szerződés alapján átengedi másnak jövedelmeit és egyszersmind ráruházza a jogot, hogy csak ő intézhessen peres ügyet az említett falukban. A bíró jogában állott tehát teljhatalommal ellátott helyettest kinevezni. Beráld Ferencz árváinak procuratora a következőt mondja a falusi bíróságot illetőleg. Az úgbeliek „az falwkat elrendeltek, ki mely faluknak legien praefectusa, azokban a falwokban meliek melik lofoenek Jutot, maas lofeo ot birsagot semit nem vehetet, mint egegh Ispan oliatanok voltak.“ Nem választották tehát a bírót, hanem a szék lóföcsaládjai osztozkodtak benne bizonyos rendben.

Érdekes különben, hogy a községi bíróság viselését később, időben nem előjognak tekintették, hanem ellenkezőleg tehernek a mely alúl a két felsőbb rend szabadulni ügyekezett. Benkő, Transsylvania gen. I. k. 422. l. ezt mondja: „A köznép kötelessége volt a falusi bíróság terhet viselni, de azt idővel néhány lófőre is reáruházták“⁽¹⁾.

II. János Zsigmond egyik oklevele szerint, a mely 1564-ben kelt, a községi bírónak jogában állott „bármilyen perben, melynek tárgya nem ér többet mint két forintot, ítéletet hozni. Ítélete ellen a szék törvényszékéhez“ fellebbezhettek.

A községi bírónak tehát az volt a feladata, hogy kisebb értékű tárgy fölött keletkezett perekben bíraskodjék és valószínűleg az is, hogy kezelje a község gazdasági ügyeit.

VIII.

A SZÉKGYÜLÉSEK.

A szék mint önkormányzati joggal bíró kerület kezelte magánügyeit. Erre a székgyűlés volt hivatva. Az első időben minden esetre, minden szabad székely joga, de kötelessége is volt a székgyűléseken megjelenni és a tárgyalásokban részt venni.

¹ A falu roppant fontosságáról, mint gazdasági tényezőről, már bőven szólunk. Lásd — lapon.

Mikor később aztán a három rend kifejlődött, akkor mindinkább háttérbe szorították a köznépet, úgy, hogy utóvégre csakugyan csak a két első rendtől függött a döntés. De ez a fejlődés a 15-ik században még nem volt befejeződve, mert az 1466-iki Zabolai gyűlés határozataiból jól ki lehet ismerni a harmadik rendnek a tárgyalásokban való részvételét

A 16-ik század elején azonban már úgy látszik, nem volt befolyásuk a határozatokra.

Kölömben igen gyéren fordul elő adat a székgyűlesekről és a hol „generalis congregatio“-ról van szó, ott is többnyire tán helyesebben „generale iudicium“-nak kellene állania.

Ilyen „generalis congregatio“-ról van szó 1407-ben, a melyen jelen vannak a szék hadnagya, egy „homo regius“, a szék bírása és 12 előkelő¹⁾). A már fentebb említett 1451-iki Marosszéki congregatio generális-ban két királybíró, a hadnagy, a szék bíró és annak helyettese, a iudex minor és 24 esküdt vettek részt²⁾). De egyéb résztvevőről szó sincs az oklevélben. Ülésük 10-ik napján azonban egy igen fontos határozatot hoznak. Írásba foglalnak tudniillik két igen fontos székely szokásjogot: u. m. hogy az öröklési jogigények 32 év alatt elévülnek és 2-szor a fiúlánnyra vonatkozó osztásjogot is körülírják.

Ez az első reánk maradt tanujel arról, hogy a közgyűlés nem csak perek elintézésével foglalkozott. Rámutattam már előbb arra, hogy a székgyűlés az esküdtszék keletkezése előtt maga döntötte el a peres ügyeket, utoljára az esküdtszék és „a iudicium generale“ vették át feladatát.

Igazságtalan törvénykezés esetében vagy jogtalanság elkövetésében a hadnagyokat, bírakat, esküdteket és királybírákat a közgyűlés feleletre vonhatta.

Székgyűlésen határozták meg a szék szükségleteinek fedezésére szükséges adót.

Az esküdtek választása is a székgyűlésen ment végbe.

Kétséget nem szenved, hogy a hadnagy elnökölt a gyűlésben.

Egyébiránt adatok hiányában a székgyűlés hatáskörének pontos meghatározása lehetetlen.

¹⁾ Sz. O. I. k. 102. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 163. l.

IX.

A VÁROSOK (OPPIDA SEU CIVITATES.)

Mig az egész Székelyföld, a provincia Siculorum, a 15-ik századig egy egységes jogterületet képezett, néhány királyi várat meg Bereczk és Oláhfalú községeket kivéve, Zsigmond király óta egy új politikai tényező lép föl a Székelyföldön: a városok. Zsigmond király felismerte a városok hadászati jelentőségét, ügykezett tehát a városi elemeket az egész országban privilegiumok adományozásával megerősíteni és megszilárdítani. Székelyföldön is szükségesnek tekintette hadászati szempontból városok alapítását. A székelyek vitéz karja ugyan nélkülözhetetlen tényező volt a ország megvédésének szempontjából, de a tatárok gyakori becsapásai megmutatták, hogy a személyes vitézség megerősített pontok hiányát nem pótolhatja. Ezenkívül a napról-napra növekvő török veszedelem is sürgette a meglévő erődítmények megerősítését és szaporítását. Hogy helyesen ítélte ezt bizonyítja a későbbi idő. Erdélyország valószínűleg osztózott volna Középmagyarország sorsában, ha természetes fekvése és számos megerősített városa és erődítménye meg nem őrizték volna.

Míg a szász városok föllendülésüket főleg lakósaiknak iparra és kereskedelemre irányzott hajlamainak és tevékenységének köszönték, a székely városok csak privilegiumok által lettek városokká villákból. A székelyek szerették a háborút és a földművelést, de nem volt semmi hajlamuk iparra és kereskedelemre. Hiányoztak tehát az iparszegény székelyföldön a városok fölvirágzására okvetlenül szükséges tényezők. A privilegiumok alapján keletkezett székely városok annak következtében sohasem jutottak nagy virágzásra és hatalomra.

Az első oklevél, a mely hirt ad nekünk székely városokról, Maros-Vasarhelyt illeti és 1409-ben kelt¹⁾, egy második és fontosabb Zsigmond király Kézdy-szék előkelőihez intézett levele 1427-ből²⁾. „Civitatis seu Oppidi nostre Maiestatis Toryauasara,“ összes lakosainak és vendégeinek panaszára, hogy őket mindenféle adókkal, taxákkal és sokféle akadályokkal nagyon sanyargatják és „sza-

¹⁾ Sz. O. III. 29 l. — ²⁾ Sz. O. II. k. 122 l.

badságuk és előjoguk és dícséretre méltó szokásaikban, a melyeket a többi székely székekben fekvő városaink (civitates seu oppida) is élveznek“, megparancsolja a király a szék előkelőinek, hogy ne akadályozzák a várost többé szabadságainak élvezetében, minthogy nem lehet ismeretlen előttük „hogy ő *mindegyik székely székben egy várost* bizonyos szabadságokkal tüntetett ki, melyeknek egyike Thorguavasara“.

Éppen ugy, mint a fiúszékek berendezésénél, a székek most is ellentállanak a városok alapításának, mert azon városokká tett helyek kiváltak a székből, mint közigazgatási és jogszolgáltatási kerületből, mely tényben a székek hatalmuknak kicsinyítését vagy megszorítását látták.

A király tehát mindegyik székben egy községnek adott városi privilegiumot. Ügyekszünk ezeken a községeket meghatározni.

Maros-székben Maros-Vásárhely már 1409-ben említetik, mint civitas¹⁾; 1451-ben, 1461-ben, 1470-ben, 1481-ben és 1498-ban mint oppidum fordul elő²⁾, 1381-ben még nem volt város.³⁾

Oppidum Keresztúr legelőször van említve 1459-ben⁴⁾. Az első Udvarhelyről szóló adat 1485-ben, a második 1538-ban kelt⁵⁾.

Kézdi-székben „Thoryauasara“ legelőször Zsigmond király levelében fordul elő 1427-ben⁶⁾.

Sepsi-székben: Sepsi-Szent-György városnak van nevezve 1461-ben, 1492-ben stb.⁷⁾

A Csikszeredáról szóló adat 1558-ban kelt⁸⁾.

Aranyos-székben Felvincz városát találjuk legelőször 1538-ban⁹⁾ és Maros-székben még Szeredát 1570-ben¹⁰⁾.

Sajnálni kell, hogy nem határozhatjuk meg pontosan mind azokat a városokat, a melyeket Zsigmond király a székely földön alapított. Szavait mindenestre nem lehet szó szerint felfogni, mert az kétséget nem szenved, hogy Orbai-székben és Kászton, Gyergyó és Miklósvár fiúszékekben nem osztogatott városi privilegiumokat egy községnek sem. Kézdi-Vásárhely, Maros-Vásárhely és Keresztúr minden kétség kívül tőle nyerték jogaikat,

1) Sz. O. III. k. 29 l. — 2) Sz. O. V. k. [24. l.; I. k. 165 l. III. k. 76 l. Sz. O. I. 189 l., Sz. O. I. k. 215 l., Sz. O. I. k. 235 l., Sz. O. I. k. 288 l. stb. — 3) Sz. O. IV. k. 8 l. — 4) Sz. O. I. k. 179 l. — 5) Sz. O. III. k. 108 l. s. II. k. 43 l. — 6) Sz. O. I. k. 123 l. — 7) Sz. O. I. k. 191 l. 209 l., 329 l. stb. — 8) Sz. O. II. k. 145. l. — 9) Sz. O. II. k. 52. l. — 10) Sz. O. II. k. 286. l.

de valószínűleg Sepszi-Szent-György, Csikszereda, Felvincz és Udvarhely is, egyébb adat hiányában azonban csak Zsigmond szavaira támaszkodva lehet ezt állítani.

Zsigmond király a városokat egyenlő joggal ruházta föl, saját szavai szerint. De privilegialis leveleinek egyike sem maradt hátra, azért későbbi okmányokra vagyunk ráutalva.

A városok fejlődésének legfontosabb tényezője az önkormányzat. Csak olyan városok fejlődtek a középkorban, a melyeknek megvolt az önkormányzati joguk. Kétséget nem szenved, hogy már Zsigmond király elkülönítette a városokat a széktől kormányzat és törvénykezés tekintetében. Már egy 1460-ban kelt oklevél bizonyítja, hogy Székely-Vásárhelynek voltak külön birái¹⁾.

Hogy tényleg azonban nem több birája, hanem csak egy birája és több esküdtje volt, láthatjuk Mátyás király egy leveléből, melyet az ispánnak írt, a város panaszkodása következtében²⁾. Mátyás király tudniillik megengedi a városnak, hogy minden nemvárosbeli, ha pert akar indítani a város valamely lakosa ellen, ügyét a város törvényszéke elé hozhassa. Egy általános perjogi elv volt érvényes Erdélyben, hogy minden felperesnek azon törvényszék elé kellett vinnie ügyét, a melynek területén az alperes lakott vagy tartózkodott.

A városok törvényszékei jogosítva voltak minden ügyben eljárni. „Mivel minálunk“ mondja Báthory István „panaszt emeltek Vásárhely város összes polgárai és lakosai nevében, hogy ámbár régi jog és szokás szerint minden és bármilyennemű peres ügyben, a melyek köztük indítottak és keletkeztek ítéletet hozni joguk van, és minden peres ügyet ~~in~~ presentia ipsorum prosequi debuerint, és mégis van ilyen, a ki peres ügyeit a szék törvényszéke elébe viszi“; azért megtiltja a szék biráinak, hogy az ilyen ügyet elfogadják³⁾.

A városi törvényszéknek tehát nem csak szabad, hanem kizárólagos joga volt az illető városi lakosok pereiben eljárni. A város polgárainak büntetés mellett tiltva van más törvényszékhez fordulni. Érdekes világításban tünteti föl előttünk a városok jogi életét egy ítélet, a melyet a hét szék előkelői hoztak Udvarhelyen 1507-ben⁴⁾. Faber János és Nagy Barabás perlekedtek egy a

¹⁾ Sz. O. III. k. 76. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 215. l. — ³⁾ Sz. O. I. k. 254 l.
⁴⁾ Sz. O. V. k. 38 l.

városon belül fekvő ház miatt. A város *judex delegatusa* és az esküdtek eldöntik a pert és pedig Faber javára. Nagy a város gyűléséhez (*conventio communitatis*) felebbez. Itt helybenhagyó ítélet keletkezik. Nagy azonban a város joga ellen (*lege eiusdem civitatis minime observata* — Faber szava szerint —) Maros-szék törvényszékéhez appellál. A szék hivatalnokai tárgyalni akarják az ügyet, de a városi gyűlés nem engedi azt és pedig „azért, mivel az ügyet a felek között örökségi ügynek tekintették és ilyen perek és ügyek a város régi joga és szabadsága szerint a (városi) közgyűlésen kívül soha és sehová senki által sem felebbezhető.“ Faber aztán azt mondja, hogy ő az ügyet a törvényes felebbezés útján hozta a nemzetgyűlés (*generalis congregatio*) elő. A város két *consulai* (esküdtei) megerősítik állítását és a város 12 polgára esküt tesz le arra, hogy a város szokásai tulajdonképpen olyanak.

Fontos reánk nézve, hogy az esküdtek (*judices delegati*) ítéletét a város közgyűléséhez lehetett felebbezni, hogy tehát a városon belül létezett egy felebbezési forum, II-szor, hogy a városok és székek közötti peres ügyeket a nemzetgyűlés elé hozták, hogy III-szor legalább Maros-Vásárhely közgyűlése által másodízben eldöntött örökségi pereket nem lehetett tovább felebbezni. De fontos még Fabernek azon állítása, hogy ő most már az ügyet „*via legitime appellationis observante*“ a *generalis congregatio* elő hozta. Ezen szavakból azt lehet következtetni, hogy a városok törvényszéke által eldöntött ügyeket egyenesen Udvarhely-székhez kell felebbezni. Be kell vallanunk azonban, hogy igen valószínű, hogy nem minden város vívta ki magának az Udvarhely-székhez való egyenes felebbezhetési jogot, mert a többi székely városok alig emelkedtek olyan tekintélyre és hatalomra, mint Maros-Vásárhely.

Udvarhely-székéről valószínűleg a comeshez és onnét a curiához appellálhatták a pereket. Mert csak ilyen perrend mellett érthetjük János Zsigmond szavait, hogy a nép a sok *appellatio* és a pereknek évekig való tartása következtében egészen kimerül, minek következtében ő Székely-Vásárhelynek azt a jogot adja, hogy egyenesen a királyi curiához felebbezhessék pereiket¹⁾.

¹⁾ Quia vero plebs promiscua in longo processu causarum se se exhaurire, et absummere, ac inutiles labores fatigia et sumptus Appellationum prosecutio-

A városok föl voltak mentve minden teher alól, a melyet a szék lakóainak kellett viselnie¹⁾. Aranyos-szék és Felvincz városa között a szék erdejének használása miatt folyt perben azt mondja a szék képviselője „Hogy a megnevezett erdőknek használása sohasem volt nekik szabad, azért mert ők sem bélyegzett ökrököt nem adtak ö felségének, sem nem kötelesek az előkelőknek Aranyos-szék költségeinek fedezésére adót fizetni, mivel-hogy Magyarország felséges királyai a mi elődeink és a mi felségünk is az említettektől kegyelmesen kivettük.“ Mindazonáltal megmaradnak a városok a szék erdőségeinek használatában.²⁾

A szék költségeinek fedezésére kivett adó alól való felszabadulás minden esetre az összes székely városok előjoga volt, mivel az már a székely városok jogainak lényegében állott, hogy nem fizettek adót a széknek, a melytől kormányzatilag el voltak különítve. De ökörsütésre sem voltak kötelezve. Ellenben egyenes és meghatározott összegű adót fizettek a királynak. Hogy mennyit fizettek az egyes városok, nem tudjuk; hogy azonban egyáltalában fizettek, arról is csak igen késő és pedig az adók eltörlésére vonatkozó adatokból értesülünk.

Izabella királynő felszabadította 1557-ben Udvarhely város lakóit „bármilyen taxáink és contributioinktól, a melyek minket és a mi kamaránkat illetnek, kivéve a taxát . . . , a mely a leg-hatalmasabb szultánt és a fenséges Portát illeti“³⁾. A következő évben Csik-Szereda is megnyeri ezt az előjogot⁴⁾. Az utóbbi oklevélben

nibus facere consuevit, ita ut annos complures in controversijs et causis absummentes tandem sumptibus exhausta desperet, et infecta re desistere cogatur. . . Sz. O. II. k. 157. l.

¹⁾ ad queis onera et servicia in medium vestri exhibenda arctare et compellerenon debatis. Sz. O. II. k. 149. l — ²⁾ Sz. O. II. k. 52. 147. és 149. ll. Ez nemcsak jogosult, hanem méltányos is volt. Az erdőségek a szék falvainak közös birtoka maradtak és nem mentek át egyes községek és magánszemélyek birtokába. Mikor a király a községeket városokká tette, megmaradtak nemcsak magánbirtokukban, hanem a közös birtok élvezetében is, mert azok az erdők akkortájt nem voltak a széknek mint jogi személynek birtoka, hanem minden egyes községnek éppen olyan joga volt hozzájuk, mint a másíknak. Így hát az új városok sem vesztették el az azoknak haszonélvezetére való jogot, mert az erdőt magát semmi kötelezettség sem terhelte, így tehát az ökörsütést sem lehetett az erdők használatával összekötetésbe hozni. A királyok belátták ezt a jogosságot s megvédték a városokat jogaiknak minden csorbítása ellenében ³⁾ Sz. O. II k. 138 l. és III. k. 316. l. ⁴⁾ Sz. O. II k. 145 l.

„a rendes és rendkívüli taxak és segédpénzek és a *lucrum Camerae*“ is említettnek mint ilyen adók, a melyeket Csik-Szereda fizetni szokott.

Kétséget nem szenved tehát, hogy a városok egy „*lucrum camerae*“ nevezetű, állandó adót fizettek és ezenkívül a szükségesség szerint még rendkívüli adót is (*subsidiumot*). A rendes taxak és a „*lucrum camerae*“ véleményem szerint tudniillik ugyanazok. Ezen állandó adók fizetésére minden esetre már Zsigmond király idejében voltak kötelezve, mert tudjuk, hogy Zsigmond király mindig szükében volt a pénznek és minden eszközt felhasznált az állam jövedelmének szaporítására. Minden esetre tehát a kincstárra való tekintet is és nemcsak hadászati elvek indították arra, hogy a székely városoknak privilegiumokat osztogatott.

Izabella királynő azokat az adókat, bármilyen néven és ezímen voltak emelendők, eltörölte és helyükbe a portai adót, azaz a szultánnak és a portának fizetendő adót hozta be¹⁾.

Épen ugy, mint az egész terra Siculorum, ők is fel voltak mentve bármilyen hadsereg állandó elszállásolása alól²⁾.

A városi jogok egyik legfontosabbja az évi és heti vásárok tartása volt; mert azok nélkülözhetetlen feltételek voltak az ipar és kereskedelem fejlődésére, máskülömben nem tehettek volna szert vagyonosságra. Mátyás király 1482-ben Székely-Vásárhelynek „két nundinas *liberas seu forum annuale*“-t adományozott oda és ezenkívül még azt a jogot is, hogy az ünnepeket megelőző és követő napon tarthattak vásárt³⁾. Igen valószínű, hogy a város nemcsak ennek a privilegiumnak az alapján tarthatott vásárokat, mererre való joga már azelőtt is megvolt; a király csupán a vásárok számát szaporította. II. Lajos király Sepszi-Szentgyörgy vásártartására való jogát ezen szavakkal határozza meg: „Hasonló módon nundinas *liberas*, sen fóra annualia *libera* tarthatnak Keresztelő János és Szent Lukás Evangelista és más az ünnepeket megelőző és követő napokon minden évben... ugyanazon szabadságok és praerogatívák alatt, a melyek alatt a mi országunk többi szabad városai a szabad vásárokat tartják...⁴⁾“

Hogy külömben a heti és évi vásárok tartása a városok

¹⁾ Sz. O. II. k. 151 l. *Oppida Siculicalia ab Alys Siculis Anulsa sunt.* —

²⁾ Sz. O. III. k. 142. l. — ³⁾ Sz. O. V. k. 24. l. — ⁴⁾ Sz. O. II. k. 2. l.

nak egyik legfontosabb joga volt, kitűnik azon elkeseredett harc-
ból is, a mely több mint egy századon át folyt Brassó városa és
Sepsi-Szentgyörgy között. Ezen hosszas perben Sepsi-székeknek egy
képviselője azt mondja, hogy Szentgyörgy lakosainak nem volt
joga „Szentgyörgy oppidumot pro libera civitate tenere és abból
következőleg (consequenter) vásárt tartani.“

Kitűnik tehát, hogy az egykoruak is a vásártartást mintegy
a városi (civitas) névnek egy tartozékát tekintették.

A szabad vásároknak az a jellege volt, hogy minden ke-
reskedő megjelenhetett rajtuk, s eladhatta bármilyennemű áruját
és akadálytalanul el is távozhatott. A vásárokat ki szokták hir-
detni az országban.

De a hadviselésre nézve is nagy és fontos előjogok élvezete-
tében állotak a székely városok. II. Ulászló rendkívüli fontos-
ságu privilegiuma elég világosan szól ezen ügyről. „Hasonlóan
a városok, azaz a székely székek székvárosai minden más hadi szol-
gálattól ki vannak véve. . . . De ha az ellenség az erdélyi részeket
megtámadják és kárt tesznek bennök, abban az esetben ők is
kötelesek szolgálni a székely ispán határozása szerint.“ A székely
városoknak tehát nem volt kötelességük a király minden felhívá-
sára egy bizonyos számú jól felszerelt és a szükségesekkel ellátott
katonasereget föállítani, mint más városnak, vagy a királyföldnek,
hanem csak védő háboru esetében kellett szolgálniok az ispántól
meghatározott számban¹⁾.

Más oklevéi adatot is hozhatunk fel ennek bizonyítására.
1484-ben azt parancsolja Báthory István Görgény vár kapitányá-
nak és Maros-szék hivatalnokainak, hogy ne kényszerítse Székely-
Vásárhegy polgárait hadi szolgálatra, mert az összes előkelő szé-
kelyek tanubizonysága szerint a város régi szokása és joga alapján
mindig mentve volt a hadi szolgálatnak az ország határain kívül
való teljesítése alól, hanem hogy polgárai csak az ország területén
voltak kötelesek szolgálni, másféle szolgálatra nem lehetett őket
kényszeríteni²⁾.

Védő háboruk esetében a város fölkelő serege kétségen kívül
a szék kapitánya vezérlete alatt szolgált, a mit az előbb idézett
oklevél címéből következtethetünk.

¹⁾ Sz. O. III. k. 140. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 251 .

Néhány városnak előjoga is volt, mint például Székeiy-Vásárhelynek. Mátyás király felszabadította ezt a várost „bármilyen adó vagy vám alól (cuiuscunqve tributi sew thelonij), a melyet ők szekértől, lovaktól, ökröktől, személyektől, és árúktól az egész ország és annak arávetett részeinek minden helyén. . . . bármilyen vámhelynél és pedig mint a királyi, mint bármilyen más emberénél fizetni szoktak“¹⁾). Tehát az egész országban és a hozzátartozó részekben mindennemű vámok fizetése alól felszabadítja őket. A város ezenkívül saját szabad vásárain is megvolt védve mások versenyé ellen.²⁾

A városok lakosai minden esetre nagyobbrészt székelyek voltak, de már a 15-ik század okleveleiben a „hospites“ is emlegetve vannak. A városok törekvése minden esetre arra volt irányozva, hogy lakósaiknak számát szaporítsák és pedig kiválóképen olyan emberekkel, a kik valamely mesterséghez értettek és ebben a tekintetben különösen a hospitesekre voltak szorulva. A város polgárait cives, inhabitatores, oppidani-nak nevezték. Érdekes az is, hogy a város hivatalnokainak és polgárainak nem a székelyeknek adott „Egregii et agiles“ attributumokat adták, hanem „prudentes et circumpecti“-nek nevezték.

A városokban előkelő székelyek (potiores) is bírtak házakat, a kik mindenesetre nem tüntették föl magukat polgároknak, hanem szabad előkelő székelyeknek. Hogy azok nem járultak szívesen hozzá a városok terheinek viseléséhez, magától értetődik: de ezzel nem elégedtek meg, hanem a város népsöpredékét is felizgatták a városi hatóságok ellen és mindenféle nehézségeket támasztottak ellenük. Ez mindenesetre annál könnyebben sikerült nekik, mivel a városok egyszersmind a szék „székelyei“ is voltak, a melyekben a királybírák tartózkodtak, a törvényt napokat és székgyűléseket tartották. Minthogy a városoknak nem sikerült ezeket falaik közül tökéletesen kizárni, tőlük mindig sokat szenvedtek.

Még egy momentumot kell megemlítenem: A városok nevei majd civitas, majd csak oppidum. Már több adatot hoztam föl, a melyben a civitas szó épen olyan jelentésű, mint oppidum, és pedig első rangú oklevelekben is. Az oppidum név alkalmaztatik a városokra. Sz. O. I. k. 179. l., II. k. 43 l. 52. l., és 149 l. stb. III. k. 76. l., 142. l. stb

¹⁾ Sz. O. I. k. 255 l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 267. l.

civitas seu oppidum Sz. O. I. k. 123. l.; civitas III. k. 28. l. V. k. 38. l. és sok más helyen. Ezen adatok összehasonlítása alkalmával láthatjuk, hogy a civitas és oppidum ugyanazon jelentésűek, hogy tudniillik igen gyakran egy és ugyanazon oklevélben mind a két név egyaránt alkalmazást talál és némelykor váltakozva van használva. Semmi kétséget sem szenved tehát, hogy a székely városokra nézve a civitas vagy oppidum kifejezések nem bírnak különbséggel tartalommal.

Egyetlen egy adatot találunk, melyben a két szónak külön jelentése van. Egy törvényszéki tárgyalásnál ugyanis Sepszi-szék képviselője azt mondja, hogy „oppidum Zenthgyergh“, jogtalanul iparkodik „pro civitate liberata tartatni consequenterque nundinas foraque Annuaia oppido in eodem celebrare.“ A felperes ebben az esetben az ország többi részeiben létező viszonyokat akar alkalmaztatni a székely városokra, a különböztetése nem bír tehát jelentőséggel, mert az okmányok egész serege szól ellene.

A városok privilegiumaik daczára sem fejlődtek nagy és hatalmas városokká. Annak az oka többféle: Egy részről belviszályok akadályozták a felvirágzásban, másrészt az a körülmény, hogy a székely lakosokban nem volt meg annyira az ipari tevékenységre való hajlam. A fő ok azonban mégis az, hogy folytonos vödöharcot kellett vívniök a szék hatóságai ellen jogaik megvédésére. Csak Maros-Vásárhely nőtte ki magát nagy és jó módú várossá. Székelyföldön a lófök és primores a legnagyobb ellenségei voltak a városoknak, mert az ők jövedelmük csonkult az által, hogy a városokban önálló törvényszéket szerveztek. Nagy hatással volt még a városok versengése és ellenségeskedése egymás ellen. Kiválóképen Sepszi-Szentgyörgynek gyűlt meg a baja a brassaiakkal, mert ezek többször közbenjártak a fejedelemmel, hogy tiltsa be Szentgyörgynek a vásártartást.

X.

A KIRÁLYI VÁRAK

Hogy teljes képet szerezzünk magunknak a Székelyföldön belül fönállott viszonyokról, egy tekintetet kell vetnünk a várakra és a várterületekre, a melyek ottan léteztek.

A tatárjárás előtti időből három erődítmény vagy várnak az emléke maradt reánk. Az első Castum Almage (Halmágy): a második Norgiant (Szabó K. szerint Nagyajta); a harmadik Nicolai (Miklósvár). De mind a három csak indaginibus, az az földsánczokkal volt körülvéve vagy erősítve, tehát csak erődítmények voltak, a melyeket az ország nyugati határszélén emeltek az akkor még pusztá Barezaság ellen. Kétségen kívül Székelyföldön állottak ezek, és igen valószínű, hogy nem a király építtette ezeket, hanem maguk a székelyek országuknak megerősítésére. Miklósvár nevében is megőrizte rendeletésének a nyomát. De mind a három erődítmény a tatárjárás alatt elpusztult. E hárman kívül nem volt több erődítményekre szükség nyugat felől, mert a Barezaságot már németek szállották meg. Ez az oka annak, hogy később nem emeltek más várakat helyükbe.

A Háromszék északi végén a Háromszéki hegységnek egyik hegyvégén épen szemben a kényelmes közlekedési Ojtozi-szoróssal, feküdt Szentlélek királyi vár (castrum nostrum Regium Zenth Lelowkh). Ez a vár „a tatárok dulása következtében“ elpusztult. 1251-ben azt parancsolta IV. Béla király az erdélyi vajdának, hogy építse föl megint a várat, a melyet már régenten emeltek volt a székelyek határszélein (in confinibus Siculorum)¹⁾. Igen fontos az „in confinibus Siculorum“ magyarázása. Mert az a kérdés forog fenn, vajjon Székelyföldön vagy vármegyei területen feküdt a vár. Abban a tényben nem lehet kételkedni, hogy Szentlélek vára tulajdonképen létezett: mert erre későbbi időből való bizonyítékot is hozhatunk fel. Szentlélek Felső és Alsó-Torja és Szárazpatak közvetlen szomszédságában fekszik. Ezen helységek vármegyei területen voltak és Bálványos várhoz tartoztak. Igen valószínű tehát, hogy a vár még vármegyei területen feküdt és nem Székelyföldön. Akkor aztán a király egész jogosultan nevezhette a várat királyi várnak.

Reánk maradt 1301-ből egy okmányi adat, melyből egy királyi vár létezéséről értesülünk, a mely Udvarhely szék legbelsőbb részében feküdt²⁾. Ennek a várnak a neve „Uduord“ volt. Az oklevél tulajdonképen nem a várról szól, hanem Oláhfalú községről, melynek oláh lakosai várjobbágyok voltak (servientes castri). Egy oláh kenéz főnhatósága alatt állottak, a kinek ille-

¹⁾ Sz. O. I. k. 81 — ²⁾ Sz. O. I. k. 29 l.

tégeit kellett fizetniök. Fagerendákat kellett szolgáltatniok a vár megerősítésére és gyalogokként kellett katonáskodniok a várban. Az Udvardi egyháznak csak a szokott „capetias“, de nem a tizedet kellett fizetniök. „Minden adóztatástól mentek legyenek a széke-lyek szokása szerint, a kik között élnek nem feledkezve arról sem, hogy az ökörsütés alól is fel vannak mentve.“ De „senkise mer-jen fölöttük törvényt tartani Udvardnak a várnagyain kívül és őket bármiféle szolgálatra kényszeríteni“. A faluban lakó széke-lyek ki vannak véve a kenéz birói hatalma alól, „de a katonai szolgáltatás idejében a többi szabad széke-lyek módja szerint szolgáljanak az ispán zászlaja alatt“. . . . „Azt azonban főntartjuk magunknak, hogy ugyanazon széke-lyek minden évben a követelt gerendákat Udvardra szállítsák, ha a körülmények nagyon sürgetők“.

Ebből láthatjuk, hogy a vár és birtoka nem tartozott Székely- föld területéhez, legalább elébb sem volt ilyen terület, a melyet a széke-lyek elébb mint magánbirtokot vagy nyílföldet használtak volna. Azon tételre támaszkodva, hogy minden telek és birtok az ország határain belül, a mely még sem egyes személyek, sem más jogi személyeknek birtoka nem volt, korona jószágot képeznek, ilyen földet adományoztak oda Béla király elődei, a melyet a széke-lyek nem szálltak volt meg. Oláhfalu minden kétségen kívül oláh telep volt, azt már neve is bizonyítja. A 16-ik századból több oklevélben maradt fenn a neve. Kétséget nem szenved, hogy a betelepítés oly területre történt, a melyet a széke-lyek még nem szálltak meg, mert a széke-lyek máskö- lönben ellent mondtak volna más nemzetiségű népelemek betelepítésének. És semmi ok sem lett volna arra, hogy későbbi időben oláhokat telepítsenek a Szé- kelyföldre. Azért nem tartom kétségbe vonhatónak az okmány hitelességét. A vár is valószínűleg ilyen királyi birtokrészen feküdt.

Még egy harmadik várnak, Várhegynek az emlékét tartották fenn az oklevelek¹⁾. A vár a Fekete-ügy jobb partján feküdt a tordai szorossal szembe, melynek őrizésére a **székelyek** Szent- lélek várral talán egy időben építették. Az oklevél állítása sze- rint a széke-lyek építették fel a várat. De azok nem voltak köte- lesek annak fenntartására, mivelhogy a vár kormányzata várna- gyokra volt bízva, a kik a castrenses segítségével tartották fenn

¹⁾ Sz O I k. 62 l. — II. k. 177 l. — III. k. 325 l.

a várat. 1353-ban az ispán a várnagynak megparancsolja, hogy javítsák ki a várat azoknak segítségével, a kiknek az a feladata, de a nélkül, hogy a falut (Varhegyet) segédadásra kényszerítse, „mivelhogy ők mint lófők szabadok és fegyverrel szolgálnak.“

Hogy hol laktak ezek a castrenses, nem tudjuk, mert körös-körül az egész terület a székelyeké volt. Az a feltétel, hogy az egész possessionnak lófő lakosai lettek volna, gyanússá teszi előttem az oklevél hitelességét és az a kifejezés is „mivelhogy ők, mint lófők szabadok és fegyverrel szolgálnak,“ mert nemcsak a lófők voltak szabadok és szolgáltak fegyverrel, hanem a harmadik rend is.

Ezen várhoz egy őrtorony is tartozott (propugnaculum) „Zechelneez“ névvel. A várnagyok lerombolják ezt, ha nem rendezhető be kastélynak a királyi jog fennmaradása mellett. Azt a területet, a melyen a torony fekszik a vajda egyenesen királyi területnek nevezte. Más királyi várról semmi hír sem maradt fenn.

Szentlélek vára, úgy látszik, korán magánbirtokba jutott, de nem oly hamar, hogy a vár birtoka nem szaporodott volna meg meglehetősen.

Lajos király a várat 1517-ben a hozzátartozó birtokkal „Dijchewzenthmarthon, Chijdewthelke, Királfalwa, et Zagor“ Küsküllő- és „Petherfalwa és Zilkwth“ Alsóféhér-megyében, Szápolya Jánosnak adományozza „az ő hűsége érdeméül,“ „miután a gyermek és örökös nélküli Gáspárnak, Szentmárthoni Kézdy Sándor fiának halála miatt Magyarország szent koronájára visszazállott és ennek következtében a király rendelkezésére áll az ország régi és kipróbált joga és szokása szerint¹⁾. Tehát kétséget sem szenved, hogy a vár a tatárjárás után is hosszabb ideig királyi vár maradt, mert máskülönben nem csatolhattak volna hozzá annyi várbirtokot. Aztán magánszemélynek adományozta a király a várat a hozzátartozó birtokkal együtt²⁾. De az 1517-iki oklevélben elég világosan van mondva, hogy a vár koronajószág volt, tehát nem feküdt soha székely területen³⁾.

1540-ig Szápolya birtokában maradt a vár a hozzátartozó falvakkal együtt. Ebben az évben Bélyd Pálnak adományozta a király a várat „székely és nemesi birtokaikkal“ együtt⁴⁾. Látjuk

¹⁾ Sz. O. III. k. 192 l. — ²⁾ Arpadia 1838. I. k. 72. l. — ³⁾ Vesd össze még Sz. O. I. k. 17. l. Ladislaus filius Jacobi Castellani Castri nostri finitimi et *Regalis* Zenth Lefewk. — ⁴⁾ Sz. O. II. k. 61. l., és 63. l. és 111. l.

tehát, hogy János király székely birtokot is szerzett a régi vármegyei birtokokhoz. Ez annyiban lehetséges volt, hogy ő székely birtokot vásárolt és azt a várbirtokhoz csatolta, mert magánbirtokát tetszése szerint adományozhatta el. A vár tehát megint magánember kezébe került. Szentlélek várnak a létezését kétségbe nem lehet vonni, mert nem egy egészen megbízható oklevél szól mellette. Várhegy ugy látszik rövid idővel később romba dőlt, de 1564-ben föltámadását ünnepelte. Azon időtől fogva a vár a székelyek megzabolázására szolgált.

Épen ugy Udvarhely vára is letűnik a történelem színhegyéről. Oláhfalú birtoka egészen elszékelyesedett és csak nevében őrizte meg történelmi múltjának emlékezetét.

Báthory István megint felépítette a várat a székelyek féken tartása czeljából. 1492-ben a székelyek bevádolják az ispánt a királynál¹⁾. Vádjaiknak legsúlyosabbja az volt, „hogy ő a mi a legrosszabb és numquam auditum, kastélyt emelt közepükben.“ Ez a felháborodás jogos is volt, mert a várak már régóta romba dőltek, ugy, hogy ők tulajdonképen hírüket sem hallották. De ebből nem lehet következtetni, hogy Udvarhelyt egyáltalában soha sem létezett volna vár. Mert olyan helyet is lehetne fölhozni, a mely bizonyítaná, hogy „az emberek emlékezete“ alig egy életkorra terjedt. Az már ugyan tény, hogy 1562 előtt sohasem voltak kötelezve várszolgálatra.

Mikor 1552-ben Ferdinand király az Ojtozi szorossal szemben egy várat akart építeni, a székelyek minden úton-módon megakarták akadályozni, azt mondván, hogy az ellenségnek más útja is van, a melyen az országba betörhet és nemcsak azon a szoroson át. De akadéskodásuk tulajdonképeni oka az volt, hogy attól tartottak, hogy a vár eszközöket fog szolgáltatni a királynak szabadságuk csonkítására, és abban igazuk volt²⁾.

Az 1562-iki fölkelés után a fejedelem újra felépítette a várat Udvarhelyt és Várhegyen, és pedig magokat a székelyeket kényszerítette arra, hogy építsék föl a várakat. De ezenkívül mindenféle élelmet is kellett oda összehordaniok. Ezen két vár kapitánya czentül többnyire egyben a hat szék kapitánya is volt. Ezen várakból kormányozta az országot vas kézzel.

¹⁾ Sz. O. I. k. 273. l. — ²⁾ Sz. O. II. k. 103. l.

Még egy érdekes adatról akarok szólni, a mely azt bizonyítja, hogy a székelyek maguk is gondoltak némelykor várépítésre. Sepsi-szék előkelői eladtak 1415-ben egy erdőt Botfalu községnek, mert egy „bizonyos várat vagy erődítményt a saját területükön a mi királyunk nyilvános ellenségei ellen (notabiles Emulos) építeni kezdettek“ és avval a pénzzel be akarják végezni.¹⁾ Ha a XV-ik században arra szánták el magukat, hogy a maguk költségükön várat emelnek, akkor annál könnyebben meg lehet érteni, hogy hajdan maguk is előre segítették a várak építését, a melyek őket hirtelen rablótámadások ellen megvéden voltak hivatva.

XI.

A) A HÁROM REND (SICULI TRIUM GENERUM.)

Már egy 1339-ben kelt oklevélben olvasni lehet a „trium generum Siculorum“ kifejezést,²⁾ és ezen időtől igen gyakran előfordúl³⁾.

A három „genera“-ra való beosztásnak nincsen köze a nemzetségekre és ágakra való beosztáshoz. Mert az utóbbi vérrokonságon alapúlt, tehát a törzsszervezet kifolyása volt, mígnem a három generura vagy rendre való beosztás társadalmi és vagyoni alapon nyugodott.

Már részletesen tárgyaltam azt, hogy milyen befolyása volt a letelepedésnek a törzsszervezetre: kiműtattam, hogy a törzsszervezet egészen fölbomlott és hogy csak kevés maradvány tartotta fenn magát.

A letelepedésnek más következménye is volt. Több társadalmi réteg alakúlt, a mely lassanként vagyoniilag és végre jogilag egymástól különböző rendre fejlődött. Tudjuk, hogy milyen befolyással volt a vagyon a középkorban a jogi életre. A letelepedés után a székelyeknél is beállott az a lehetőség, hogy az egyén ügyességgel és erélylyel több vagyont szerezhetett: magá-

¹⁾ Sz. O. III. k. 35 l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 48. l. — ³⁾ I. k. 51. 105. 109. 183. és köv. II. III. k. 28. 44. és köv. II.

nak, mint a mennyit a nyílföld felosztása alkalmával kapott. Az állandó letelepedés előnyösebb alapot ad a vagyonszerzésre nézve, mint a vándorlás kora, mert most már a birtoknak egy része is magán vagyonná vált és nem csak a „marha“, azaz az ingó vagyon. Minthogy a székelyek földmivelők voltak, a földbirtok a legfontosabb birtokká vált. A tekintély, a melyet az egyik, vagy másik élvezett, most már nemcsak egyéniségétől, azaz tehetségétől, hanem vagyonától is függött. Mert minél nagyobb volt a vagyona, annál jobb eszközöket szerezhetett magának, annál több szolgát tartathatott, annál jobban fegyverkezhetett fel. A katonai szolgálat a legnagyobb befolyással volt ezen fejlődésre, mert végeredményben az adott okot a három rend alakulására. Először nagy különbség volt azok között, a kik gyalog és a kik lóháton szolgáltak. Lovat csak a jómódu tarthatott; a kinek nem volt lova, annak gyalog kellett szolgálnia. A banderialis rendszer alkalmaztatása megint némi változást idézett fel. Mert annak alapján megint azok váltak ki a lófők közül, a kiknek annyi vagyonuk volt, hogy nemcsak személyesen kellett részt venniök a háborúban, hanem birtokuk szerint egy vagy több felfegyverkezett szolgát is kellett kiállítaniök.

Igy készült, létesült a három rendre (genera) való beosztás.

Az Anjouak korában már be volt végezve ezen fejlődés és pedig olyan alaposan különbözött már a három rend, hogy 1339-től fogva olyan oklevelekben, a melyeket az egész székelységhez címmeztek, már czimként használták a „trium generum“ kifejezést.

Ámbár a három rendre való beosztás már a XIV-ik században be volt végezve, a megnevezés mégsem állapotodott meg egészen, mert a két felsőbb rend többször közös néven nevezetetik. Seniores, potiores, primores elnök, kiválóképen valók és főnépek a legfelsőbb rendnek a nevei.

A seniores név már a 15-ik század kezdetétől fogva előfordul és pedig nem csak a legfelsőbb rendre alkalmazva, hanem gyakran a két felsőbbre. Említettem már, hogy az eszköztszékek szervezése előtt többnyire a szék senioresei vannak fölemlítve, mint székülök.¹⁾ Én valószínűtlennek tartom, hogy a székülök

¹⁾ Sz. O. I. k. 97. 102. 110. 111. 235. és 251. ll.; III. k. 44. és köv. ll.

csak a legfelsőbb rendnek a tagjai lettek volna, mert tudjuk későbbi lajstromokból, hogy igen kevés előkelő volt az egyes székekben és a második rend, a mely szintén hivatalképes volt, a legfőbb hivatalokban is részt vett. Kétséget nem szenved tehát, hogy székülők is lehettek. Bitonyítékul felhozom a következőt is: Az 1466-iki Zabolai gyűlés elhatározta, hogy az esküdtek felét a senioresok közül és másik felét a köznép (communitas) közül választsszák. Ha már seniores csak a legfelsőbb rendet jelentette volna, akkor a második rendnek semmi joga sem lett volna az esküdtszékekben részvételre, mert a „communitas“ minden kétségen kívül csak a harmadik rendet jelenti. Minthogy azonban a második rend sokkal számosabb (20—40-szer) az elsőnél, a mint a későbbi időben kelt lajstromok mutatják, lehetetlenség, hogy a második elég hatalmas rendet egyszerűen kizárták volna az esküdtszékekből. Kétséget nem szenved tehát, hogy a „seniores“ szót a két felsőbb rendre alkalmazták¹⁾. Van azonban olyan eset is, melyben a legnagyobb valószínűség szerint csak a legfelsőbb rendet jelenti.

„Siculi potiores“ legelőször 1426-ban vannak fölemlítve és pedig a legfőbb rendet illetőleg²⁾, de van olyan adat is, a melyben valószínűleg a két felsőbb rendre van alkalmazva³⁾. Sz. O. II. k. 15. l. ilyen czimezést találunk: „primipillis, ceterisque primoribus et pocioribus, necnon Assessoribus trium generum Siculorum“: Ha a mondatot grammatikailag bonczoljuk, akkor ki kell jelentenünk, hogy a primipili egyszersmind primores és potiores is voltak. De ebben az esetben a szó szerinti fölfogás nem lesz helyes, mert a „que“-t az író valószínűleg csak eltévesztette. Jellemző azonban ez a hibás írás abban a tekintetben, hogy a két felsőbb rend közötti különbség olyan csekély volt, hogy az író azokat össze téveszthette.

A „primores“ szót majdnem kizárólag a legfelsőbb rend megjelölésére használták.

A legfelsőbb rend magyar neve „első“ volt⁴⁾. Az 1505-iki Udvarhelyi nemzetgyűlésen a székülöket az „első“ és „lófejek“ közül választják. De „az ország elsői és kiválóképen valói“⁵⁾, vagy

¹⁾ Sz. O. I. k. 205. 328. 330. stb. II. — ²⁾ Sz. O. I. k. 121. 251. 259. és 291. l. — ³⁾ Sz. O. I. k. 278. és 330. l. — ⁴⁾ Sz. O. I. k. 307. l. — ⁵⁾ Sz. O. I. k. 308. l.

„elsők és kiváltképen valók^{*)}), vagy egyszerűen „fő népek“-nek is neveztetnek²⁾).

Hogy a legfontosabb oklevelekben sem találjuk mindig a helyes és a körülményeknek megfelelő ezimeket, arra csak egy példát akarok felhozni. Mátyás király azt parancsolja a székely ispánnak, hogy írja össze a „primipilus“-okat és „pedites“ külön lajstromba. Kétséget nem szenved, hogy nem csak a második és harmadik rendhez tartozókat kellett összeírni, hanem az első rendhez tartozókat is; a „primipilusok“ közé tehát az első rend is bele van számítva.

Nagyjában azonban azt kell mondanunk, hogy a primores és potiores szavak inkább a legfelsőbb rendet jelentik, habár a technikus terminus használatában sok zavar fordul elő.

Azon tényből azonban, hogy a „tria genera“ osztályozás használatba jöhetett, mégis azt kell következtetni, hogy tényleg három rend létezett; a két felsőbb rend közötti különbség azonban oly csekély volt jogi szempontból, hogy elnevezésük zavaros maradt. A jogközösségről majd bővebben szölok, ha a lőfökről lesz szó; most csak még egy példát hozok fel arra, hogy mégis mindkét rend egy jogilag egymástól némileg különböző osztálynak tekintette magát. Mikor a felebbezési törvényszéket szervezték Udvarhelyen négy széküllőt választottak az elsők közül, 13-mat a „lófejek“ közül. Az arány tehát 1 : 3¹/₄ volt. Mindkét osztályból tehát egy bizonyos arányban és nem számkülönbségre való tekintet nélkül választottak a székülők a két felsőbb rendből.

A második rendre a „primipilus“ vagy „lófő“ nevet alkalmazták. Arról már beszéltem, hogy a hadnagyot is primipilusnak nevezték egy bizonyos korszakban. A 15-ik században azonban már a második rendre alkalmazzák. 1473-ban azt parancsolja Mátyás király az ispánnak, hogy tartson hadi szemlét az „equites“ fölött és írja azokat, a kik már születésüknél fogva azon rendhez tartoznak különböző lajstromokba, a kik azért, hogy a megkülönböztetés maradjon, primipili neveztessenek.³⁾ Érdekes, hogy a király elrendeli, hogy ezentúl a lovasokat primipilusoknak nevezzék, ő nem találta ki ezt a nevet, hanem a már használatban levőt a rend hiteles megjelölésévé tette.

¹⁾ Sz. O. I. k. 314. l. — ²⁾ Sz. O. II. k. 163. l. — ³⁾ Sz. O. I. k. 220 l.

Az equites szó a magyar „lwhfew” = lófőnek felel meg. A lófő szó régibb, mint a primipilus, mert már 1353-ból maradt reánk példa¹⁾. Ezt a nevet csupán a második rendre alkalmazták és pedig igen találóan, mert a második rend lóháton szolgált a hadseregben. Ezen időtől fogva igen gyakran fordul elő kiválóképen magyar nyelven írt okmányokban.

Egy a 16-ik században kelt iratban a következő megkülönböztetést találjuk: Siculi dicuntur trium generum. Alii enim sunt potiores vel Primores, alii Primipili vulgo Loffew et Fewlo appellati, alii vero sunt, qui nomine Communitatis tenentur, simplices scilicet, et subditi aliorum“²⁾. Ezen században tehát mégis valami megállapodásra jutottak az elnevezésben, mert ezen emlékirat élesen megkülönbözteti a potiores és primipili neveket.

Jellemző, hogy idegennek, vagy nemszékelynek még a 16-ik század közepén sem sikerült a két felsőbb osztály közötti különbséget felismerni. Ferdinánd követeinek jelentése 1552-ből a székely rendekre nézve a következő érdekes adatot tartalmazza: . . . „cum hi, qui inter eos sunt potiores, quos vulgo Nobiles, Lofew Szekelyec vocant, viritim soleant convenire“. Tehát azonosoknak tekintette a potiores a lófőszékelyekkel; de abban is tévedett, hogy a lófő szót a nobilissal egyjelentésűnek tartja.

A harmadik rendre nézve most már megint a nevek egész gyűjteményét hozhatom fel. Latin nyelven a pedites⁴⁾, communitas⁵⁾, promiscua plebs⁶⁾, nevek fordulnak elő; magyar nyelven „gyalog⁷⁾, darabont székely⁸⁾, község⁹⁾, köz rendek¹⁰⁾, alsó rend¹¹⁾, és közönséges rendek¹²⁾.

Két alapjelentésre lehet ezen neveket visszavezetni: katonai (pedites, gyalog, darabont) és politikai (communitas, köznép, alsó rend) tekintetből.

Ebből is kiténik, hogy a katonáskodásnak nagy befolyása volt a rendek keletkezésére.

A harmadik rend a legszámosabb volt. Az 1566—69. között készült lajstrom Udvarhelyszék lakóairól a következő számokat tartalmazza: főemberek 20, lófők 470, porták 2085. Megjegyzendő

¹⁾ Sz. O. I. k. 63. — ²⁾ Sz. O. II. k. 89 l. — ³⁾ Sz. O. II. k. 98. — ⁴⁾ Sz. O. I. k. 221. l. — ⁵⁾ Sz. O. I. k. 205 l. II. k. 80. l. III k. 141. l. IV. k. 9. l. — ⁶⁾ Sz. O. II. k. 150. l. — ⁷⁾ Sz. O. I. k. 1. l. ⁸⁾ Sz. O. II. k. 125. l. art. 12. — ⁹⁾ Sz. O. II. k. 163. l. — ¹⁰⁾ Sz. O. I. k. 308. l. — ¹¹⁾ Sz. O. I. k. 313. l. — ¹²⁾ Sz. O. I. k. 314. l.

azonban, hogy a lófók száma 1562-től mindig szaporodott, míg a harmadik rendé mindig csökkent. De kétséget nem szenved, hogy a harmadik rend száma legalább ötször felül multa a más két rendét

B)

A három rend közötti viszony.

Mind a három rend tagjai szabadok voltak és a szó akkori értelmében *nobiles*, nemesek. „A székelyek egyáltalában nemesek és mindenféle adó alól föl vannak mentve; föl vannak osztva három rendre, melyek közül azok, a kik kiválók, nemeseknek nevezetnek, a kik báróknak vagy patriciusoknak tekintetnek (qui quasi barones aut patriciorum loco habentur).

„Mások nevezetnek nyelvükön Lófú Székelyeknek, ők maguk latinul primipilusoknak nevezik magukat, qui sunt quasi equestris ordinis“.

„A többiek plebeiusok, de mindnyájan a mint már mondtam nemesek¹⁾“.

Ámbár tehát a székelyek mind nemesek voltak, mégis meg kell jegyezni, hogy a *nobilis* megnevezést csak a két felsőbb rendre alkalmazva találjuk. A fentebbi oklevél szerint ugyancsak a legfelsőbb rend szokott nemesnek nevezettni, a mi azonban nem áll. Ezt a tényt úgy magyarázhatjuk meg, hogy volt valami hasonlóság a két felsőbb rend és a vármegyei nemesség között és pedig külsőleges, de lényegileg nem nevezhették őket több joggal nemeseknek, mint a harmadik rendet²⁾.

¹⁾ Sz. O. II. k. 100. l.; — ²⁾ Sz. O. IV. k. 9. l.; *Nobilibus viris senioribus ac toti communitati Siculorum sedis Maros.-Sz. O. III. k. 35. l.*; Zsigmond király 1427-ben egy székelynek, a ki »de vero et certo genere nobilium Siculorum vulgo Aghaz nominatorum« származott, egy törvényt nap alkalmáva odaitéli azt a jogot, hogy ő a „genus nobilium“ hoz tartozzék és pedig olyan föltétel alatt „quod si quisquam prefatum... aut suos successores patruales de nobile Seniorum non esse allegaret... extunc in homagio ipsius conuincatur ipso facto.“ Sz. O. III. k. 44. l. — Ez a szóban forgó *nobilis* kétségkívül nem tartozott a harmadik rendhez, hanem a másodikhoz, mert egy bizonyos *genus*nak a sarjadéka. Hogy őt nemesnek nevezte a király, azt nem székely voltának az alapján tette, hanem azért, mert legalább lófó volt.

Nemeseknek nevezhették őket annyiban, hogy ők nem fizettek adót, hogy minden „*dicatio*”-tól mentve voltak¹⁾, semmi várszolgálatra nem voltak kötelezve és egyáltalában semmi magánember szolgálatára nem voltak kényszeríthetők.

Miként a vármegyei nemeseknek, nekik is személyenként kellett hadi szolgálatot teljesíteniök a királynak.

De személyükre nézve tökéletes szabadságot élveztek. A *Municipalis consuet*, erre vonatkozó 63-ik és 64-ik art. így szól: 63.: „Székely földéről ha ki akart menni, szabad volt mindenkor, és ha valaki valahonnan székely földre akar jönni, az is szabad, erővel ki nem vethetik: de a nemes jobbágyát bé nem fogadhatják, el se vethetik.“ 64. art.: „Valamely székely szolgálni akart menni, bár más országban is, ki országunknak védelmére nem volt, szabad volt szolgálni menni; de a szegődött szolgát megtartóztathatták“²⁾.

Minden székely bárhova mehetett tehát, csak ha lekötelezte magát, azaz a beszegődött szolgának, eleinte kötelességét kellett teljesítenie. De bármilyen más ember is bejöhetett székelyföldre, kivéve a vármegyei jobbágycsoportot.

Személyére nézve mind a három rendbeli székely tökéletesen szabad volt. A székelyt csak törvényszéki ítélet alapján foghatták el, vagy ha lopás büntetében tetten kapták. Ha elítélik, akkor a birtágot ingó vagyonából kell fedeznie és ha nem elég, akkor örökségét veszik el és ha ilyen sincsen, életébe kerül³⁾. De adósság miatt egyik a másikat fogságba ejthette. 58 art. „Valaki adós egyik a másiknak, önnön hitére, valahol találja, megfoghatja s megtarthatja“. De úgy látszik ez a jog csak a XVI. században jutott érvényre, mert a Zabolai határozatok szerint „Mindenki keresse az ő adósát vagy adósait a székben és azoknak rendes birái előtt a jog útján. Ha adósával találkozik szemben, akkor ne legyen jogosítva őt fogni vagy azt a vagyonát, a melyet jogosan szerzett a maga részére (*res pro sui parte Iuri consecutas*) lefoglalni, hanem a közös biró fogja meg, máskülömben a megnevezett büntetés alá esik“ tudniillik *in facto potentiali convincatur*⁴⁾. De épen ezen határozatokból ki látszik, hogy a gazdagok már ehhez az eszközhöz nyúltak és adósaikat fogságba ejtették. A

¹⁾ Sz. O. II. k. 124. l. — ²⁾ Sz. O. II. k. 124. l. — ³⁾ Sz. O. II. k. 123. l. 68. art. — ⁴⁾ Sz. O. III. k. 85. l.

határozat a szegény nép személyes szabadságának megőrzésére van hozva, de eredménye alig volt. A XVI. században ez az igazságtalan eljárás már szokásjog volt.

Az „örökös“ székelyt nem volt szabad a „vajda urak tábláján“ tartani, kivéve azt az esetet, ha halált érdemelt, mert mindenkit eleinte a szék törvényszéke vagy a *judicium generale* elé kellett idézni¹⁾.

Csak a taborban ítéltetett felette a vajda, vagy egyáltalában a főparancsnok.

A székely jog személyi jog volt. És ennek a jognak a hatása oly nagy, hogy a szabad székely akkor sem lehetett várjobbágygá, ha várterületre telepedett volna is le és várbirtokot szerzett volna magának. Rámutattam már erre, mikor Oláhfalva lakosságáról beszéltem. Az Oláhfalvi székelyek nemcsak személyükre nézve maradtak szabadok, hanem a birtokot terhelő kötelezettségek sem szálltak rájuk akkor, a mikor birtokot szereztek.

A székely nemesség nem volt privilegiumon alapuló nemesség. Megtörténhetett tehát, hogy a mozgékony székely abba a helyzetbe jutott, hogy kénytelen volt bizonyítékot producálni, hogy ő székely nemes. Ismeretes előttünk olyan eset is, 1346-ban kétségbe vonták Sényői Pálnak a székely voltát. I. Lajos király vizsgálatot rendelt el, és minekutánna székelysége bebizonyult, megengedte a király a székelyeknek, hogy soha és seholsem kötelesek arról privilegiumot előmutatni és ott lakhatnak, a hol nekik tetszik²⁾.

E jogokat minden székely gyakorolta. Minden székelyt tehát nemesnek nevezhetünk a szó középkori értelmében.

A népben magában azonban az előbbi jogegyenlőség átalakult és három különböző politikai jogokkal bíró rend keletkezett. Az átalakulásra különösen a hadi szolgálat volt befolyással, mert annak következtében három rendre osztak, tudniillik a gyalogok rendjére, a lovasokéra és azoknak a rendjére, a kik nemcsak személyesen szolgáltak, hanem birtokuk szerint egy vagy több lovaszt szereltek föl és állítottak ki. Kétséget nem szenved, hogy ha a Székelyföldön a hadi szolgálat nem lett volna oly nagy befolyással, a társadalmi viszonyok másképen alakultak volna.

¹⁾ Sz. O. II. 122. l. 33. art. — ²⁾ Sz. O. I. k. 2.]

A három rend közötti különbség eleinte minden esetben csak társadalmi és nem jogi volt. A gazdagok tényleges túlsúlya már korán érvényesült, de eleinte még nem volt összekötve jogi különbséggel. Minthogy azonban az előkelők hosszú ideig már a hivataloknak birtokában voltak, abból lassanként az a szokásjog fejlődött ki, hogy csak előkelők nyerhették meg a legfőbb hivatalokat.

Abban az időben, a melyből okmány maradt reánk, a legfelsőbb hivatalok már a két felsőbb osztály birtokában állottak és pedig oly annyira, hogy a mint láttuk az arra vonatkozó jogot a birtokkal együtt megszerezhették és eladhatták. Tudjuk azt is, hogy az esküdszékek szervezése előtt csak az előkelők vettek részt a tárgyalásokban. Az 1466-iki Zabolai gyűlésen megpróbálta a harmadik rend legalább annak a jognak a megszerzését, hogy az esküdtek fele a harmadik rendből választassék. De a drakoni büntetések alkalmazása sem volt képes ezt a történelmi fejlődést meggátolni.

A 16-ik század kezdetén a fejlődés már egészen be volt fejeződve. Az Udvarhelyi gyűlésen már tekintetbe sem vették a harmadik rendet az újonnan szervezett törvényszék tagjainak választása alkalmával. Ugy látszik, hogy ezen folytonos belviszályokban a harmadik rend egészen legyőzött. A vagyoniilag hatalmasabb elem győzött itten is, mint bármilyen más országban a középkorban. A székelyek ugyan még mind szabadok voltak, de a harmadik rend ki volt rekesztve a hivatalokból.

De ez még nem volt a fejlődésnek a végpontja. Mert a harmadik rend már kezdette személyes szabadságát féltetni. Hogy milyen ziláltak voltak a viszonyok már a 15-ik század derekán, azt az 1466-iki Zabolai gyűlés határozatai mutatják. Ugy látszik, mintha a harmadik rend ottan még egyszer össze szedte volna minden erejét a király hivatalnokai támogatása mellett. Mert a székely ispán, a kinek elnöklete alatt tartatott a gyűlés, kétségen kívül az elnyomott harmadik rend pártfogója volt. Megjegyzendő, hogy az ispán a kiállított oklevélben Hunyadi János egy privilegiumára hivatkozik, a melyet az mint gubernátor a székely jogok megerősítésére adott ki. Tehát már Hunyadi ügykezett a Székelyföldön rendezett állapotokat teremteni. Az oklevélből a következő fontos részt közlöm : „Tekintettel arra, hogy a hű szék-

kelyei . . . Kézdi-, Orbai- és Sepsi-székben az előkelők által, a kik közöttük élnek sokféle módon nagyon. . . . alá nyomatnak és kiforgatnak régi jogaikból és törvényeikből“ közgyűlésre hívta az ispán a király nevében a három szék előkelőit és köznépét, és más székely és nemes jelenlétében gyűlést tart.

Elhatározzák „először, hogy a köznép az előkelő székelyeknek ne legyen alávetve, hanem jogukban álljon, hogy tetszésük szerint bárkinek szolgálhassanak. Azonban azok ki vannak véve, a kik az előkelők birtokain maradnak; azokat sem szabad azonban szolgáságba vetni, hanem bárhova mehetnek. . . ., ha akarnak. Továbbá elhatároztuk, hogy ugyanazon köznép az előkelőknek vagy nagyobbaknak szántani, kaszálni, búzát vágni és bármilyen más szolgálatot tenni nem köteles. . . . Továbbá, ha valaki a köznépből szokás szerint egy előkelőnek a védelme alá akar jutni és magát a másiknak alávetni, szabad legyen neki“¹⁾.

Tehát annyira jutott a dolog, hogy a két első rend a szegény harmadik rendbelieket ingyen szántás-, kaszálás-ra és sok másféle munkára kényszerítette. Feltéve, hogy csak a legszegényebbek jutottak ilyen szomorú helyzetbe, akkor is a tény maga már jellemző. Ezen határozatok arra ezéložnak, hogy adják vissza minden székelynek az egyéni szabadságát. Ugyanazt a törekvést tükrözi vissza az a határozat, hogy ezentúl a hitelező adóságát személyesen nem veheti börtönbe, hanem a hatóságra kell bízni a dolgot.

Minden eröltetés daczára a harmadik rend sorsa nem hogy javult volna, sőt ellenkezőleg mindinkább halmozódtak a reá nehezédő terhek. Nagy befolyást kell tulajdonitanunk a török támadás következtében évről-évre súlyosabbakká lett hadi terheknek.

A legnagyobb terhek egyike volt az adó. A székelyek a legrégibb időktől fogva adóztak a magyar királyoknak, koronázás, trónörökös születése és a király meunyegezője alkalmával élő ökrökben; ez volt az ugynevezett ökörsütés, signatura boum. Már 1258-ból maradt reánk bizonyíték ezen adóról²⁾. Igen valószínű, hogy ezen adót legelőször minden székely egyaránt fizette. Mikor azonban a két felsőbb rend politikai túlsúlyra jutott, kivonta magát az adózás alól, és utoljára mikor a városok is felszabadultak

¹⁾ Sz. O. III. k. 82—87. lapig. — ²⁾ Sz. O. I. k. 13 l.

e teher alól, csak a harmadik rendre nehezedett. Bizonyítékul felhozom Ferdinánd király követeinek jelentését 1552-ből. „A nemes székelyek köznépe, a kik az utolsó rendhez tartoznak, köteles egyenként, ha van ökre, a királynak egy-egy ökröt adni. Az előkelők nem fizetik az adót, sőt földönlakóikat is felszabadítják alóla“.

A súlyos idők, a melyek Erdélyre nehezettek János király halála után, arra kényszerítették a három nemzetet, hogy emeljék adóikat. Méltán a székelyektől is azt követelték, hogy járuljanak hozzá ők is egy bizonyos adófizetéssel. De azok sokáig vonakodtak. Pénzbeli adó nagyon is sújtotta volna őket, mert ők ugyyszólván az ősgazdászat színvonalán állottak, pénzt nem igen szerezhettek. Ügyekeztek az állandó adó veszélyét néhányszor ökörsütéssel kikerülni. De az igények folytonosan nőttek és az ökörsütés, mint állandó adó tökéletesen kifosztotta volna őket. Az 1545-iki Maros-Vásárhelyi országgyűlésen végre engedtek és készeknek nyilatkoztak adófizetésre. Az adó terhe megint a harmadik rendre nehezedett, mert az előkelők és lófők földönlakóikkal együtt föl voltak mentve az adózás alól. Az 1554-iki Maros-Vásárhelyi országgyűlésen a következő határozatokat hoztak. Kinek „falw nijláth“ vagy marhája van 6 frt. értékben egy frt. fizessen. A lófők, a kik még János király alatt azokká lettek, nem fizetnek semmit. Azok, a kik tényleg földön lakók, a kik nem önszántukból vagy birtokok elzálogosítása folytán lettek földön lakókká, kiméltessenek, a többiek rovassanak. A vajdak kedvük szerint azt nevezhetik ki az adó kirovására és beszedésére, a kit akarnak, azok megint minden faluban választhatnak maguknak segédszemélyeket.)¹⁾ 1555-ben adták az utolsó ökörsütést.

János Zsigmond a székelyeket állandó adófizetésre akarta bírni. A Thordai országgyűlésen 12,000 frt fizetésére kötelezték a székelyeket. Az adó felosztása alkalmával 1 frt 50 den. esett egy portára. A teher súlyos volt, különösen azért is, mivel az előkelők földön lakóikat megint megkimélték vala. A „promiscua plebs“ panaszt emelt a fejedelemmél; ez nyomozást indított, de az adót mégis behajtották. A király lustrálást akar foganatba venni, hogy válasszák ki azokat, a kik Mátyás királytól számítva még nem mint harmadik íz tartoztak a két első rendhez, hogy ők is fizess-

¹⁾ Sz. O. II. k. 108 1.

senek adót. Becsületes emberek számlálják össze falunként „Inquilinos servos et communem plebem“¹⁾. Most már a földönlakókat is adófizetésre akarják kötelezni.

Azzal a ténnyel, hogy a harmadik rend adófizetésre köteleztetett, nemességének sarkalatos pontja leromboltatott. Az adófizetés ellentétben állott a székely jog szellemével; a harmadik rend a földönlakók színvonalára süllyedt le. A különbség a harmadik rend és a két első rend között roppantúl növekedett. Ehez járul még az a körülmény, hogy a harmadik rend idővel egészen elszegényedett. Az 1562. év tavaszán kitört a lázadás. A harmadik rend fölkelt a két első és a király ellen. De hiába való volt a törekvése, vereséget szenvedett és szabadságának elvesztésével lakolt.

Igy tehát a székely nép nagyobb száma a vagyoniilag tehetősebb két felső renddel való hosszú harcban lassanként politikai jogait és végül szabadságát is elvesztette.

Mielőtt azonban a dolog további fejlődését szemügyre vennők, még egy negyedik rendről kell említést tennünk: a *földönlakókról*, a kik legelőször igénytelen alakban léptek föl, mígnem végül a székely nép rákibetegségévé lettek.

Az első adatot, a mely a földönlakókról szól, a Zabolai gyűlés határozataiban találjuk. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy ők már nem voltak egészen függetlenek. Nem bírnak a szabad szolgálatra való képességgel (*libera facultas serviendi*), mindamellett azonban nem szabad őket szolgaságba vetni, hanem, ha akarnak, maradhatnak, vagy mehetnek (*cum se voluerint libere mansuri alias transferre valeant*)²⁾. A földönlakóknak ugyan szolgáltniok kellett a földes uraiknak a vállalt kötelességük szerint, máskülönben azonban személyileg nem voltak kötve a birtokhoz, hanem tetszésük szerint változtathaták tartozkodási helyüket. A földönlakók tehát nem voltak jobbágyak a vármegyei jobbágyág értelmében. Tulajdonképeni szolgálai osztály nem létezett a Székelyföldön.

Az általános elszegényedés következtében azonban azok, a kiknek semmi vagyonuk sem volt, a nagybirtokosoktól földet vettek haszonbérbe és annak fejében bizonyos szolgálatra kötelezték

¹⁾ Sz. O. II. k. 150. l. — ²⁾ Sz. O. III. k. 83. l.

magukat vagy a termények egy részének beszolgáltatására. De ezen viszony lassanként átalakult; a függés bensőbb lett. A földes urak talán akadályozni is kezdték földönlakóikat a szabad költözködésben. A Zabolai határozatok tilalmazzák az ilyen eljárást. De a gazdasági viszonyok erősebbek voltak, mint a törvények.

A földes urak azonban földönlakóik helyzetét legalább annyiban ügyekeztek enyhébbé tenni, hogy őket az ökörsütés alól felszabadították. Ez a tény több szabadot is csalogatott hozzájuk. Némelyek csak névleg vétették föl magukat földönlakókká, csak hogy szabaduljanak az ökörsütés alól.

1552-ben Ferdinánd követeli a földönlakókról már mint nagy bajról beszélnek. Azt mondják, hogy hallomás szerint 30,000 ökör helyett most már csak 12,000 lehet összehozni „mert az előkelő székelyek lekötötték maguknak a szegényeket, a kiket nem bírnak másképen mint jobbágyokként (colonos) és azért kiveszik őket az ökörsütés alól, azt hozván föl okúl, hogy azok önszántukból vették alá magukat eorum tutelae et protectioni. Ennek következtében azt mondják, hogy ők semmi fizetésre sem kötelesek. Földönlakó székelyeknek neveztetnek, mint a kik birtokukon laknak, a mi merő visszaélés és egy néhány ember hatalmának a gyarapítására és a királyi jövedelmek csonkítására van kieszelve ¹⁾“. Ennek következtében tehát egy harmadra sülyedt az ökörsütés jövedelme. Habár ez túlzottnak látszik, mégis bizonyítékul szolgálhat, hogy a földönlakók száma nagyon szaporodott; de bizonyítékul szolgál arra is, hogy a földönlakók nagyobb száma már nem volt tulajdonképeni földönlakó, azaz földesúri birtokon lakó, hanem ilyen harmadik rendbeli székely, a ki az előkelők védő szárnyai alatt védelmet keresett a mindig sulyosabbá lett ökörsütés és adózás ellen. A vagyoni nyomor elvette a harmadik rendnek még a szabadságra való büszkeségét is.

De nemcsak az ökörsütés ellen bizonyult a földönlakói minőség védezköznek, hanem egyideig az adó ellen is. Az 1545-iki országgyűlésen elhatározták, hogy a primipilusokon kívül azok is, „a kik régi időktől telepedtek le a kiket földönlakóknak neveznek, ne rovassanak meg, de igen is a többiek, a kik vagy zálogosok, vagy empticii vagy bármilyen néven neveztetnek²⁾“. Az igazi földön-

¹⁾ Sz. O. II. k. 98. l. — ²⁾ Sz. O. V. k. 58 l.

lakók a nemesekkel együtt adómentességben részesülnek. A dolog logikailag érthető, mert a föld, a melyen a földönlakók éltek, nem volt az övék, hanem az előkelőké, az előkelők birtokára pedig semmi adóteher sem nehezedett.

Később aztán az igazi és nem igazi földönlakókat is adófizetésre kötelezték. Az 1559-iki Gyulafehérvári országgyűlés már elrendelte a földön lakók összeszámítását is¹⁾. És az 1562-iki Segesvári gyűlés végképpen rendezte az ügyet a földönlakók hátrányát Elhatározták, hogy a lófők és főnépek „az földön lakókat, kikel jó igazsággal birnak, ugy mint a nemesség az ő jobbágyokat, ők is jobbágyul birják, kik az rovásnak idején az több községgel együtt megrótassanak²⁾“.

Az 1562-iki Segesvári országgyűlés azért lett olyan nevezetes, mert egy átalakulást indított meg, mely negyven évig ugyanazon szellemben fejlődött, mígnem 1601-ben a régi állapotok részben visszaállítottak.

A határozatok lényege a következő: „A fő népek az ő fő-ségekben és lófejek az ő lófőségekben minden székben szabadon éljenek, ugy mint az nemesség az ő nemességekben, . . . a földönlakókat. . . jobbágyul birják“. Az adó alól való mentességüket ugyan elismerik, de kötelezték őket mindenféle hadi szolgálatra bármilyen időben készen állani.

„A székely község *a mi szabad birodalmunk* alatt légyen kiket sem az fő népek, sem senki, akárkik legyének, bántani ne merjék, sem senki szolgálatra ne kinszerítsék őket. Ha kik az fő nép és lófők közzül ez végezés ellen vétkeznének, az megbántott személyeknek díjakat megadják, kik az ő nyomoruságukat az királybiráknak megmondják“. Az a kifejezés „mi szabad birodalmunk alatt légyen“ rejtélyesnek látszik az első pillanatban. De a tények későbbi fejlődése arra magyarázza ezen szavakat, hogy a fejedelem az egész harmadik rendet az ő egyenes alattvalóivá tette és birtokukat vagy az ő saját birtokává, vagy korona-jószágává, mert kiterjesztette reájuk a jus regiumot. A jus regiumnak a székely földre való alkalmazása annyit jelent, mint a Székelyföld jogának lényeges átalakulása.

Egészen 1566-ig a fejedelem egyenes alattvalói maradtak³⁾.

¹⁾ Sz. O. II. k. 151. l. — ²⁾ Sz. O. II. k. 162. l. — ³⁾ Ezen évnék junius 10-ikén kelt az első adománylevél Sz. O. II. k. 208. l.

1566-ban azonban oda kezdte őket adományozgatni a lófőknek és főnépeknek jobbágyokul. De erre a fejedelem csak az előkelők végtelen panaszkodása miatt határozta el magát. Mert minduntalan arra mutattak, hogy milyen szegénységben élnek és hogy ők nem képesek a hadi terheket viselni, ha a fejedelem nem segít rajtuk. Az 1566-iki májusi gyűlésen bemutatták kérvényüket¹⁾ és a fejedelem júliusban már megkezdte az osztogatást. Az első okmány bevezetésében ezt a megokolást adja: „Miért hogy mij az mij hiveinket az Zekely tw Népeket Orzagh köniör-gesere, és az ő zolgalattiokat megh tekintvén, melliet ez el mult hadakozásunkban werék hullásával is megh mutattak jobagios jozaggal illienkeppen mynt következik megh latogattuk kegyelme-sen²⁾.” Ezen jobbágyokat lajstromba írták be³⁾. Sajnálni kell, hogy ezen időbeli lajstrom nem maradt fenn. De már azon adománylevelekből, a melyek fönmaradtak, láthatjuk, hogy a harmadik rend legnagyobb része jobbágygyá lett.

Aránylag kevésnek adta vissza szabadságát és nevezte ki őket darabantokká, vagy pixidariusokká, azaz szabad székelyekké, a kik rendeletére mind gyalog katonák voltak kötelesek szolgálni.

Bastának 1602-iki év aug. 1-től 16-ikáig készült lajstroma szerint 650 darabant, 5633 szabados, 856 jobbágy volt a Székely-földön⁴⁾. Az 5633 szabados azelőtt mind jobbágy volt, a kik Báthory Zsigmond szabadságlevele folytán felszabadultak. A 650 darabant persze azzá lett János Zsigmond idejében. Ebből következtethetjük, hogy milyen nagy volt az odaadományozott jobbágyoknak a száma. A 856 jobbágy a régi földönlakók utódai voltak; azok akkor sem szabadultak fel.

A jobbágyoknak adót is kellett fizetniök, míg az előkelők csak az országgyűlések költségeit fedezték.

A székelyek helyzete változatlanul maradt egészen 1601-ig. Abban az évben az országgyűlés visszaállította az 1562. előtti viszonyokat. Báthory Zsigmond helyben hagyta a határozatát és privilegialis leveleket állított ki a székelyeknek. Egy ilyen megmaradt reánk⁵⁾.

A fejedelem a Csik-, Gyergyó- és Kászon-szék „összes lakóseit utódaikkal együtt plebejusi és nemnemes helyzetükből és

¹⁾ Sz. O. II. k. 206. l., 182. l., 186. és 190. l. — ²⁾ Sz. O. II. k. 208. l. —

³⁾ Sz. O. II. k. 215. l. — ⁴⁾ Sz. O. V. k. 177—321. lapig. — ⁵⁾ Sz. O. IV. k. 152. l.

állásukból kiemeli és igazi szabadosak rendjébe... helyezi és felszabadítja őket minden adó, taxatól, rendes és rendkívüli contributiótól, a kamaranyerés fizetésétől, tizedek vagy capetiarum fizetésétől és minden jobbágyi szolgálatától“. Megerősíti őket minden szabadságokban, a melyeket elődeik élveztek „de jól és katonásiasan fölfegyverkezve jelenjenek meg minden hadjáratban, általánosban és részlegesben a mi és utódaink parancsolataink szerint“.

Bármivel bírtak „a nemesek a székelyek főkelése előtt örökség vagy vásár útján, vagy később ugyanazon módon szereztek, de nem hatalommal, mint például házakat vagy nemesi curiákat, földön lakókat, kerteket, birtokot, szántóföldeket mind azzal a jövőben is birjanak.“ De ilyen birtoknak az elzálogosítása és eladása, a melyeket fejedelmi adományozás útján nyertek, érvénytelenek. Az 1602-ik lajstrom szerint a 6 székben 162 főember, 2172 lófő, 630 darabont, 5633 szabados és 856 jobbágy volt. A jobbágyok 4⁰/₁₀-a nem szabadult föl, mert elődeik 1562 előtt is földönlakók voltak.

A régi viszonyok tehát látszólag visszaállítottak. De ez csak részben történt, mert a régi földönlakók jobbágyak maradtak, de megint adómentesekké váltak, a milyenek az 1559-iki Gyulafehérvári gyűlés előtt voltak. Helyzetük megint javult azzal a kivétellel, hogy szabadságukat elvesztették.

A szabadosoknak megint viselniök kellett a hadviselés terheit, és ezek akkoriban igen súlyosak voltak. Ennek következtében visszavágyódtak régi jobbágysági állapotukba, annál is inkább, minthogy mostan adózni nem kellett volna, mint jobbágyoknak. A jobbágyok száma tehát rémületes módon nőtt, úgy hogy Bethlen Gábor fejedelem kényszerítve érezte magát, hogy az egész ügyet az országgyűlés elé terjeszse. Az ő előterjesztésében a következőket olvassuk : „Többiek között azért ezt igen illetlennek, sőt az igazsággal ellenkezőnek látjuk teljességgel, hogy az egész székelységen való jobbágyság in genere (kik számmal a tíz ezeret meg fogják haladni) noha ez országban laknak ők is, és minden hasznát úgy veszik, mint egyik nemzet akármelyik : mindazáltal sem adót, sem dézmát nem adnak, hadba nem mennek... szóval mindenféle terhet csak az kevés lófő, veres darabont, szabad székely supportál... , melyből ilyen és nagy fogyatkozása vagyon az országnak, hogy a zászlók alól nagy része

a jobbágyságra kötötte a székelységnek magát, látván azt, hogy sokkal könnyebb és jobb állapota legyen az jobbágyságnak közöttök hadakozásnak idején¹⁾). Föltéve, hogy Bethlen a jobbágyoknak számát túl is becsülte volna, mégis elég bizonyosság arra, hogy a szabadosok majdnem mind jobbágysági állapotba tértek. A gyűlés tárgyalta az ügyet és igen hathatós eszközöket alkalmazott: „Végeztük országu, hogy az ős jobbágyok és egyéb rendbeliek megválasztassanak; melyből is, hogy valami confusio ne legyen, a kik közülök ős jobbágyoknak íteltetnek, azok legyenek, a kik Mihály vajda bejövetele előtt ős jobbágyoknak tartattanak. A kik pedig Mihály vajda bejövetele előtt ős jobbágyoknak nem tartattanak, avagy Mihály vajda bejövetele után számláltattak ős jobbágyok közé, azok ős jobbágyoknak most is ne tartassanak az connumeratióban, hanem ezeken kívül in genere mindenféle jobbágyok connumeráltassanak és kapuzámra rótassanak. A kik pedig Mihály vajda bejövetele előtt ős jobbágyoknak tartattanak, azok most is ős jobbágyságban tartassanak, és ne is connumeráltassanak²⁾).

Ezen határozat meggátolta a harmadik rend tökéletes szét hullását és adakozásra és adófizetésre kényszerítette azokat, a kik könnyelműen feladták szabadságukat, hogy azáltal a hadszolgálati teher alól szabaduljanak.

Ez nagyobb vonásokban a székely nemzet társadalmi és rendi szervezetének a fejlődése azon időpontig, mikor a székely nép az 1562. előtt birt jogokat nagyjában visszanyerte, a nélkül azonban, hogy azáltal az átalakulásnak gát vettetett volna. Látuk egyszersmind, hogy a nemzet társadalmi és politikai szervezete folyton-folyvást átalakult és pedig kiválóképen gazdasági és vagyoni okok hatása alatt.

XII.

A SZÉKELYEK HADSZOLGÁLATI KÖTELEZETTSÉGE.

A táborozási kötelezettség minden székelyt terhelt. „Mint mindnyájan egyaránt szabadok, fegyverrel tartoztak az országot védelmezni, s mint az ország nemesei fejenként kötelesek voltak a királyi seregben szolgálni.“¹⁾

¹⁾ Sz. O. IV. k. 215—218. 1622-ben. — ²⁾ Szabó Károly: A régi székelység, 175. l.

Hogy ezen kötelességüket pontosan teljesítették, azt bizonyítja a „terra castris nostri de iuxta Oronos vocatam“ odaadományozása, minthogy a Kézdi székelyek olyan kitűnően viselték magukat a háborúban¹⁾. Tehetségük szerint mint gyalogosoknak vagy lovasoknak kellett katonáskodniok. A bandériális rendszer behozatala óta a leggazdagabbaknak vagyonuk szerint még szolgát is kellett felszerelve kiállítaniok.

Sajnálni kell, hogy Zsigmond királynak a székelyek hadkötelességére vonatkozó törvényei elvesztek és velük együtt a legfontosabb okmányi adatok a hadi szervezetre nézve²⁾.

De szerencsére reánk maradtak a „Constitutiones exercitua-
lis Universitatis trium Nationum Transylvanicarum“... , Mátyás király által megerősített alakban. Közlöm a constitutiones-ből a legfontosabb pontokat :

X. „A székelyek kötelesek régi szokásuk szerint az általános (generális) hadsereghez népüknek két részét küldeni, a harmadik részt minden eshetőségre otthon hagyják...“

Az összehívás vagy vérbe mártott karddal, vagy az ispán írásbeli parancsa szerint, vagy aztán dobokkal és a tűzhalmokon följújtott tüzzel történjék.

XI. A fölkelés gyors foganatosítása végett a béke idejében lustrálásokat tartsanak a szék hadnagyai és pedig „nem igen ritkán.“

XII. „Ha valaki az idő folytán a constitutiók kihirdetése után makacsul ellenszegülne és lázadást csinálna, az nem csak birtokait veszítse, hanem fejét is vágják le.“

1473-ban aztán azt parancsolta a király az ispánnak, hogy lajstromokat készítsen.

Az 1463-iki const. X. art. szerint a fegyverképes férfiak $\frac{2}{3}$ -ának kellett egyesülnie az országossereggel fölkelés esetében; $\frac{1}{3}$ hátra maradt megvédeni az országot minden ellenkező oldalról jöhető támadás ellen. Ezen artikulusokban nem találnak különbséget védő és támadó háború között. Ebből azonban nem következtethetjük, hogy abban az időben egyáltalában nem létezett volna különbség.

E gyors fölkelés szempontjából szükségesek voltak a hadi

1) Sz. O. I. 21 l. — 2) Sz. O. I. k. 199. l.

szemlék, a melyekben minden hadkötelesnek teljes fegyverzettel kellett megjelennie ; de a hadkötelesek nyilvántartása lajstromok vezetését is követelte.

II. Ulászló 1499-ben kelt pírilegiuma fölötté becses adatokat tartalmaz a székelyek hadakozási kötelezettségére nézve és az a pont olyan alaposan van tárgyalva, hogy az egész székely hadirendszer megrajzolva áll előttünk. Szó szerint közlöm az egész pontot Szabó Károly fordítása szerint¹⁾. „Midőn a királyi felség kelet felé azaz Moldva ellen személyesen indul háborúba, akkor az összes székelyek, lovagok tudniillik és gyalogok, fejenként tartoznak táborzók módjára ő felsége egész serege előtt járni, és ő felsége országának határain kívül tizenöt napig saját költségükön bevárni az ütközetet, s azután visszajövet a királyi hadsereg mögött járni. Továbbá midőn ő felsége azon keleti részek felé a maga képét (suam personalem praesentiam) küldi hadakozni, akkor a székelyek éppen fele tartozzék a föntirt módon táborozni. Továbbá midőn ő felsége dél felé, azaz a havaselvi részek ellen személyesen indul háborúba, akkor az összes székelyek, tudniillik lovagok és gyalogok, épen fele tartozik hasonlóan tizenöt napig ő felsége országának határain kívül az ütközetet bevárni, menet ő felsége serege előtt, visszajövet annak mögötte járva; mikor pedig azon havaselvi részek felé a király képe folytatja a háborút, akkor a székelyek ötöd részökkel tartoznak szolgálni és táborozni. Továbbá végre, midőn a királyi felség a nyugoti részek felé személyesen indul háborúba, akkor a székelyek tartoznak minden tiz Telkes székely részéről egy-egy zsoldost ő felsége szolgálatára küldeni; ha pedig azon részek felé ő felsége képe folytatja a háborút, vagy ő felsége az északi részek felé személyesen fog háborúba indulni, a székelyek huszad részből tartoznak egy-egy zsoldost küldeni. És a sereg ilyen kirendelésekor mindegyik székéből kötelesek a főemberek közzül egy kapitányt adni. A táborzás föntirt módja azonban úgy értendő, hogy ne legyen ellenkezésben ezen ország s annak erdélyi részei mostani szükségével és fenyegető veszedelmével; hanem a székelyek az idő mivolta és a körülmények szüksége szerint mindaddig tartozzanak táborozni és hadakozni, s

¹⁾ Szabó Károly: A régi székelység. 177. l.

addig ne is élhessenek föntebb megírt szokásaikkal, míg az ország bajai lecsendesedtével s megszűntével és az ellenség visszavertével az egész ország állapotjában a béke és nyugalom vissza nem térend. Mert, mint látnivaló, naponkint új meg új veszedelmek és szükségek támadnak és állnak elő, s minthogy az újonnan előállott szükség új intézkedést és tanácsot kíván, azért teljességgel nem akarjuk, hogy ezen engedélyünk a mostani szükségnek ellenére legyen. Ezen kívül pedig az eddig mondottakon túl tartozzék a székelyek közönsége, minden az erdélyi hazát bármely oldalról fenyegető háborúban, ő felsége, vagy az akkori vajda vagy ispán fölszólítására és parancsára, a lehető legszebben fölfegyverkezve, fölkelni, a mint eddig is szokásban volt, sőt tartozzék a haza védelmezésére folytonosan őrködni (invigilare); a miért azon székelyek minden adózás vagy bármi más fizetés alól föl vannak mentve; és mint igazi nemesek Magyarország dicső királyai által nemesi kiváltságban részesítették. Továbbá midőn a táborzó székelyek kirendelésének és számuk meghatározásának kell történni, az azon székelyek ispánja által a székelyek főembereivel együtt történjék, s azok együttesen tartoznak az efféle hadi népeket fölkelteni; úgy azonban, hogy az ispán vizsgálja meg és szabja meg, hogy mindegyik székely kapitány és főember házaiban hány embert hagyhat azok szolgálatai, érdemei és az idő szüksége szerint; nem azért, mintha a királyi felség ezt köteles volna megtenni, hanem hogy annál készebbekké tétessenek a királyi szolgálatra, s ebből láthassák, hogy a királyi felség ezt kiérdemelték. Miután pedig a táborzók a királyi felség tisztje kezébe átadattak, ha némelyek közülök megszöknének, vagy ha a királyi felség seregében zavart támasztának, az ilyenek fejüket veszítsék s ingó javaik a királyi felségre és tisztjeire szálljanak. A ki pedig az ily táborzásból megátalkodva homn maradna, vagy a seregbe beállani vonakodnék, az ilyeneket ispánjok a székelyek főembereivel együtt büntethesse és birságozhassa. Továbbá az említett hadkirovások (limitatiók) és hadkiállítások alkalmával a székely főemberek és zsellérei vagy emberei, a kik magoknak a főemberek földén iaknak, s más igen szegények is, a kiknek tudniillik három forintot érő ingóságuk nincs, valamint a városok és mezővárosok, tudniillik a székely székek főhelyei, bármily más táborzás alól fölmenthetők, hanem midőn az ellenség az erdélyi részeket támadta meg s abban kárt tett, abban

az esetben azok is tartozzanak a székely ispán kirovása szerint táborba szállani¹⁾.

Ezen pontos meghatározásokat úgy tekinthetjük, mint a tényleg fönnálló jogoknak és táborozási kötelezettségeknek a leírását. A legkisebb segédcsapatot akkor kell fölállítaniok, ha a háború az ország nyugati vagy északi határain kívül folyik. Mind-egyik hadkötelesnek részt kellett vennie a fölkelésben, ha Moldva ellen folyt a háború. Havasalföld felé csak felének kellett fölkelnie. Ha ezen adatokat alaposan vizsgáljuk, látjuk, hogy a hadi kötelelességek fejlődésére és változására hadászati elvek voltak a döntő okok, tudniillik Székelyföld biztonsága és a távolsági viszonyok.

A legnagyobb veszedelem fenyegette a székelyeket keletről. Kelet-felé egész erővel lehetett indulni, anélkül, hogy támadástól kellett volna tartani az ország bármelyik részéről. Ha délen harczoltak; Székelyföld nyitva állott az ellenségnek kelet-felől; azért hát biztosító hadsereget kellett hátra hagyni. Nyugat és északfelé az ország aztán még kevesebb haderőt nélkülözhetett.

De a távolság is nagy befolyással volt. Mert minden harczosnak el kellett látnia magát a szükséges tápszerekkel és annak következtében csak rövid ideig állhattak táborban, mert sok eledelt nem lehetett magukkal vinniök.

Ezenkívül csak 15 napig voltak kötelesek az ellenséget bevárni. Ha most már az ország nyugati szélére kellett csapatot küldeni, akkor az nem állhatott csak 15 napig a táborban, mert 15 nap alatt alig juthattak volna a nyugati határszélig. Könnyen azt lehet tehát érteni, hogy csak egy tized vagy huszad részt kellett kiállítaniok és mindennel hosszabb időre elláttatniok, ha a nyugati és északi határszáron folyt a háború.

Védő háború esetében minden fegyverképesnek tökéletesen fölfegyverkezve jelen kellett lennie és ilyen esetben aztán, ha az ispán vagy a vajda követelte, addig kellett szolgálniok, a mig az országból ki nem kergették az ellenséget.

Ha a fölkelő hadat átadták a király főparancsnokának, akkor minden önkényes eltávozás, vagy fegyelmetlenség halállal és az ingó vagyon elkobzásával volt büntethető. Az elkobzott ingóságok a királyé és a parancsnoké voltak.

Az általános fölkelést belzavarok esetében is el szokták rendelni²⁾.

¹⁾ Sz. O. III. k. 139. l. — ²⁾ Sz. O. III. k. 270. l.

Ezen táborozási kötelességek lényegükben a 14-ik század első felében sem változtak. Ferdinánd követei azt írják erről: „A mint mondják ők (a székelyek) kötelesek a királyt személyenként követni és ingyen szolgálni egy egész hónapot. A hónap beteltével azonban, ha időközben nem vívtak csatát az ellenséggel, zsoldot kapnak a királytól, ha az őket hosszabb ideig a hadsereggel vissza akarja tartani“.

„Ezenkívül közülök 100 lovasnak állandóan a királyi udvarban kell maradnia, a kiket azonban háromszor egy évben föl kell váltani“).

Ezen okmány tehát azt állítja, hogy egy egész hónapig kellett szolgálniok, míg II. Ulászló privilegiuma szerint csak 15 napig. Meglehet, hogy időközben a kötelezettség a gyakorlatban egy egész hónapra hosszabbodott. De azt is említi, hogy a királynak zsoldot kellett adnia nekik, ha hosszabb ideig akarja őket visszatartani a táborban. A gyakorlatban valószínűleg csak az maradott hosszabb ideig a táborban, a ki akart, mert a király alig kényszeríthette őket maradásra.

Közlöm ezenkívül még azt, mit Verancsics mond a székelyek hadi kötelezettségéről²⁾ „...midőn a királyok háborút indítanak, kötelesek saját költségükön hadba menni, azonban, ha igen régi szabadságukat megtartják, különböző állapottal. Mert ha keleti vagy északi ellenséggel, vagy a haza határai közt kell hadakozni, mindnyájan fejenként fegyvert fognak, s a háborút abba nem hagyják, míg vége nem szakad; ha nyugoti ellenséggel van háború, tized részöket küldik, s tizenötöd napon túl nem is maradnak táborban; déli ellenség ellen fele részök megy s addig állja a harczt, a meddig csak bírja. Ez időben az ország romlásával ők is némi kárt vallottak szabadságukban, a mennyiben a veszedelemben forgó hazának gyakran kénytelenek voltak segítségére menni, még pedig ott, a hol a szükség kívántak.“

A 15-ik században tehát ezen kortárs vallomása szerint többet kellett szolgálni, mint a mennyire kötelesek voltak a hagyomány és szokás szerint. Csak egy pontban különbözik Verancsics állítása lényegesen az 1499-iki oklevéltől; abban tudniillik, hogy észak felé egész hatalmukkal kellett szolgálniok. Vé-

¹⁾ Sz. O. II. k. 100. l. — ²⁾ Verancsics összes munkái I. k. 144. és 145. l. Közlöm Szabó K. fordítása szerint. A régi székelység, 177. l.

leményem szerint a Székelyföld van véve kiindulási pontul: az észak tehát annyit jelent, mint északkelet, azaz Moldvaország felé.

Külömben meglepő az, hogy ezen félszázad alatt a hadi kötelezettség lényegében nem változott, annál is inkább, mert az ország legnagyobb ellensége most délen volt keresendő.

A földönlakók és azok, a kik forint értékű vagyonnal sem bírnak, fel voltak mentve a hadi köteleiségtől támadó háborúk esetében, de a városok lakósaival együtt ők is szolgálatra voltak lekötelve védő háború esetében¹⁾. 1562 után sem változott a földön lakók és a városok helyzete e tekintetben. Már rámutattam milyen lefolyása volt a hadi szolgálatnak a földönlakók szaporodására.

1562 után a körülmények némileg megváltoztak. A fejedelem kötelezte a két első rendet bármikor és bármilyen hosszú időre hadiszolgálat teljesítésére. De csak egy hónapon át kellett élniök maguk költségükön, onnét tovább a lófők aztán minden hónapra egy-egy forintot kaptak.

„A fő népek is az ő rendeknek és állapotjoknak mivolta szerint, ki három lóval, ki négygyel, ki öttel, légyenek készen jó szerrel, kiknek mű esztendő által egy-egy lóra nyolcz-nyolcz forintot adatunk nyargalásul; mikor pedig országunk szüksége kívánja és szolgálatban léznek, két két forintot hó pénzt adatunk nékik²⁾“.

Mind a lófőknek, mind a főnépeknek tehát addig kellett szolgálniok, a meddig a fejedelemnek tetszett; a lófők azonban hópénzt huztak, a főnépek ezenkívül még évi fizetést is.

Ugyanazt a kötelességet kellett vállalni az ujjannan alakult darabant osztálynak. Mikor a fejedelem tudniillik 1566-tól fogva a harmadik rendbeliket nagyobbbrészt eladományozta jobbagyként, néhány vagyonosabbat kiválasztott közülök és a darabantok osz-

¹⁾ Sz. O. III. k. 139. l.

²⁾ Az országgyűlésnek a lófőkre vonatkozó határozata a következő: A fő népek és lófejek minden dézmnának fizetéséből kivétessenek, de úgy, hogy ők lovakkal, pánczéllal, sisakkal, paissal, kopjjákkal hadakozóképpen jó móddal készen légyenek mindenkor, úgy hogy minden lófő az ő lófőségéről az mű parancsolatunkra és országunk szükségére, valamikor kelletendének, egy-egy lóval indulhassanak; kik egy hónapon az ő költségeken éljenek, azután mű nekik minden hóra segítségül egy-egy forintot adatunk. Sz. O. II. k. 163. l.

tályába tette, azon rendeltetéssel, hogy mint gyalogosok szolgálnak neki és az országnak minden háborúban. Igen valószínű, hogy ők is kaptak hópénzt, ha több, mint egy hónapig kellett szolgálniok¹⁾.

A jobbágyokká lett harmadik rendbelieknek nem kellett többé hadiszolgálatot teljesíteniök.

1601-ben a régi állapot állott be. A szabadosoknak megint katonáskodniok kellett²⁾, de megunván a sok háboruskodást, megint visszamentek jobbágyi állapotukba. Bethlen Gábor fejedelem az utóbbiakat ugyan legalább adófizetésre kötelezte, de annak daczára a székelyek hadereje mindenesetre nagy csorbat szenvedett.

A fölfegyverkezésre nézve az 1545-iki Maros-Vásárhelyi országgyűlés határozatait közlöm: „A primipilusok, a kiknek 50 frt értékű vagyonuk van, lovat, sisakot, pánczélt, dárdát birjanak. A kiknek 15 frt értékű vagyonuk van, azoknak lovuk, paizsuk dárdájuk legyen. A többi lófők mindegyikének, akár legyen vagyona, akár nem, loval kell birnia.” Tehát legalább loval kellett birnia mindegyiknek, különben a harmadik rendre süllyedt volna le.

Kétséget nem szenved, hogy a primoresnek legalább is olyan módon kellett fölfegyverkezniök, mint az 50 frtnyi vagyonnal biró lófőknek.

A harmadik osztály fölfegyverkezéséről nincsen szó itten. De minden esetre legalább annyi fegyverrel birtak, mint a vármegeyi jobbágyok, tehát bárdal, vagy kopjával.

Míg a székelyeknek olyan nagy mérvben kellett hadi kötelesegeket teljesíteniök, addig minden másféle hadi terhek alól fel voltak szabadítva. Így például nem volt szabad hadsereget állandóan Székelyföldön tartani. Emlékezzünk, hogy mennyire fölzajongtak a székelyek, mikor Báthori, az ispán, Udvarhelyen egy őrséget tartott. De halljuk itten is az 1499-iki privilegialis levél pontjait. „Az ispánnak vagy vajda úrnak vagy azok megbizottjainak nem szabad élelmi szereket behajtani a székelyektől, sem nem tarthatnak hadsereget a városokban, vagy székely falvakban, mert minden székely falu vagy város föl van mentve bármilyen hadseregnek való állandó szállásadásától... Ha azonban a szükség beáll, hogy a vajdának vagy ispánnak, az ország

¹⁾ Pixidarii in usum publicum per nos delecti Sz. O. II k. 245., 253., 255. és köv. ll. — ²⁾ Sz. O. IV. k. 152. l

védésére vagy dolgainak elintézésére, magán- vagy országos (generalis) hadsereggel a székelyek országán keresztül kell vonulniok, akkor szabad legyen annak a székelyek birtokain táborot ütni és azokon az idő kivánalma szerint tartózkodni, de a székelyek kára és hátránya nélkül.“ Tehát csak átvonulás és utazás közben volt szabad a hadseregnek táborot ütni a székely földön, de akkor is csak a mezőkön és nem bent a városokban és falvakban.

XIII.

AZ ÖKÖRSÜTÉS (SIGNATURA BOUM).

Mikor a székelyek szabadságáról és adómentességéről beszéltem, azt is említettem, hogy ők az ökörsütést adták a királynak bizonyos alkalmakkal. Az ökörsütés, úgy látszik, eleinte szabad ajándék volt, de végül olyan ajándékká vált, melynek fizetését a királyok követelték. Az ökörsütés Mátyás királynak 1473-ban kelt oklevele szerint „*egy önként és szívesen adott ajándék*“ (spontanea et prompta oblacio) a mi és más felséges magyar királyok, nejük és gyermekük ünnepélyes alkalmakra (ad... hilaria)“. Az ökörsütésnek tehát még Mátyás király uralkodása idejében megvolt az „oblaciói“ jellege. De ezen jellegének dacára már akkor olyan ajándékká vált, a melyet nem csak elvártak a székelyektől, hanem követeltek is. Ellenben a székelyek „semmi pénzbeli adója örökös időtől fogva sem nekünk sem a mi emberünknek nincsenek kötelezővé.“ Ez a mondat azt bizonyítja, hogy Mátyás király is a prompta oblaciót tényleg, mint rendkívüli adót tekintette¹⁾.

Hogy mit kell érteni a „hilaria“ alatt, ezt megmagyarázza Oláh Miklós²⁾. „Adót senkinek, sem a királynak, sem másnak nem fizetnek, azonkívül, midőn Magyarország királya megkoronáztatik, vagy megházasodik, vagy fia születik, fejénkint egy-egy ökröt adnak a királynak. De azt is többnyire nagynehezen teszik“. Az ökörsütés alkalmával valódi csatát kellett némelykor vívni a királyi biztosnak a székelyekkel³⁾.

¹⁾ Sz. O. I. k. 220. l. — ²⁾ Oláh Miklós: Hungaria et Attila 196. l. —

³⁾ Sz. O. II. k. 96. l. — ³⁾ Sz. O. III. k. 161. l.

Veranesics azt mondja, hogy az ökörsütést a király koronázása, menyegzője és a trónörökös születése alkalmával fizették. Tehát nem mindenkor, ha a királynak fia születik, hanem csak a trónörökös születése alkalmával fizették. Ferdinánd király követői is azt mondják, hogy a király koronáztatása, menyegzője alkalmával és akkor, ha gyermeke születik (prole aliqua augetur) jár az ökörsütés¹⁾). Kétségtől Veranesics meghatározása a legpontosabb, mert nem fizettek ökörsütést a király minden gyermekének születése alkalmával, hanem csak ha trónörökös született.

Ferdinánd király követői így nyilatkoznak tovább az ökörsütésről: „A behajtás módjáról a nemzetgyűlésnek kell határoznia. Az ökörsütést kérni kell és a gyűlés szavaz felette. Olyan a szokás, hogy a ki a királynak ökröt ad, kiválaszhatta a megtartandó ökröket saját számára, mielőtt a király behajtója választhatott volna. Hogy azonban kiki hányat választhat, gyűlésben határozzák meg ökreinek száma szerint. A kinek csak négy ökre van, az kettőt választ. A másik párból a király behajtója egyet választ tetszése szerint. Ha csak kettő van neki, akkor összeállítják a más székelyével, a kinek szintén csak két egyenlője van. Ezekből aztán a székely választ kettőt, a másik kettőből a király behajtója veszen egyet. Minden székely azonban esküvel kötelezi magát, hogy minden ökrét elővezeti a behajtónak az ökörsütés alkalmával“.

Az ökörsütést tehát még a 16-ik század közepében kérni kellett a nemzetgyűléstől. Az adó még akkor is megőrizte az ajándéknak külső formáját, mert a három megnevezett esetben nem tagadhatták meg a királynak az ökörsütést és ha ténylegmegtárgadták, akkor aztán fegyverrel vitte véghez. Az illető nemzetgyűlésen a behajtásnak a módját is megállapították. Minden székelynek a gyűlésen be kellett jelentenie ökreinek a számát, aztán meghatározták, hogy mennyit választhat ki ökrei közül, mielőtt a behajtó választana. A király csak minden negyedik ökröt kapta.

Valamint Mátyás király az ő oklevelében, úgy Oláh is pontatlanul fejezték ki magukat, ha azt mondták, hogy minden székely egy-egy ökröt fizet, mert ezen adó nem volt személyes adó, hanem vagyoni adó és pedig csak az ökrök száma vétetett tekin-

¹⁾ Sz. O. II. k. 96 l.

tetbe. Nem mondhatjuk, hogy mindkettőnek az adata egy régibb behajtási módot tükrözne vissza, mert Oláhnak az adata majdnem egykori Ferdinánd király követainak jelentésével. Minden esetre áll tehát az, hogy Mátyás király idejében sem jártak másképen el az ökörsütésnél, mint a 16-ik század derekán. Bizonyítékul II. Ulászló privilegiámát is felhozhatjuk,¹⁾ mert az ottan leírt eljárási mód tökéletesen megegyezik a fentt közlöttel, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi privilegiumban nem történik említés a nemzetgyűlés szavazási jogáról.

Az ökörsütés megadására a telkes székelyek (Siculi sessionati) voltak kötelezve II. Ulászló privilegiuma szerint. „Talán csak az egy telkes székelyeket kell rajtuk érteni, a köznépet a több telekkel bíró lófők és főnépekkel szemben. Annál is inkább így fogjuk magyarázni ezt az adatot, mivel még egy bizonyítékot hozhatunk föl arra, hogy csak a harmadik rend fizette az ökörsütést. „A nemes székelyek köznépből, a kik az utolsó rendhez tartoznak kötelesek egyenként egy ökröt adni“ olvassuk Ferdinánd király követainak jelentésében. Tehát csak a harmadik rend fizette az ökörsütést. Az első két rendnek sikerült alóla felszabadulnia. Hogy mikor történt ez, adatok hiányában nem tudhatjuk, de a 15. században már befejezett jogállapot volt. Említettük már azt is, hogy a két felső rend földönfakóit is felszabadította ezen adó alól. A városok polgárai sem fizették az ökörsütést.

Ezenkívül a vendégek (hospites) is, a kik a városokon kívül laktak föl voltak mentve az ökörsütés alól. Was László számlájában a következő érdekes adatot találjuk: „Udvarhely széken elengedtünk 13 vendégnek különböző helyen 13 ökröt az ország

¹⁾ Item ad legitimam coronationem cuiuslibet regis Hungariae communitas Siculorum teneatur singulos boves de singulis sessionatis Siculis exsolvere, ita quod tempore connumerationis seu exactionis bovum praedictorum quilibet Siculorum medietatem bovum suorum pro se retineat, ita quod ad fortunam homo regius pellens abinvicem separare debeat, et cuius boves sunt, primam medietatem pro se eligat, tandem de residuitate homo regius bovem unum regiae Maiestati eligere valeat. Item ad primas nuptias regiae Maiestatis de singulis Siculis sessionatis singuli boves modo praemisso edigantur. Item ad baptismum primogeniti regiae Maiestati similiter de singulis Siculis sessionatis singuli boves modo superius expresso exolvantur. Item quod tempore exactionis huiusmodi bovum comes sive factores regii limittent et videant, qui debeant ab huiusmodi contributione bovum esse exempli, ne Maiestas regia in his damnum patiatur. Sz. O. III. k. 141. l.

lakóinak articulusai szerint, . . . Sepsy-székb^{en} 11-nek 11-et; Kezdy és Orbay székb^{en}. . . 19-nek . . . 19-et; Maros-székb^{en} 11-nek 11-et, Aranyos-székb^{en} 12-nek 12-öt¹⁾). Vendégeket tehát mindegyik székb^{en} — Csik-szék lajstroma még nem volt készen — találunk in diversis locis és nem csak a városokban. Ezek egy országgyűlési határozat szerint nem fizetnek ökörsütést. Meglepő az, hogy a vendégek száma oly egyforma a székekben, a nagyobbakban néhányval több, a kisebbekben néhányval kevesebb. Az nem lehet, hogy a vendégek olyan aránylagosan eloszolva laktak volna az összes székely részekben. Azért csak azt lehet következtetni ezen tényből, hogy minden székb^{en} csak egy bizonyos számú vendég szabadult föl e teher alól; még azt is hozzá teszem, hogy azt a határozatot csak erdélyi országgyűlés hozhatta, mert egy nagy magyarországi gyűlésen alig tárgyaltak volna ilyen mellékes dolgot. Ez a határozat tehát nem keletkezhetett 1540 előtt. Mondhatjuk tehát bátran, hogy minden Székelyföldön a városokon kívül lakó vendég az illető határozat előtt ezen tehernek alá volt vetve.

„Ökörsütésnek (signatura boum) azért hívják ezt az adót, mivel az ökrök, a melyeket adnak, megbélyegeztetnek egy bélyeg rányomása által, a mely azon szék nevének első betűjéből áll, a mely székb^{en} az ökörsütés történik²⁾).

Hátra van még arról beszélni, hogy kik hajtották végre az ökörsütést és hol történt ez. Szabó K. azt mondja, hogy az ökörsütés „a hagyomány szerint Maros-Vásárhely mellett szokott történni“. Nem tudom, hogy honnan vette ezt az adatot, mert nem nevezi meg forrását. Előitem ez nem látszik helyesnek; az én véleményem az, hogy székenkint és pedig a széken belül hajtották végre az ökörsütést.

1501-ben elismeri Brassó város tanácsa, hogy Dolhai György Bornemisza János tárnoknak a megbízottja, 1800 ökröt hagyott nála. Az ökröket Budára akarták hajtani. Ha most már Vásárhelyt bélyegezték volna őket, nem hajtották volna a Barcaságon át Budára. Igen egyszerűen megmagyarázhatjuk ezt úgy, hogy az ökröket a három szék valamelyikéből, vagy mind a háromból hajtották a Barcaságon keresztül. Ezeket tehát a három

1) Sz. O. III. k. 209. l. — 2) Sz. O. II. k. 100 l.

székben bélyegezték¹⁾. 1508-ban azt parancsolja II. Ulászló „az erdélyi ökrorádó fölhajtóinak, hogy a székelyektől szedett ökröket a szászok földjén legeltetni, velök őriztetni, s őket az elhullott ökrök árának megfizetésére szorítani ne merjék“²⁾. A szászok tudniillik panaszkodtak vala, hogy ilyen sérelmet szenvedtek az előbbi ökörösítés alkalmával. Ha az ökröket a királyföldön áthajtották, nem szedhették őket Maros-Vásárhelyt, hanem Udvarhely székben, vagy a három székben. De azt is fel hozhatjuk, bizonyítékul, hogy Vas László lajstroma szerint az ökörösítés 1555-ben székszerint történt, és pedig a székeken belül, mert Csik-szék lajstromát még nem kapta meg akkor, mikor Vas a többi szék ökörösítésének eredményét följegyezte.

Az ökörösítés végrehajtása nem volt a székely ispán és a szék hivatalnokainak a feladata. Meglehet, hogy a királyok a vajdákra és székely ispánokra is reá bízák az ökörösítésnek a végrehajtását, de ez rendkívüli megbízás volt.

A király külön biztosokat szokott kinevezni, Tomori 1503-ban Vas László és Werner György 1565-ben.

Ezeket támogatták működésükben a székek legfőbb hivatalnokai és minden székben két-két bélyegző (exustores) és „szolgák, a kik az ökröket megbélyegezték“. A segédek az ökrökkel fizették és pedig igen jól. A hajtást megint más emberre bízák.

Ez a természetbeli adózás nem tarthatta fenn magát többé a változott viszonyok között. Mint rendes évi adó elviselhetetlen lett volna. Azért hát utóvégre még is pénzbeli adóvá kellett átváltoztatni az ökörösítést. A legutolsó ökörösítést Ferdinandnak adták 1555-ben³⁾. János Zsigmond már egy évi adóval váltotta fel.

XIV.

A SZÉKELYEK VAGYONJOGA

A székely nem csak személyében volt szabad, hanem magán birtokát is nem a király adományozásából, hanem örökösödés folytán nyerte és ezt semmi képpen sem vesztette el, még

¹⁾ Sz. O. III. k. 151. l. — ²⁾ Sz. O. III. k. 165. l. — ³⁾ Szabó K.: A r. sz. 192 l. és Sz. O. III. k. 307-ik s. k. l

perpetuae infidelitatis, azaz hazaárulás vagy felségsértés esetében sem.

Mátyás király 1481-ben egy hazaáruló-nak minősített székelynek vármegyei területen fekvő birtokait eladományozta Báthory Istvánnak „azoknak kivételével azonban, a melyeket a székelyek között birt¹⁾”. A király tehát nem érezte jogosítva magát a Székelyföldön fekvő jószágokat is eladományozni, különben azokat is eladományozta volna, de azok nem szálltak a koronára.

Az 1466-iki Zabolai székely-gyűlés azonban azt határozta, hogy bárki a székelyek között a gyűlés „ezen rendeltetésének ellenkezni merészelve, úgy tudniillik, hogy magát a közönséget megint az előbbi szolgálathoz akarja visszataszítani...., azt.... az ispán fosztassa meg életétől, vagyonától és minden birtokától minden kegyelemre való tekintet nélkül²⁾”.

Az 1505-iki Udvarhelyi nemzetgyűlés is határozattá emelte, hogy az újonnan szervezett felebbezési törvényszék tagjai igazságtalanságnak elkövetése esetében számkivetéssel és ingó vagyonuknak és „örökségük”, azaz magán földbirtokuk-nak elvesztésével sújtassanak.

Ezt a határozatot arra módosította az 1506-iki Agyagfalvi gyűlés, hogy az izgatókat és bujtogatókat hivatalvesztéssel, megbecstelenítéssel, számkivetéssel és ingó vagyonuk elkobzásával büntessék meg, de földbirtokuk utódaiknak maradjon.

A Zabolai és Udvarhelyi gyűlések határozatai szerint az örökség elkobozható volt, de csak az igazságtalan bíráké. Szem előtt kell tartani, hogy ez két nemzetgyűlésnek határozata; az Udvarhelyi gyűlésen királyi hivatalnok sem volt jelen. Ezek a gyűlések ezt a dolgot, mint belső ügyet tüntetik föl. Az elkobzás esetében a birtok a nemzetre szállt volna és nem a koronára.

Felhozok még egy harmadik esetet is. 1519-ben szerződést kötött Szápolya János Prázsmárban a székelly nemesekkel, a rend föntartására és a zavargások lecsillapítására kölcsönös segítséget fogadván fel a bujtogatók és lázadók ellen és kikötvén maguknak, hogy az, a ki a másik fél hívó szavára meg nem jelenik, hatáilal és birtokainak elkobzásával lakoljon³⁾. Egyezség volt ez,

¹⁾ Sz. O. I k. 238 l. — ²⁾ Sz. O. III. 86 l. — ³⁾ Sz. O. f. k. 337. l

melyet az ispán és a székely nemesség kötöttek, tehát rendkívüli eset. Az 1463-ik constit. exercit. XII. articulusában is ki van mondva, hogy a ki a rendeleteknek ellen találna szegütni, birtokait veszítse és fejét is vágják le.

Ezek az összes adatok, a melyekben a birtok elkobzási jog kimondatik. De keittő ezen adatok közül nemzetgyűlési határozat, egy szerződésben foglaltatik benne és a const. exercitualesben található inkább a többi nemzetekre vonatkozik, mint a széke-lyekre.

Ezen adatokból tehát nem következtethetjük, hogy a *királynak* lett volna elkobzási joga, mivel az eilen több nyomatékos bizonyítékot lehet felhozni.

II. Ulászló megpróbálta ugyan ezt a jogot magáévá tenni. A következőket olvassuk ugyanis az ő privilegialis levelében: „Ha valamely székely in notam infidelitatis beléesnék, és ha ezt a hűtlenséget csak a székelyek ellen követte el, akkor csak székelységét (Sicilitatem) veszítse el; ha azonban az ország és ő felsége a király ellen, akkor nemességét és vagyonát (resque et bona) is veszítse és azok a fiscusra szálljanak. Ő felsége a király azonban nem adja másnak az ilyen jószágot, miut székelynek, vagy olyannak, a ki közöttük akar lakni, ne hogy azáltal a székelyek száma csökkenjen“¹⁾.

Ulászló tehát kétféle hűtlenséget vagy áulást különböztet meg: 1-ször a Székelyföld, 2-szor az ország és a király személye ellen irányuló hűtlenséget. Az előbbi miatt csak „székelységének“ elvesztésével lakoljon, az utóbbiért vagyonával és nemességével is. A király a reá szállott vagyonnak eladományozásában annyiban legyen korlátozva, hogy csak olyannak adja a jószágot, a ki Székelyföldön akar lakni, vagy egyáltalában csak székelynek. E tétel miatt az egész pont gyanúsnak látszik előttem. Úgy rémlik ugyanis, mintha a király a székely nemzetet csak megnyugtadni akarta volna azért, hogy ő azzal a joggal, a melyet magáénak vall az okiratban, tudniillik az elkobzási joggal, nem fog visszaélni és nem fogja a nemzet kárára használni. A király ugyan azt mondja az oklevél bevezetésében, hogy a székelyek elődeiknek a privilegiumait terjesztették elébe megerősítés végett és azt

¹⁾ Sz. O. III. k. 142 l.

is mondja, hogy „tenoris infrascripti“ voltak, de mégis nem iratja egyszerűen át, hanem egy új privilegiumként adja ki, és a 144-ik lapon mondottakból kétségkívül kitűnik, hogy a király toldalékot is tett hozzá és át akart alakítani néhány székely szokásjogot. Úgy látszik tehát továbbá előttem, mintha a vagyon elkobzására vonatkozó rész sem felelt volna meg a székely szokásjognak. Ezt megerősíthetem több bizonyítékkal is.

Szabó Károly két érdekes pert közöl, a melyből ez kitűnik:

Robert Károly egy Kászonban fekvő birtokot adományoz Apornak. Ennek a birtoknak a tulajdonosa örökös nélkül halt el. Csik-szék lakosai tiltakoztak Apor beiktatása ellen, de nem jelentek meg a király előtt a tárgyalásra. Háromszor kellett a beiktatást végrehajtani, kétszer a Csikiek ellenállása miatt eredmény nélkül; hogy milyen eredménye volt a harmadiknak, okmányok hiányában nem tudjuk. A székelyek tehát joguknak tudatában nem akarták megengedni, hogy a király eladományozza a székely örökséget, mert az még örökösök hiányában sem szállott sohasem a koronára.

Még érdekesebb egy másik eset. 1521-ben elfoglalta Szápolya, a székelyek ispánja, a Lázár családnak a Marosszéki Kisfaludban fekvő birtokait, mivel részt vettek az 1519-iki fölkelésben, minek következtében „in Nota perpetue infidelitatis coram Nobis ordine Judiciario condemnati sunt“ és Toth Jánosnak adományozta¹⁾. Ez egy ideig a jószágok háborítatlan birtokosa volt, mígnem a Lázárok hatalmas családja kiüzte a birtokból. Ebből per keletkezett, a melyet a királyig megfélebbeztek. A tárgyalásnál a Lázárok ügyvédje azon székely jogra hivatkozott, hogy ők a casus infidelitatisban fejvesztéssel sújthatók ugyan, „birtokaikat (bona) azonban sohasem szokták elveszteni“, és hogy védenczét 24 márkával büntethették békebontás miatt, de örökségét sohasem vesztheti el. Rámutat egy „generale decretum“-ra is, a melyben ez befoglaltatik²⁾. Szápolya, mint király, visszaitélte a jószágokat a Lázároknak és ezzel bebizonyította, hogy ő azt az eladományozást, a melyet mint ispán és vajda eszközölt, törvényellenesnek tartotta.

¹⁾ Sz. O. II. k. 5. l. — ²⁾ Sz. O. II. k. 33. l.

Tartsuk szem előtt, hogy a szokás jogot írásba is foglalták egy országgyűlés alkalmával; mert az ügyvéd ezen generale decretumra hivatkozott.

Ezen decretum ugyan nem maradt reánk, de van egy más országgyűlési határozat, a mely azt kétségtelenné teszi, hogy székely jöszág sem hazaárulás, sem felségsértés esetében sem szállott a koronára. Az 1562-iki országgyűlési határozatokban a következőket lehet olvasni: „Minthogy a székelység régi szabadságokban bizván, hogy ők jöszágokat, örökségeket el nem veszthetnék, az király méltósága ellen s országunknak békességes állapotja ellen sokszor feltámadának, és oly dolgokat mertenek késérteni, kiből országunkra nagy romlás következett: Azért, hogy minden efféle gonoszságnak és támadásnak okai közzülünk kivettessenek, végeztük, hogy ezután, valamikor ők oly dologban vétkeznének, kiből örök hitetlenség szokott következni, ők is azonképpen, mint a nemesség és országbeli több híveink, örök hitetlenséggel büntettessenek, és mind fejenként jöszágokat és örökségeket elveszessék¹⁾“.

Nem szükséges tehát több bizonyíték arra, hogy 1562 előtt a király vagy hivatalnokai a székely örökséget vagy földbirtokot nem kobozhatták el, mert az 1499-iki oklevélben kimondott elvek nem jutottak érvényre, a mint a Toth ügye is mutatja.

Az 1562-iki országgyűlés nagy változást hozott Székelyföldre. A király a jus regiumot alkalmazta a Székelyföldre. A jöszágok elkobozhatósága a lófők és főnépek birtokára nézve is kimondatott. A harmadik rend birtokával együtt mintegy jobbágyi viszonyba lépett a fejedelemmel szemben. 1566 óta aztán el is adományozta őket mint jobbágyokat a két felső rend tagjainak. Kitűnik ezen tényből, hogy a jöszágok hűtlenség esetében, de a birtokosnak örökös nélküli elhalása esetében is a koronára szálltak. A vagyonjog tehát egészen fölforgattatott.

Az 1601-iki országgyűlés határozata következtében, az egykori harmadik rend visszanyerte birtokjogát, de arról nincs szó az oklevélben, vajjon az elkobozhatási elv is felfüggesztett²⁾.

¹⁾ Sz. O. II. k. 162. l. — ²⁾ Sz. O. IV. k. 151. l.

A ki már 32 éven át egy jószágot háborítatlan birtokolt anélkül, hogy más valaki időközben ellenmondott volna; a 32 év letelte után érvényesíteni szándékolt jogigénnyel szemben nem volt érvényesíthető¹⁾.

Elzálogosítás esetében nem létezett elévülés. Éppen úgy „vérgyökérség“ esetében sem; „mivel a vér-atyafiak között a Decretum szerént idő múlás nem lehet“²⁾.

A székely örökölt birtoka fölött nem rendelkezhetett testzése szerint, mert a család és a legközelebb atyafiak is bizonyos jogigényeket támaszhattak a birtokra. A constit. sic. 1555-ből ezt rendelik: „Atyafi atyafia ellen idegennek semmijét el nem adhassa, sem el nem vallhatja; ha elvallotta volna is, ha 32 esztendő közben tilalom lett volna benne, a vér gyökér vissza veheti, hanem ha öröksége helyébe ismét örökséget adtanak volna“³⁾.

„Ha valamely örököt eladnak, és a kít illetve, meg nem kínálnák véle, ha ellene mond 15-öd napig várják meg véle, ha megveheti az örökséget, adják néki: ha nem veheti, vagy ha kínáláskor ellene nem mond, adják annak, a ki az árját letészi, s az után az atyafi ne perelhessen érte“⁴⁾.

Az örökölt birtokot tehát nem szabad elajándékozni. Az, a kít az örökség illet, 32 év alatt visszaveheti, ha ezen idő alatt az elajándékozás ellen tiltakozik; csere esetében azonban nem.

A birtok tehát nem volt tulajdonképeni családi birtok, mert el lehetett idegeníteni. De az elidegenítés esetében az atyafiaknak kellett vételre odakinálnia. Olyan elővételi jog-féle volt ez.

XV.

ÖRÖKÖSÖDÉSI JOG.

A székelyeknél csak a fiúk örökölték a magán birtokot, ha az örökhagyónak fiú és leányutódai maradtak; de a fiúknak kötelességük volt leánytestvéreiket tisztességesen kiházásítani, azaz a vagyonnak megfelelő nászajándékot adni. „Ha pedig űa székelynek

¹⁾ Sz. O. I. k. 163. l. ²⁾ Sz. O. II. k. 121. l. art. 24, 25, 26. — ³⁾ Sz. O. II. k. 121. 27. art. — ⁴⁾ Sz. O. II. k. 121. l. 28. art.

fia nem volt, csak leánya maradt, az a régi székely törvény szerint fiúvá, fiúleánnyá vált és atyja örökösévé lett¹⁾).

Már az 1451-iki Maros-Vásárhelyi székgyűlésen írásba foglalták az erre vonatkozó szokásjogot²⁾). Tartalmára nézve megegyezik az 1555-iki törvényczikkek 21., 22. és 23. articulusaival.

Art. 21. „Ha két férfiú egy ember gyermeke, egyiknek fia, a másíknak leánya vagyon, a leány olyan örökös az atyja örökségében mint a fiú“.

Art. 22. „Valamely embernek két leánya vagyon, fia nincsen, atyjokról maradott örökségek egyaránt illetik őket“.

Art. 23. A leányok egyformán osszák föl a vagyont, de úgy, hogy az ifjabb először választhat.

A fiúknak és leányoknak egyenlő arányban kellett osztzkodniok a birtokban, ha több fiú maradt hátra, vagy több leánygyermek fiúgyermek nélkül.

Fiú és leányivadék hiánya esetében a legközelebb atyafiakra szállott a jószág, hogy melyik iziglen, azt nem tudjuk.

XVI.

A SÓÁRULÁSI JOG.

Udvarhely- és Keresztúri-szék lakószáinak előjoga volt, hogy a Székelyföldön fekvő királyi sóaknákból só t kaptak, a melyet Segesvár és Kóhalom széken eladhattak.

A székelyeknek az a joga, hogy só t kaptak a királyi kama-

¹⁾ Szabó K.: A régi székelység, 193. l. — ²⁾ Quandocumque eciam duo fratres olim antiquis temporibus in eorum hereditibus Siculicalibus ab invicem fuerunt divisi et sequestrati, tum eorum successores easdem hereditates Siculicales, sibi invicem succedentes, taliter possidere et tenere debeant, Quod quamdiu in aliqua eorum proximalis linea heredes masculini sexus supervixerint, heredes feminini sexus. in preiudicium heredum masculini sexus, eisdem heredibus masculini sexus supervenientibus, in dominium huius modi hereditatum se intermittere non valeant, deficientibusque huiusmodi heredibus masculinis, et aliquibus femineis sexus heredibus supervenientibus, de praescripta alia linea proximalis heredes masculini sexus, quamdiu supervixerint, in huiusmodi hereditatis partes in illam partem successas se iniungere non valeant. Sz. O. I. k. 163.

rákból, a mennyi háztartásukra szükséges volt, minden esetre már régi időkből származott.

Már Zsigmond király idejében gyakorolták az árulási jogot a megnevezett két székben heti és évi vásárok alkalmával. Mikor tudniillik V. László idejében a széki és dézsi sókamarák ispánja a székely só eladását betiltotta és a székely sót elkobozta, a Segesváriak panaszt emeltek a királynál. A király azt parancsolta a kamaraispánnak, hogy ne akadályozza a szászokat ezen jog élvezetében, a melylyel már atyja és nagyatyja idejében éltek¹⁾. Mátyás király, II. Ulászló, II. Lajos király és Majlád a vajda, megerősítették ezen privilegiumot²⁾.

Ellenben nem sikerült Brassónak a 15. században ezt az előjogot megszereznie. Az erdélyi sókamarának ispánja megizente 1487-ben a városnak, hogy nem engedi meg többé benne a székely só árulását³⁾.

Legvilágosabban szólnak arról Ferdinánd király követei. Említvén, mennyi só van székelyföldön, így folytatják:

„Ámbár azonban a székelyeknek a sójukat csak háztartásukban szabad használni és nem szabad nekik a sót a meghatározott területen túl, a melyben a szászoknak egy része Segesváron túl a Barcaságon át egészen Brassóig és Fogaras földje bennfoglaltatik, árusítani, mindamellet Erdélynek többi részeibe is becsempészik, azért legyen megengedve a kamara-tiszteknek a csempészeket bárhol megmotozni és ha valakit útközben rajta kapnak, azt szekerstül, ökröstül vigyék magukkal, ha azonban otthon kapják meg, annak minden ingó vagyonát foglalják le, a kinél föltalálják“⁴⁾.

Sikerült tehát a székelyeknek a 16. században nemcsak a két megnevezett székben, hanem a Barcaságban és a Fogarasi kerületben is az árulási jogot megszerezni, sőt az ország többi részeibe is csempészték be székely sót.

Ferdinánd király meg akarta ezt gátolni; azért azt a parancsolatot adta 1553-ban, hogy a székelyeknek czentül csak annyi sót szabad kivinniök a királyi sóaknákból, a mennyire a háztartásban szükségük van⁵⁾.

¹⁾ Sz. O. III. k. 14. l. — ²⁾ Sz. O. III. k. 214. l. és Sz. O. II. k. 40 l.
— ³⁾ Sz. O. III. k. 112. l. — ⁴⁾ Sz. O. II. 96. l. — ⁵⁾ Sz. O. II. k. 105. l.

Az 1555-iki nemzetgyűlésen következőképpen rendezték el az ügyet. Csak Segesvár és Köhalom székben meg Fogaras földön árulhassanak sót ezentúl. A ki sót akar árulni, az vegyen engedélylevelet a királybirótól, máskülömben elkobozzák fogatját!).

Az 1562-iki országgyűlés kamarajószágának nyilvánította a Székelyföldön előforduló sót. A köznép nem kap többé sót olyan áron, mint régenten, tudniillik az aknázás költségeinek megtérítése fejében. A háztartásra szükséges sót is vennie kell; a két felső rend azonban erre a célra továbbá is ingyen sót kap²⁾.

Ezzel a székely népnek ez a szerény jövedeleni-forrása is elapadt, és ezzel a székely köznép egy másik előjogát elvesztette.

XVII.

A SZÉKELY NEMZETGYŰLÉS.

Tárgyaltuk már a Székelyföldnek székekre való beosztását, a székeknek mint kormányzati és törvényszéki kerületeknek feladatát, beszéltünk a szék hivatalnokairól és közgyűléséről. Tárgyalásunk tárgyává tettük a városok keletkezését, a városi jogot és a várakat. Aztán a székely személyéhez fűzött jogokkal foglalkoztunk. Hátra van most még a nemzetgyűlésről beszélni, a melyben az egész területnek székely joggal élő egyénei intézték közös ügyeiket, és a székely ispánról, mint Székelyföld legfőbb kormányzójáról.

Megpróbáltuk meghatározni a székgyűlés hatáskörét. Ennek pontos körülírása azonban nem sikerült adatok hiányában. Anyanyit azonban mégis láttunk, hogy a törvénykezéseken és a szék belügyeinek elintézésén kívül még a törvényhozás is hatáskörébe esett.

A Zabolai gyűlés azonban arra is példát adott, hogy több széknek a lakószáma is tartottak gyűlést, anélkül hogy ezt egy tényleges nemzetgyűlésnek, azaz az egész nemzet gyűlésének tekintetnők.

1) Sz. O. II. k. 125. l. 73. art. — 2) Sz. O. II. k. 166. l.

Ezen szék vagy részgyűlésekkel szemben próbáljuk meg a nemzetgyűlés hatáskörét meghatározni.

Nevére nézve a nemzetgyűlés nem igen különbözik a székgyűléstől. Gyakran csak a tárgyalt ügyek tartalmából vagy a jelenlevők neveiből határozhatjuk meg, hogy a gyűlés székgyűlés volt-e vagy nemzetgyűlés. Az összes székelység gyűlésének a címe: „generalis congregatio trium generum Siculorum“, míg a székgyűlésnél gyakran a szék nevét is hozzátették, például: „generalis congregatio trium generum Siculorum sedis Maros“. De a szék neve többször kimaradott.

Egy 1492-iki okmányban a nemzetgyűlés címe: „generalis congregatio universitati (sic) Siculorum“ formában szerepel. A „generalis congregatio“ cím azonban nem foglalja magában okvetetlenül az egész nemzet összegyűlésének a fogalmát, mert a székgyűlés is egy *generalis* congregatio volt.

A székely nemzetgyűlés első okmányi adata, a mely reánk maradt 1344-ben kelt¹⁾. A három rendű székelyeknek az ispánja megerősíti a székelyek összeségének jelenlétében (presentibus universitate Siculorum) Maros-Vásarhelyt két peres félnek egyezségét.

Ebből az adatból semmit sem következtethetünk arra nézve, hogy mely időtől fogva tartottak a székelyek nemzetgyűlést, mert abban nem kételkedhetünk, hogy a székelyek már letelepedésük korában tartottak nemzetgyűléseket. A gyűlés tartásra való jogot minden esetre már abban az időben gyakorolták, mikor a törzsszervezet még főnnállott közöttük. A hét magyar törzs analogiájából is lehet erre következtetni. A törzsszervezet korában minden esetre minden fegyverképes székelynek joga és kötelessége is volt a gyűléseken megjelenni, mert a XVI-ik században is divatban volt mind a három rendnek fegyverben való megjelenése, ámbár a harmadik rendnek már nem volt tanácskozási és szavazási joga.

Oláh Miklós egy ilyen nemzetgyűlést a következőképen ír le: „A gyűlésre fegyveresen jönnek össze, a főemberek (potiores) körbe ülnek, a többiek nagy lármával zajongva állanak közöttük, s szorgosan tiltakoznak, hogy nem fogják helyeselni, ha netalán

¹⁾ Sz. O. I. k. 51. l.

olyasokat határoznának, a mik nekik nem tetszenek. És ha ott mindnyájak akarata ellen valamit végeznek, olykor ki is törnek, de csak az indítványozón, a kinek munkálkodása vagy megátalkodottsága következtében estek valami szokatlan teher alá, töltik ki bosszujokat, akképen, hogy annak házát mindnyájan tömegesen megrohanják s földig rombolják. És ha netalán valaki olyan újítást tervezne, a mi szabadságuknak ártalmára lenne, azt fegyverrel is üldözik s ha elfoghatják, a gyűlés színe előtt megölik¹⁾.

A gyűlésben tehát jelen vannak az előkelők, a kik körben ülnek, tárgyalnak és elhatároznak s jelen vannak a közönséges népből, a kik mint hallgatók vesznek részt és véleményeiknek, lármával és tettelesen is, kifejezést adnak.

Az ülés rendes tagjai, a kik szavazhattak és tárgyalhattak, csak az előkelők voltak; a többiek csak hallgató közönség volt, a mely erőszakos módon befolyásolta az ülést.

Mondhatjuk tehát, hogy a 16-ik században a nemzetgyűlés már az előkelők gyűlése volt.

A harmadik rend már csak mintegy a közvélemény képviseelője volt, a mely az előkelők határozatait befolyásolta. A közvélemény képviselőjének azért nevezhetjük, mivel a harmadik rend sokkal számosabb volt, mint a két felsőbb. A harmadik rend csak befolyásolta a határozatokat és pedig hatalmánál fogva, de nem volt neki semmi eszköze, hogy a jog útján megakadályozhatta volna egy határozat végrehajtását, nem volt neki vetojoga. Tiltakozása nem alapult valami írott törvényen, hanem a tetteges hatalmon. Máskülömben ez is találóan jellemzi a jogállapotot a Székelyföldön, mert írott törvények hiányán a jog ebben az esetben is egyforma volt a hatalommal. A két felsőbb rend sem nemzetgyűlési határozat folytán nyerte meg előjogát, hanem társadalmi, vagyoni és műveltségi túlsúlyának alapján. A jogi kérdés itten is hatalom kérdés volt. Mert csak ezen túlsúlyánál fogva sikerült neki a harmadik rendet a gyűlés tárgyalási és határozási joggal bíró tagjainak sorából kizárni.

Hogy mikor sikerült a két felső rendnek a harmadikat a gyűlés rendes tagjai közül mintegy kizárni, bizonyítékok hiányán

¹ Oláh Miklós: Hung et Art. I. Szabó Károly fordítása szerint. Szabó K.: A régi székelység, 7. l. 19

nem lehet biztosan állítani; de igen valószínű, hogy ez ugyanazon időbe esik, mikor a harmadik rend a hivatalokból is mintegy kizárattott. A Zabolai gyűlésen a háromszék harmadik rendje is részt vesz. A székely ispán okmányában, mint a gyűlés résztvevőit, Erdélyország „nehány előkelő nemeseit, az összes székely székek lakóinak meglehetősen nagy számát és a három szék előkelőit és közönségét“ említi föl. A közönség befolyása meglátszik a gyűlés határozatain, mert azok igen kedvezők voltak a harmadik rendre nézve, tehát a szavazásnál döntött a jelenlétük.

A szavazást sem képzelhetjük úgy, mint egy korunkbeli országgyűlés szavazását, mert minden esetre nem számolták a szavazatokat, hanem a mely véleménynek nagyobb tekintélyű és hatalmasabb képviselői voltak, annak a pártnak a véleménye határozattá emelkedett. A gyűlés és határozathozás milyen voltát legjobban talán egy mainapi socialista vagy népgyűlés tükrözi vissza, a melyben resolútiókat hoznak; ott sem szavaznak, hanem a mely indítványt a legnagyobb lelkesedéssel fogadják a hallgatók, az mintegy a gyűlés határozatává lesz. Úgyes szónokok a népet elragadják és tetszésük szerint vezetik. Megtörténik az is, hogy kisebb, de erőlyesen és zajosan fellépő párt a többséget elnémitja. Hasonlónak kell gondolni az eljárási módot a székely nemzetgyűlésen is.

A határozatokat a gyűlés után írásba foglalták; és ha a gyűlésen az ispán elnökölt, általa is megerősítették

Údvarhely-szék kapitánya hívta össze és vezette a nemzetgyűlést. II. Ulászló privilégiumában érdekes adatokat találunk erre vonatkozólag. „Ha valamely székely új és rossz törvényeket akar behozni és a közönséget illető jó és igazságos jogokat fölforgatni, akkor a törvényszék elé idéztessék és ha ellenszegülne a törvényszéknek, akkor azon szék székülője rögtön hívja össze . . . azon szék közönségét (communitas) kitűzött napra és helyre gyűlésre, és ha azon ügy elintézésére és tárgyalására nincsen elég joga, hívja össze más székből is; szükség esetében azonban **Údvarhely-szék kapitánya hívja** össze a székelyek három rendjének összeségét.“

Tehát Údvarhely kapitánya hívja össze a gyűlést és pedig az előkelők indítványára, kérésére. Ezeknek követelésére tehát köteles volt Údvarhely főkapitánya a gyűlést összehívni. Ebből

az következik, hogy a székelyeknek nem kellett királyi vagy ispáni engedély a gyűlés tartására, hogy ők tehát szükség esetében tetszésük szerint tarthattak gyűléseket.

Az 1505-iki Udvarhelyi gyűlés Bögöczy János, Udvarhelyszék hadnagyának elnöklete alatt folyt le. Az összehívásra nézve a következő adatot találjuk az országgyűlés határozataiban: „Hogy mikoron mi 1505- esztendőben ... Udvarhely városában, a mi országunknak, régi szokása szerint némü némü szükség dolgainak véghez viteléért. . . . közönséges gyűlést *hirdettünk* és celebráltunk volna.“ Az Agyagfalvi nemzetgyűlésről szóló okmány így nyílatkozik erre nézve „Mi Székely Ország földének lakói. . . . adjuk emlékezetére mindeneknek. . . . hogy mi az 1506-esztendőben Udvarhely széknek Agyagfalva majorjában. . . . gyűlést hirdettünk és rendeltünk volna.“

Tehát kétséget nem szenved, hogy a székelyeknek jogában állott a szükség szerint gyűlést tartani.

Ellenben a felől sem lehet semmi kétségünk, hogy a székely nemzetgyűlést a székely ispán vagy királyi biztos is összehívhatta, mely gyűlésben aztán az illető királyi tiszt szokott elnökölni. „A székelyeknek nem volt szükséges a segédadó miatt gyűlést kihirdetni“¹⁾. Ferdinánd király biztosja tehát azt tartja, hogy jogában áll gyűlést hirdetni és tartani.

Annál inkább állott az ispán jogában a nemzetgyűlést összehívni és rajta elnökölni. 1344-ben az ispán elnökölt a Maros-Vásárhelyi gyűlésen²⁾, 1444-ben Hunyadi János a Hermányi gyűlésen³⁾, 1466-ban Szent Györgyi és Bazini György a Zabolai gyűlésen és így tovább⁴⁾. Tehát nemcsak Udvarhelyszék kapitánya elnökölt a gyűléseken.

A gyűléseket Udvarhelyszéken szokták tartani, de van olyan eset is, hogy más székben is tartották, például Maros-széken. Ez természetes, mivel Udvarhelyszék kapitánya hívja össze a gyűlést és elnököl benne, de azért is, mivel Udvarhelyszék mintegy a Székelyföld közepében fekszik.

A nemzetgyűlés hatásköre igen nagy volt. A legkülömbfélébb ügyeket döntötték el a gyűlésben.

¹⁾ Sz. O. II. k. 96. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 51. l. — ³⁾ Sz. O. III. k. 58. l. — ⁴⁾ Sz. O. III. k. 82. l.

Így például pereket, melyek vagy felebbvitel útján voltak felülvizsgálat alatt, vagy pedig első folyamodásulag voltak tárgyalás alá véve. 1344-ben egyezséget hoz létre egy véletlenségből elkövetett emberölés miatt indított bünperben. Az 1505-iki nemzetgyűlést más okon kívül azért is hívták össze „hollott több szükséges sok dolgaink között... az mi országunk ritka gyűlése miatt sok pereknek, melyeknek appellatiója és újabban való meg rázása országunknak közönséges népét illetné, véghez vitele napról-napra haladozna“. Azért új törvényszéket alkotnak, a mely ezen ügyeket eldöntse. Ezen adatból világosan kitűnik, hogy 1505 előtt a nemzetgyűlés intézte el és tárgyalta az appellált pereket, de egyszersmind kitűnik, hogy a nemzetgyűlés nem teljesíthette kötelességét kellő módon, minek következtében új törvényszéket alkotott.

A gyűlésnek jogában állott a bűnösöket bármilyen szigorúan büntetni, pl. számkivetésre, halálra itélni, ingó vagyonát elkobozni, sőt jogában állónak tartotta a földbirtok elkobzását is.

A királyok a gyűlés hatáskörét minél inkább megszorítani ügyekeztek. Ilyen törekvéssel találkozunk II. Ulászló privilegiumában, a melyben azt követeli a király, hogy az olyan egyének, a kik a közszabadságot veszélyeztetik, a székgyűlés elé, vagy ha szükséges, a nemzetgyűlés elejébe idéztessenek. Minek utána a panaszt meghallgatták és az ügyet eldöntötték, szabad legyen a pártoknak az ügyet az ispán elé vinni, és az ispán akarata nélkül, és anélkül, hogy őt megkérdézték volna, ne merjék, ha az ispán azonban látta és megismerte, hogy ők jól és igazságosan ítélték, akkor erősítse meg az ítéletüket vagy újra tárgyalhatja az ügyet és új ítéletet mondhat. Ha valamely székely az említetteknek ellenszegülne, az fejvesztéssel és ingó vagyonának elkobzásával büntetessék. Mivel azonban valamely számkivetett vagy elítélt gonosztevő ő felségéhez a királyhoz vagy a praelatok- és bárók-hoz fölebbezhet ő felsége ezt meg fogja közölni... és felvilágosítást fog kérni tőlük az ügy vagy bűn vagy kihágás fölött; minekutána ezt megkapta s látja, hogy bűne és kihágása (delictum et excessum) nem bir olyan nagy jelentőséggel és a bűnösnek megkegyelmezni akar, szabad legyen a székelyek beleegyezése nélkül is kegyelmet adnia, *mivel nem ilik, hogy a királyi tekintély ettől elzárassék* (praecluderetur) és senkinek

se kegyelmezhesen meg anélkül, hogy előbb véleményüket meghallgatta volna (nisi illis prius requisitis)¹⁾.

Előre meg kell jegyezni, hogy itten csak olyan büntetésekről van szó, a kik a nép szabadsága ellen vétettek és új törvényt és új szokást akarnak behozni; tehát nem mindenféle büntetésekről. A király elrendeli, hogy a nemzetgyűlés ezentúl ne büntesse az ilyen büntettest az ispán tudta nélkül; és ezt a rendelkezést ezzel a fenyegetéssel teszi: „halálbüntetés és az ingó vagyon elkobzása terhe alatt“. A király követeli továbbá, hogy legyen szabad neki az ilyen büntetéseknél megkegyelmezni a székely nemzetgyűlés tudta és beléegyezése nélkül is, mivel azt nem tartja a királyi felséghez illőnek, hogy ne legyen neki szabad az ilyeneknek megkegyelmeznie.

Ez utóbbi szavakból kitűnik, hogy a király ezen követelése valami új és az eddigi gyakorlattal eltérőben áll, hogy tehát magának új jogot akar megszerezni.

A nemzetgyűlés jogában állott tehát minden politikai bűnt, a ki a székely nemzet ellen követett el bűncselekményt, megbüntetni anélkül, hogy a büntetett felebbezhetett volna vagy a király neki megkegyelmezhetett volna.

Már a Zabolai gyűlésen is hoztak olyan határozatot, hogy azok, a kik jogtalanul ragadják magukhoz az őket nem illető tisztséget, és a kik a közönséget, régi szolgaságba akarják taszítani, életükkel lakoljanak és vagyonuk elkoboztassék, minden kegyelmezésre való kilátás nélkül; tehát a király se adhasson nekik kegyelmet. Az Udvarhelyi gyűlés hasonló határozatot hozott az igazságtalan bírákra nézve. Úgy tekintették, hogy az igazságtalan bírák a nemzet ellen követték el a bűnt.

Érdekes összehasonlítani ezzel az Agyagfalvi gyűlés határozatát: „Ha pedig valaki közöttünk, vagy első, vagy lófűk közül vagy a tisztviselők közül, a mint előbb megírók, pártütést vagy arra való gyűlést tenne...., akkor mindjárt mint.... nemzetünknek árulója, minden tisztességét és becsületét el veszesse; ne is legyen az után soha örökké szabad törvényben venni, semmi tisztet ne is viselhesen és itt Székelyországban soha ne is lakhassék; mind az által. ha mi öröksége létszen, az ő igaz örökösire maradjon; és az ilyeneknek, mint hitetleneknek senki a *Fejedelmek kivül* gratiát, kegyelmet, néki ne adhasson, hanem az egész

¹⁾ Sz. O. III. k. 143. l.

Székelység egyenlő akaratból, és minden ingó-bingó marhája praedara kapsira lúnyatassék, és maga örök számkivetésre üzetessék.“

Ugyanazon büntetés alá esik a harmadik rend is, a melyből származó büntetéseknek szintűgy csak a fejedelem vagy a nemzetgyűlés adhat kegyelmet.

Látjuk tehát, hogy a közgyűlésen a királynak a kegyelmezési jogát is elismerik a bujtozatók és lázadókra nézve; de jellemző az, hogy a királynak a jogát nem állítják a nemzetgyűlés joga fölé, hanem egyenlővé teszik; kegyelmet csak a király *vagy a székelység* adhat.

Engedtek legalább annyiban, hogy kimondják, hogy a királynak is legyen joga az ilyen bűnöst megbüntetni, de arra az esetre, ha a király és a nemzet összeütköznenek, ezen jog gyakorlásában nem hoznak határozatot.

Megemlékeztem már arról, hogy a királynak nem állott jogában székely jószágot elkobozni, sem örökös nélkül elhalt székelynek a jószágát eladományozni. Azt is említettem, hogy ezzel ellenkezőleg két nagyfontosságú székely nemzetgyűlés, a Zabolai és az Udvarhelyi, a székelynek jószágát elkoboztathatónak mondtotta ki, de ezen elkobzást is csak a székely nemzet ellen vétőkre és igazságtalan bírákra nézve. A nemzet tehát jogában állónak tartotta a székelyeknek egyik alaptörvényét felfüggeszteni, míg a király hazaárulás és felségsértés esetében sem kobozhatta el a székely jószágot; a székely nemzetgyűlés megtette azt olyan egyénen, a ki az összes székelység ellen árulást követett el. A nemzeti tisztviselők által végrehajtott elkobzás folytán nyert jószágok persze nem a királyra szálltak, hanem a székely nemzetgyűlésre. Látjuk tehát, hogy a nemzetgyűlés hatalma ebben a tekintetben nagyobb volt, mint a királyé; a nemzet megváltoztathatott egy alaptörvényt, a király nem.

Az 1506-iki Agyagfalvi gyűlés már visszatér a régi alapra, mert azt határozta, hogy ezentúl az olyan büntettesek jószágai se koboztassanak el, hanem maradjanak utódainak.

A székely nemzetgyűlés jogában állott új törvényeket alkotni és a régi szokásokat törvényekbe iktatni és közrebocsátani. Az utóbbi pontra nézve csak a „municipalis consuetudora“ utalok, a melyet az 1555-iki nemzetgyűlésen foglaltak írásba.

Ezenkívül még három fontos nemzetgyűlésnek a hatályos határozatai maradtak reánk: A Zabolai gyűlésé, a mely ugyan részgyűlés volt, az Udvarhelyi és az Agyagfalvié.

A Zabolai gyűlés esküdtszéket szervezett Sepsi- és Orbaiszékekben. Kézdi-szék mintájára szabályozza a törvényszéki eljárást, meghatározza az előkelők és a község közötti viszonyt és a büntetéseket, a melyek az igazságtalan bírákra alkalmazandók.

A nemzetgyűlést örvényalkotó hatalma legmeglepőbb módon lép elénk az 1505-iki Udvarhelyi gyűlésen, mert a nemzet egy egészen új felebbezési törvényszéket állít föl. „Mi az egész Székely Földének lakósi, és minden székeknek akár micsoda renden lévői, adjuk emlékezetekre, . . . hogy gyűlést hirdetünk és celebraltunk volna, holott több szükséges sok dolgaink között nem utolsónak tessék és ítélők lenni, hogy az mi országunk ritka gyűlése miatt sok pereknek, melyeknek appellatioja és újabban való rázása országunknak közönséges népét illetné, véghez vitele napról napra haladozna, melynek tovább tovább el múlások és haladozások sokaknak nagy károkra. . . . volna.“ Ezen kívül világos, hogy a bírák igazságtalanul ítélnék azért, „el végeztük és el rendeltük, hogy ez Udvarhely és Kereszthúr székin lakó székely atyafiaknak az elsői közül négy embereket, és ugyan azon széken lakó löfejek közül tizenhármát, az mi *Székely Országunknak régi bé vett Autoritásából és hatalmából* bíráknak és az igazságnak ki szolgáltatójának véghez vitelére rendeltünk, . . . az kik minden székekben és országokban akár mi renden lévő székelyeknek személyeket és képeket viseljük.“ A törvényszék állandó legyen, az elhalt bírák helyébe újak választassanak.

A nemzetgyűlés tehát „Autoritásából és hatalmából“ állítja föl ezt a felebbezési törvényszéket. A gyűlésnek meggyőződése tehát az, hogy joga és hatalma van ezt az ügyet, a mely csak a székely nemzetet illeti és senki mást, elintézni. A nemzet annál inkább mondhatta, hogy hatalmában állott ezt a dolgot elintézni, minthogy azáltal senki másnak az érdekét nem sértette, sem a királyét, sem az ispánét, sem más valakiét. A gyűlés csak átruház egy jogot, melyet előbb gyakorolt, más testületre.

Mivelhogy a gyűlés a felebbezési törvényszéket fölállította és szervezte is, jogában állott egyszersmind annak székülőt kinevezni és felelősségre vonni.

Igen valószínű, hogy a pereket, a melyek két szék között keletkeztek, a nemzetgyűlés döntötte el. Érdekes azonban, hogy a fiú-székek és anya-székek közötti viszályokban az előbbieket mindig a királyhoz vagy annak a tisztjeihez szoktak fordulni; ez abban találja magyarázatát, hogy a fiú-székek, majdnem kétségen kívül a nemzetgyűlés részrehajlásától tartottak, mivel ők majdnem mind királyi privilegiumok alapján keletkeztek. Ezt a városokról is mondhatjuk. De találunk olyan esetet is, a hol perüket a nemzetgyűlés elébe terjesztik. 1492-ben a nemzetgyűlés elé terjesztik ügyüket Sepsi-Szentgyörgy lakosai; a gyűlés Udvarhelyt folyt Báthory ispán elnöklete alatt¹⁾.

Még egy fontos joga volt a nemzetgyűlésnek, az ökörsütés megszavazása. Erre nézve azt mondja Werner György, Ferdinánd király követe az ő jelentésében: „A behajtás módja fölött a nemzetgyűlésben határoznak, a melyben az ökörsütést kéri és megszavazzák“²⁾. A királynak tehát eleinte a nemzetgyűléstől az ökörsütést kérnie kell és az megszavazza.

Ez a székely nemzetgyűlés szervezetének és hatáskörének rövid vázlata. Sok dolog homályos még a nemzetgyűlést illetően, de hiányoznak az adatok, melyeknek alapján világosabb képet szerezhethénk magunknak.

XVIII.

A SZÉKELY ISPÁNSÁG.

Láttuk tehát, hogy a székelyektől megszállott terület nemcsak területileg, hanem jogilag is egységet képezett, de nem azon tekintetben, hogy különbség ne létezett volna egyáltalában az egész Székelyföldön letelepedett egyének és az egyes részek között, hanem azon tekintetben, hogy ha az egyes osztályok között voltak különbségek, akkor az egész területre egyformán kiterjedtek; így például a városok jogai, a három rend jogai, a székek jogai és teendősei ugyanazok voltak ugyanabban a korszakban.

A belső egység külsőleg is kifejezésre jutott abban, hogy az egész székelyföld egy királyi hatóság alatt állott, a székely ispán alatt.

Az első „comes Siculorum“, székely ispán, kinek működéséről okmányi hír maradt reánk Bogomér, Szoboszló fia volt,

¹⁾ Sz. O. III. k. 117. l. — ²⁾ Sz. O. II. k. 100. l.

a ki 1235-ben részt vett IV-ik Béla bolgárországi hadjáratában és pedig mint „Comes és Ductor Siculorum“¹⁾. Mogus ispánról tesz említést III. András 1291-ben kelt okmánya²⁾, tehát több mint fél századdal későbbre esik ez a hír. A következő időben mind sűrűbbek lesznek a hírek, míg aztán a tizennegyedik századtól kezdve majdnem mindegyik ispánnak a nevét és működésének idejét ismerjük.

Az első hírek a székely ispánságról elég késő időből valók. Így tehát arra a kérdésre, hogy mikor alapították a székely ispánságot, semmi bizonyosat nem felelhetünk; minek utánna a Csiki székely krónika megbízhatatlansága kiderült, annak adatait nem vehetjük föl alapul. A székely ispánság alapítása idejének meghatározása azzal a kérdéssel függ össze szorosán, hogy mikor telepedtek le a székelyek, és erre az írók még mindig nem tudnak határozott és megtámadhatlan feleletet adni. Hypothézisekben nem ereszkedve a fennmaradt okmányok alapján csak azt mondhatom, hogy a székely ispánság a 13-ik század kezdetén már fennállott.

Már a legelső okmányok bizonyítják, hogy a székely ispán a királynak a megbízottja volt, hogy őt és az ő natalmát képviselte a Székelyfölddel szemben, szóval hogy ő nem a székely nemzet, hanem a király hivatalooka volt. Ennek következtében a király hatalmában állott bárkit és bármilyen hosszú időre székely ispánná kinevezni. A király kedve és akarata szerint osztogatta ezt a hivatalt. Így találjuk, hogy az egyes ispánok működési ideje igen elüt egymástól. Hogy mennyi ideig kezelte az egyik vagy másik a hivatalt, az ügyességétől, használhatóságától és igen sok más körülménytől is függött. Új kormányzók trónra lépte többnyire személyi változást idézett elő az ispánságban, de nem okvetetlenül, mert az ellenkezőre is találunk példát. Találunk tehát esetet, hogy az egyik csak néhány hónapig, vagy egy évig viselte a hivatalt, de olyan esetet is, hogy tíz, sőt 16 évig viselte ezt a hivatalt.

Így például Laczk László mester viselte a hivatalt 1329-től 1343-ig³⁾, Laczk András 1342-től 1351-ig¹⁾, Szápolya János 1510-től 1526-ig, tehát 16 évig²⁾. De azt mégis figyelembe kell vennünk,

¹⁾ Sz. O. I. k. 7. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 28. l. — ³⁾ Gróf Lázár M.: „Székely ispánok“ 2. l. — ⁴⁾ Ugyanott 6. l. — ⁵⁾ Sz. O. III. k. 176. l. 240. l. és II. k. 16. l.

hogy a személyi változás olyan gyorsan történt, hogy az egyes ispán nem felejtkezhetett meg arról, hogy ő a terület fölött *csak hivataloskodni* volt hivatva, és hogy a hivatal sohasem lett egyik vagy másik családnak a birtoka. A hivatal fölötti rendelkezés tehát mindig a magyar királynál maradt.

A hivatal tekintélyes volt, rangban a második Erdélyben; a király tehát csak előkelő és hatalmas családok fiaira bizta ezt az ispánságot és a mi megjegyzendő, sohasem Székelyföld ivadékára. Az okok talán különbözök; egyrésztől nem létezett olyan tekintélyes és hatalmas család a Székelyföldön, a kire bizhatta volna a hivatalt, másodszer tán nem is látszott ezélszerűnek ezt a hivatalt egy székelyre ruházni, hogy súrlódásoknak, kedvezéseknek és ennek következtében jogtalanságoknak elejét vegye. Tény azonban az, hogy székelyt nem találunk azok között, a kik ezt a hivatalt viselték.

Ámbár a székely ispánság már elég nagy hatalmat és tennivalót nyújtott egy embernek, mégis középkori szokás szerint ezt a hivatalt többször és időszerűleg állandóan kombinálva találjuk más hivattal, így például a vajdasággal. Az első e tekintetbeli hír, a mely okmányilag reánk maradt 1322-ből való¹⁾. És mivelhogy a vajdasággal többnyire a szolnoki ispánság is járt, ezt a három hivatalt többször egyesítve találjuk. Mátyás király alatt csak kivételesen történik, hogy az ispánság és vajdaság nem egy személyre ruháztatott. Emlékezzünk csak a vajdaspán Báthoryra és a Mátyás király utáni időre vonatkozólag Szápolya Jánosra, a ki a két hivatalt 1510-től egészen 1526-ig viselte.

Más hivattal is volt kombinálva; Laczk András egyik oklevelében Szathmári és Marmarosi comesnek is nevezi magát²⁾. Laczk Miklós ezenkívül még Ugócsai főispán is volt³⁾. Ideiglenesen főnálló hivattal is össze volt néha kapcsolva. E tekintetben csak Csutor Miklóst említem, a ki Erdélyi vajdának, székely ispánnak és a királyi hadak főparancsnokának (Supremus Capitaneus Gencium Regis) nevezi magát⁴⁾.

Ezek a tisztségek mégis — a vajdaságot kivéve — csak

¹⁾ Fejér: VIII. 295. l. (Lásd Gróf Lázár Miklós . . .) — ²⁾ Sz. O. I. k. 57. l. — ³⁾ Katona: X. k. 366. l. (Lázár: 9. l. — ⁴⁾ Sz. O. I. k. 211. l.

ideiglenes összekötetésben állottak a székely ispánsággal, de voltak olyan hivatalok is, a melyek egy bizonyos időben majdnem állandóan össze voltak vele kapcsolva, ugymint a besztercei, brassai és a medgyesi vagy két szék fölötti ispánság. Mint elsőt, a ki a besztercei ispánságot egyesítette László mestert tüntetik föl a reánk maradt okmányok (1344-ben¹⁾). Ez a László, vagy Laczk Dénes fia is először mint comes de Medgyes van megnevezve (1339-ben²⁾). Tiszti társa és utódja az ispáni hivatalban Laczk András 1342—1351-ig magát „Magister Andreas, Comes triumgenerum Siculorum, de Brassoua, et de Bistricia“³⁾ nevezi, de egy szersmind a két szék ispánja is volt, a mit ugyanazon okmányból lehet következtetni. 1344-ben, öt évvel később Szathmári és Marmarosi ispán is volt⁴⁾. Megjegyzem különben, hogy az ispánok nem használták mindig a teljes címet, így tehát abból, hogy az egyik vagy másik ispán egy bizonyos időben a besztercei, brassai és a két szék fölötti ispánságot nem említi meg címében, nem lehet okvetetlenül következtetni, hogy azon időben azt az ispánságot nem viselte volna. Mert ez a három ispánság a majd megnevezendő időpontokig, majdnem mindig a székely ispánsággal volt összekapcsolva⁵⁾. Valjon azon ispánságok már eredetileg mindjárt a székely ispánságnak voltak alárendelve, bizonyítékok hiányában nem lehet megállapítani; de úgy vélekednek, hogy nem voltak, legalább a két székről nem hiszik.

Csak a 15-ik században választatott el ez a három ispánság a székely ispánságtól. A két széket véglegesen 1402-ben vette ki Zsigmond király a „iudicio, regimine et iurisdictione comitis Siculorum“-ból és egyesítette a királyfölddel⁶⁾.

Beszterczét V. László odaadományozta Hunyadi Jánosnak 1453-ban. Brassó és a Barcaság 1422-ben fölszabadult a székely ispán hatósága alól az igazságszolgáltatás tekintetében, mert más különben egy ideig még az ő hatósága alatt maradtak. Az egyes

¹⁾ Sz. O. I. k. 45., 46., 47. és 51. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 48. l. — ³⁾ Sz. O. I. k. 51. l. — ⁴⁾ Sz. O. I. k. 57. l. — ⁵⁾ Hogy nem éltek mindig teljes címmel, arra következő okmányi adat szolgáljon: 1349-ben a többször említett András mester ezt a címet használja: «Nos magister Andreas Comes Siculorum, Brassouiensis et c.» Az oklevél két, a két székhez tartozó falu határvillongási ügyéről szól; ezt csak mint a két szék fölötti ispán intézhette ei. — ⁶⁾ Sz. O. I. k. 93. l.

területek elválasztása tehát nem történt egyszerre, hanem lassanként. Időnként némely területet ki is vettek az ő kormányzata alól és megint hozzá fűzték; hatalmi területe tehát folytonosan változásnak volt alávetve. Ez annyival könnyebben érthető, mivel semmi szervezeti összefüggés sem létezett a Székelyföld és a székely ispántól időközönként kormányzott szász területek és a vármegyék között.

Az ispáni tisztséget azonban gyakran több személy nyerte el egyazon időben, és pedig mindkettő egyenlő hatalommal, anélkül, hogy a király a teendőket közöttük felosztotta volna, de a mint látszik gyakran külső ok nélkül is. Legelőször fordul elő két ispán 1387--1390-ig Balk és Dragfi vajdák személyében; tehát mindketten egyenrangú erdélyi vajdák is voltak. Különben igen gyakran előfordult, hogy két egyenrangú ispán egyszerre hivataloskodott¹⁾.

Ha két ispán hivataloskodott együtt, akkor igen valószínű ők magok osztották fel maguk között teendőiket; van azonban elég példa arra is, hogy sok ügyben együttesen jártak el. Arra például több adatot találhatunk, hogy mindketten elnököltek a iudicium generaléban.

Minthogy a király az ispánokra gyakran több hivatalt ruházott, helyetteseket (vicecomites) neveztek ki, a kikre távollétükben hivatalos ügyük elintézését bízta. Ez okvetlenül szükséges volt, ha az ispán egyidejűleg az erdélyi vajdaságot is viselte. A „vicecomes“ nevet legelőször egy 1351-iki oklevélben találjuk. István, Erdély hercege meghagyja a brassai ispánnak és az ő alispánjának (vicecomes), hogy ne merészelje többé a harcászati dekánság tizedének negyedét lefoglalni²⁾.

Az ispán egy megbízottjáról (officialis) már 1319-ben van szó. Ebben az évben képviselteti magát az ispán comes Renoldus által, az Aranyos székben maga helyett állított tisztje által. 1349-ben az ispán egy beiktatást hajtat végre az ő emberével Orosfáji István, Medgyesi hivatalnoka által³⁾.

Hunyadi János idejében nem találunk székely vicecomest,

¹⁾ Pl. 1498-ban Perényi Péter és Maróthi János. Sz. O. I. k. 91. l. Két ispánról van még szó Sz. O. I. k. 125., 127., 131., 136., 177., 215. s köv. fl. A 138-ik lapon két ispán van említve, kik közül az egyik egyszerismind erdélyi vajda volt. — ²⁾ Sz. O. I. k. 60. l. — ³⁾ Sz. O. I. k. 59. l.

hanem kétszer giudice, egyszer csak *Maros*-székben föllállított bírákat¹⁾ és egyszer egy bírót „in medio Siculorum. . delegatus²⁾).

1460-tól igen gyakran találkozunk alispánokkal, annál inkább, minthogy a következő időben az ispán egyszersmind vajda is volt.

Kétségkívül áll tehát az, hogy a 14-ik században már fordulnak-elő alispánok és igen valószínű, hogy az előbbi korban is léteztek. Az idővel az alispánokról szóló adatok mind inkább szaporodnak: az okot részint abban kereshetjük, hogy az ispán teendői mind inkább gyarapodtak már Erdély politikai helyzetének lefolyása következtében is, a mind inkább ismétlődő török háborúk és más benső okok miatt.

Míg az ispán a király tisztviselője volt és tőle nyerte hivatalát, az alispán az ispánnak altisztjeként tekintendő, a kit az ispán saját akarata szerint nevezett ki és semmi szabály vagy törvény nem kötötte őt ebbeli elhatározásában. Érdekes tény, hogy egy királyi tisztnek joga van helyettest állítani és azt teljhatalommal felruházni és pedig úgy, hogy ezt a helyettest a király is elismerte tisztviselőnek. De megtörténik az is, hogy az altiszt más helyettest állít helyébe és az megint egy harmadikat és mind-egyik a teljes hatalommal volt felruházva.

Nem találunk ugyan ilyen törvényt, a mely az ispánnak a vicecomes kinevezési jogot tulajdonitáná, de a gyakorlatból több példát hozhatunk fel annak bizonyítására. A fent említett adatok egyikét ismétlem: „Comiti de Braschau necnon vicecomiti suo“, „Renoldum comitem, officialem suum“, „Stephanus comes et eius vicegerens“. Látjuk tehát, hogy az alispán mindig mint az ispán tisztje van említve; ez elegendő módon bizonyítja, hogy az ispán nevezte ki az alispánokat és nem a király. Még csak egy bizonyítékot kívánok felhozni. 1510-ben megparancsolja a király a székelyeknek, hogy ismerjék el Szapolya Jánost ispánul és neki engedelmeskedjenek mint azon részek vajdájának és ispánjának és következőképpen az ő alvajdáinak és tisztjeinek, *a kiket ő mint képviselőit felállítani fog*. A vicecomest tehát kétségkívül az ispán nevezte ki.

Az alispán hatásköre többnyire kiterjedt arra az egész területre, a mely az ispán kormányzata alatt állott. De gyakran az

¹⁾ Sz. O. I. k. 163, l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 166. l.

is előfordul, hogy az ispán csak bizonyos területre nevezett alispánt, például, a két székben, Beszterczén és a Barcaságban. Ezt könnyen megmagyarázhatni már abból is, hogy azon területek nem képeztek egy szerves egészet Székelyfölddel. Ezen területek külön-külön jogokkal birtak és egymástól és Székelyföldtől területileg el voltak választva.

De érdekesebb az a tény, hogy az ispán némelykor a Székelyföldnek egy bizonyos részében is állított föl alispánt; áll ez különösen Aranyos székre nézve, a mely különben területileg el volt választva a többi Székelyföldtől. Felhozom a következő bizonyítékokat: Az alvajda és alispán Rédei János azt a parancsot adja Aranyosszék tisztviselőinek és lakosainak Csupor vajda nevében „a ki a fentnevezett *szék fölötti ispánságot* mindaddig a míg neki tetszeni fog, nemes Fenyves Jánosnak az ő kedveltjének adta és adományozta; ez a Fenyves János Ambrosiust ezen levél előmutatóját rendelte közéték képviselőjéül“, hogy ezen időtől fogva a fentnevezett Ambrosiusnak Fenyves János megbízottjának mindenben engedelmeskedjenek, a mi törvényes és szokásos (in omnibus licitis et consuetis). Az ispán tehát magánszemélyt ruház fel Aranyos-szék ispánságával határozatlan időre; ez megint kedveltjét nevezi ki képviselőjéül. Az alvajda megerősíti ezt és nagyobb hatalmat kölcsönöz neki ezen megerősítésével. Hatalma mindenre kiterjedt a „mi törvényes és szokásos“, tehát mindarra, a mire az ispán hatalma ki szokott terjedni a székben.

Igen ritkán fordul elő azonban, hogy az ispán csak egy székre nevezett volna ki alispánt, de igen gyakran az, hogy hatalmát az egész Székelyföldre kiterjesztette. Sajnos, hogy nem maradt reánk beiktatási levél; de abból, hogy mit vittek véghez az alispánok, azt lehet következtetni, hogy egész hatalmukkal felruházták őket az ispánok.

Rendszerint csak egy alispánt találunk, de többször kettőt is egyidejűleg, így legelőször 1460-ban¹⁾. Ha az ispán egyszersmind erdélyi vajda is volt, akkor alvajdáit többnyire székely alispánokká nevezte ki. Báthory István és Szapolya János vajdasága alatt folytonosan egyesítve találjuk az alvajdaságot a székely alispánsággal.

¹⁾ Sz. O. I. k. 75 l.

Az ispán hatalma alá tartoztak Görgény és Törcsvár várak is. Az első Görgényről szóló adat 1426-ban kelt. Ebben megparancsolja Zsigmond király a kolosmonostori konventnek, hogy Dénest, Lászlónak, a Losonezi bánnak a fiát, iktassa be Görgény várnak a birtokába, „a mely a székely ispán tisztségéhez tartozik“¹⁾. 1451-ben két várnagy volt²⁾; 1453-ban csak egy. Az utóbbi évben Hunyady nyeri meg a várat örökös birtokul; Mátyás király azonban átengedte megint az ispánnak. 1460-ban az ispán már megint a várban székelt. A következő években többnyire az alvajdak, illetőleg alispánok kezében volt; az ispán tudniillik a vár gazdag jövedelmeivel szokta az alispánt kielégíteni³⁾.

Törcsvár és a törcsvári uradalom is többnyire az ispán kezében volt, a ki a várnagyokat kinevezte. De már II. Ulászló elzálogosította a várat a Brassaiaknak a vár uradalmával együtt, és végül a vár egészen a Brassaiak kezébe került, a kik a várat, mint magánbirtokot birtokolták.

1526-tól 1533-ig úgy látszik nem volt székely ispán. 1533-ban Ferdinánd király kinevezett egyet; 1534-ben azonban János király is nevezett ki ispánt Maylád István személyében, a ki 1541-ig viselte a hivatalt⁴⁾. Aztán átveszi Frater György az ispán teendőit, anélkül, hogy a címet felvette volna⁵⁾. Ferdinánd király 1552—1554-ig megint nevezett ki ispánt. 1562-től fogva egy ideig csak „a hat szék kapitányát“ találjuk az ispán helyett⁶⁾. Báthory István és utóda Báthory Kristof az „erdélyi vajda és székely ispán“ címet vették föl; Báthory Zsigmond is viselte ezt a címet. Mihelyt tehát az erdélyi fejedelmek felvették a címet, nem neveztek ki többé székely ispánt, hanem csak kapitányt a hat székben. — Aranyosszék tudniillik kivétellett hatalma alól minthogy nem vett részt az 1562-iki lázadásban. A hat szék kapitánya egyszersmind Székelytámadt és Várhegy várnagya volt némelykor királybíró is. Míg az ispán feladata az volt, hogy megvédje a székelyeket jogaikban, addig a hat szék kapitánya eszközül szolgált a fejedelmek a székelyek fékentartására és elnyomására.

¹⁾ Sz. O. I. k. 119. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 163. l. — ³⁾ Sz. O. II. k. 95. 98., 161. ll. — ⁴⁾ Sz. O. III. k. 251., 252., 253., 259. és 260. ll. és II. k. 59. l. — ⁵⁾ Sz. O. III. k. 298. l. — ⁶⁾ Sz. O. II. k. 177, 210., 213., 215., l. stb.

Az ispán egyik legfontosabb feladata volt a székelyek hadi készültségén örködni, háború esetében a fölkelést elrendelni és a fölkelte sereget vezetni.

Hogy a székely ispánok a fölkelte székely hadat háborúba vezették, azt számos egykorú kronikáiról és emlékiról bizonyítja. Akadályoztatás esetében az alispán volt a képviselője. A háborúban a székely ispán a vajdának egyik altisztje volt, ha a vajda nem viselte mindkét hivatalt egyidejűleg.

De van elég eset arra is, hogy az ispán, mint önálló hadvezér lép föl. Ez akkor történt meg, ha Moldvából, vagy Havasalföldről tört be az ellenség és az ispán a fenyegető veszély elhárítására ellene tört. Az ispán veszély esetében hatalmánál fogva elrendelhetette a felkelést. Azt nem tudom, hogy vajon akkor is harcoltak a székelyek az ispán vezette alatt, ha csak $\frac{1}{10}$ vagy $\frac{1}{20}$ rész kelt föl. A törökök ellen viselt támadó háborúban olvasni lehet a nevüket.

Ha most már az ispán a hadseregnek a vezére volt háborús időben, természetes az is, hogy a béke idejében a hadiszemléket tartotta, hogy bizonyosságot szerezzen magának a székelyek hadi készülttségéről és hadának számáról.

Már egy 1301-ben kelt oklevélben arról történik említés, hogy az ispán „összeszámítja“ (connumerare) a székelyeket. A connumeratio valószínűleg nemcsak a fölkelés alkalmával történt, hanem békés időben is, mert a connumeratio alkalmával a hadat osztályokra kellett osztani, a lovasokat és gyalogosokat külön összeszámítani, mert háború esetében nem lehetett azzal időt vesztegetni.

Mátyás királynak 1473-ban kelt parancsa, a mely a lustrálásra vonatkozik, így hangzik: „Másodszor pedig haladék nélkül tartsatok általános hadiszemléte a székelyek között és irjátok... az előkelőket... és a gyalogosokat külön-külön lajstromokba, a melyeket senki sem még az előkelők közül sem fog megváltoztatni... és senkisé meg magasabb rendre emelkedni a mi vajdánk és székely ispánunk tudta nélkül...! A lajstromokat, a melyeket készítettek, nekünk is küldjétek meg“.

A lajstromok tehát törvényként szerepelnek, mert senki sem változtathatja meg őket. Ebben a tekintetben az ispán hatalma a római censoréval hasonlítható össze. Az ispán egy lajstromot

saját számára készítettett, hogy ellenőrizhessen minden önkényes változtatást.

Ha az ispán a székely hadsereget mozgósítani akarta, akkor vagy vérbe mártott kardot hordoztatott körül, vagy levéllel szólította fel a székek tiszteit, hogy mozgósítsák a hadköteleseket.

Az általános mozgósításnál az ispántól függött, hogy kiket akart hátra hagyni a házak őrzésére. Az 1499-iki privilegium ezt rendeli ezen esetre: „...Az ispán rendelje el a mozgósítást, és pedig úgy, hogy meghatározza hány személyt hagy hátra az egyes kapitányok és előkelő székelyek házaiban érdemük szerint és az idő szükséglete szerint, nem mintha ő felsége a király köteles azt tenni, de azért, hogy annál hajlandóbbak a királyi szolgálatra“¹⁾. Az ispán megengedheti tehát, hogy az előkelők embe-
veket, valószínűleg szolgálókat, hagyjanak hátra házaik védelmére. „A kik azonban készakarattal otthon maradtak... vagy vonat-
kodtak a seregbe beállani, azokat megbüntetni álljon az ispánok és az előkelő székelyek hatalmában“²⁾. A városokat és azokat, a kik nem bírnak 3 frt-értékű vagyonnal és a földönlakókat, a kik máskor sem szoktak hadi szolgálatot teljesíteni, védő háború esetében az ispán tetszése szerint fegyverre szólíthatta.

A banderiális rendszer behozatala óta a székely ispánnak is kellett magánhadat tartania és pedig 1429 óta, mely évben a székelyek hadszolgálati kötelességét szabályozták: két banderiumot, ugyanannyit, mint az erdélyi vajdának³⁾. Már 1390-ből fennmaradott egy adat, mely azt mutatja, hogy a székely ispánok a székelyek „legió“-ján kívül, azaz a fölkelt seregen kívül még saját csapatot is vezettek, a mely „társaikból és nemzetségükből“ állott⁴⁾. Seregét azonban nem tarthatta állandóan a Székelyföldön, hanem csak ideiglenesen, ha az országon átvonult Moldvába⁵⁾.

Az igazságszolgáltatásban is nagy hatalma és tekintélye volt az ispánnak. Már bővebben tárgyaltuk azt, hogy Udvarhely-

¹⁾ Sz. O. III. k. 140. l. ²⁾ ugyanott — ³⁾ Sz. O. I. k. 126. l. — ⁴⁾ Postremo vero . . . vir Magnificus Stephanus de Kanysa, protunc comes Siculorum ostrorum existens, cum suis complicibus et gentibus a Siculis nostris, ante ingressum nostrum ad dictam terram Molduanam. . . . poterat cum suo vexillo dictarum gentium et Siculorum legione praeualida suffulta irruens . . . stb. Sz. O. I. k. 82. l. — ⁵⁾ Sz. O. III. k. 142. l.

székről hozzá fellebbezték a pereket. Bizonyítják ezt a Zabolai gyűlés határozatai, II. Ulászló privilegiuma és számos elintézetti pernek az okmánya. II. Ulászló még azt a jogot is meg akarta az ispánnak szerezni, hogy a székek és a nemzetgyűlés senkit se ítélhessenek halálra vagy ingó vagyonának elvesztésére azok közül, a kik a nemzet ellen bűncselekvényt követtek el az ispán tudta és beleegyezése nélkül. De ezen törekvésének nem volt eredménye.

Ezzel szemben az ispán igazságszolgáltatási tevékenysége mind inkább nőtt, már annál fogva is, hogy a székek törvényszékei napról-napra igazságtalanabbakká lettek. Az ispán feladata volt azokat ellenőrizni. Minthogy a székek törvényszékei nem teljesítették kötelességüket, az ispán kényszerítve volt, a székgyűlést összehívni és a perekben befejező ítéletet hozni. Minthogy azonban nehézkes lett volna az egész székgyűlést mindegyre összehívni, idővel az ispán csak néhány előkelőt hívott össze és így lessanként egy új törvényszék keletkezett, a *judicium generale*. II. Ulászló privilegiuma a *judicium generale* már mint jól berendezett törvényszéket tünteti föl. A *judicium generale* berendezéséről és fejlődéséről különben már volt szó¹⁾. Ezen törvényszék ítéleteit az ispán hajtatta végre közegei által. II. Ulászló privilegiuma szerint kénytelen volt mindenik székben egy-egy közeget tartani.

Határjárást, örökségek felosztását, tanúk kihallgatását gyakran magánszemélyekre bízta az ispán, a kiket csakis ezen eljárások végrehajtására nevezett ki.

Az ispánnak jogában állott a büntetéseket pénz és szabadság büntetéssel, az ingó vagyon elkobzásával, számkivetéssel, halállal és más büntetésekkel sújtani.

De kegyelmezési joga is volt: „Történettel való halálért a a vajda urak kegyelme használ esztendeig és három napig, de úgy, hogy a közben halálosokon több bosszút ne tégyen; annak utánna ha az alatt meg nem békélik, törvény szolgáltatásék reája“²⁾. A vajda szó alatt mindig az ispánt kell érteni, mert a vajdának semmi dolga sem volt a székekkel. Könnyen meg lehet magyarázni, hogy miért használták a vajda szót itten. Ezen

¹⁾ Lásd ezen munka 32. lapján. -- ²⁾ Sz. O. II k. 122. l., 59. artic.

törvényezikk tudniillik a székely nemzetgyűlésen Kendi és Dobó, erdélyi vajdák és székely ispánok elnöklete alatt készültek és ezen kívül már régóta a vajda egyszersmind az ispáni méltóságot is viselte.

De „parancsolattal senkit sem hívhassanak se vajda urak, se ispán eleibe, hanem kit kit székén keressenek előbbszer“¹⁾. Az ispán tehát senkit sem idézhetett maga elejébe, mielőtt az illetékes törvényszék nem ült törvényt.

Természetes, hogy a *judicium generale* ez alól kivételett, már annál fogva is, hogy benne a szék hivatalnokai és esküdtei részt vettek, az ispán tehát nem ült egyedül törvényt.

Olyan perekben, a melyek azért folytak, mert az egyik fél önhatalmulag átment egy rendből a másikba, csak az ispán ítélete döntött²⁾.

Az ispán gyakran elnökölt a székely nemzetgyűlésben. Így például 1344-ben Székely Vásárhelyt³⁾, az 1466-iki Zabolai gyűlésen, az 1492-iki Udvarhelyiben és az 1555-iki Udvarhelyiben⁴⁾. Az ispán nem volt jelen az 1505-ki, az 1507-iki Udvarhelyi és az 1506-iki Agyagfalvi gyűlésen.

Kétségtelen, hogy az ispán jelenléte nem volt szükséges arra, hogy a nemzetgyűlés jogérvényes határozatot hozhasson, de jelenléte nagyobb hatásúvá tette a határozatokat, mert az ispán is felügyelt a határozatok végrehajtására. Mint a királynak, a Székelyföldre nézve legfőbb hivatalnok köteles volt az ország nyugalmaról is gondoskodni. Számos oklevél maradt reánk, a melyben a székek lakóseit, vagy tisztjeit, városokat, vagy egyes személyeket arra int, hogy törvényesen járjanak el és ne merjenek a jognak ellenszegülni.

Jogában állott ezenkívül privilegiumokat osztogatni. Ebben a tekintetben azonban nem határozhatjuk meg jogkörét, mert azokat többnyire a király fölhatalmazásából osztogatta. De van olyan eset is, a mikor nem hivatkozik a király megbizására, hanem a maga hatalmánál fogva állítja ki a privilegiumot, így például Kendi és Dobó megengedték Maros-Vásárhelynek, hogy határán belül malmot építhessen⁵⁾.

¹⁾ ugyanott 35. art. - - ²⁾ Sz. O. III. k. 170. s 174. l. - ³⁾ Sz. O. I. k. 51. l. - ⁴⁾ Sz. O. II. k. 119. l. - ⁵⁾ Sz. O. III. k. 303.

Szerződéseket, kiegyezéseket, végrendeleteket és más okmányokat, a melyeknek nagyobb jogérvényességet akartak adni, az ispán által erősítették meg, így például a „székely előkelők szerződése, hogy jövendőben a székely földön minden pártoskodást és lázadást közérővel megakadályoznak¹⁾), vagy Sepszi-szék előkelői az ispán által állíttatnak ki egy okmányt egy erdő eladásáról²⁾ stb.

Magán ügyekben az ispánnak a törvény rendes útját kellett követnie; vagyis azt a személyt, a kivel peres ügye volt, azon szék törvényszékénél kellett beperelnie, a melyben az illető lakott. Mátyás király megparancsolja 1470-ben az akkori ispánoknak, hogy ha van nekik vagy embereiknek valami peres ügyök Maros-Vásárhely lakósa ellen, akkor azt a város bírása és esküdtei elé vigyék³⁾. De van olyan eset is, hogy az ispánok semmit sem törődtek a joggal, hanem zsarnokul léptek föl, mint például Báthory István.

Az ispán költségei tetemesek voltak, mert tekintetbe kell venni, hogy ő háborús időben két banderiumot tartott fönn, hogy mindig nagyszámu tanács volt vele, irnok, szolga stb. Világos tehát, hogy jövedelmei is nevezetesek voltak. Jóllehet több adat maradt reánk, mégsem vagyunk képesek évi jövedelmét meghatározni, mert jövedelmei egyrésztől változékonyak, másrésztől sok olyan jövedelme volt, melyekről fogalmunk sincs, hogy mennyire mentek egy évben.

Mint Beszterczének ispánja, határozott összegű jövedelemmel bírt, a mely idővel gyarapodott. Hunyadi János, Beszterczei ispánnak egyik levelében a következő érdekes adatot találjuk: „A mi városunk a hozzátartozó részekkel, tudniillik a tartomány felsőbb részeivel, kötelesek minden évben keresztelő János ünnepén 35 márka és 4 lat ezüstöt, az alsóbb területek Szent-Márton napján 24 márka és 3 lat ezüstöt adni adójuk helyében, **a melyet ők máskor a székely ispánnak adtak**“⁴⁾. Tehát 60 márka ezüstöt kapott az ispán a Beszterczeiektől a XV-ik század közepében. Valószínű, hogy a két szék és a Barcaságból is készpénzbeli évi jövedelmet húzott.

Tetemes jövedelmei voltak az ispánnak Töröcsvár és Gör-

¹⁾ Sz. O. I. k. 337. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 110. — ³⁾ Sz. O. I. k. 216. l. —

⁴⁾ Sz. O. I. k. 166 l.

gény várak uradalmaiból, mert azok elég nagyok voltak. 1552-ben Görgény vár uradalma 27 falúra terjedt, a melyekben több mint 300 kapu volt¹⁾.

A székelyektől ugyan nem kapott egyenes fizetést, de mégis elég előnyt élvezett, ha Székelyföldön tartózkodott.

Az 1499-iki privilegium szerint minden ispán beiktatása idejében egy lovat kapott mindegyik széktől, összesen hetet és pedig olyant, „hogy rajta tisztességesen mehetett csatára“²⁾

Ha az ispán generale iudicium tartása végett az egyes székben tartózkodott, akkor a széknek takarmányról kellett gondoskodnia 40 ló számára; továbbá számára és kísérete számára eledelről is, a nemzetgyűlések alkalmával.

Ehez járultak még a bírságok. A iudicium generale alkalmával megkettőzték a bírságokat és azoknak felét az ispán kapta. A bírságok nem voltak különben jelentéktelenek, a mint ez „a municipalis consuetudóból³⁾, az 1559-iki articulusokból⁴⁾ és az 1559-iki „articuli reformati“-ból⁵⁾ kiténik.

Ha most már feltesszük, hogy az ispán tényleg 15 napig bíráskodott mindegyik székben, akkor képzelhetjük, hogy jövedelme nem volt csekély.

Az appellált perek jövedelme kizárólag az övé volt.

A székely ispán azon kívül még kész fizetést húzott a királytól épen úgy, mint az erdélyi vajda és több más királyi hivatalnok: II. Ulászló elzálogosítja Tarczai János székely ispánnak Algyógy mézövárosát, sok más kiadásai miatt, a melyeket a király számára tett, de végre azért is, mivel „a mikor őt ugyanazon székelyek ispánjává tettük, képtelenek voltunk... neki, sok másféle szükségletek miatt *járandóságának kiegyenlítéséről gondoskodni* (de solutione salarij sui providere... nequivimus). Tarczai tehát nemcsak teljesített fizetéseket a királyhoz lyett és javára, hanem épen még fizetést is igényelhetett a királytól; és ez a város elzálogosításának legfontosabb oka. A zálogösszeg 12,000 frt volt; ebből tehát azt lehetne következtetni, hogy az ispán fizetése, a melyet a királytól húzott, igen nevezetes volt. Igen sajnálatos, hogy erre vonatkozólag más adat nem maradt reánk.

¹⁾ Sz. O. II. k. 98. l. — ²⁾ Sz. O. I. k. 304. l. — ³⁾ Sz. O. I. k. 119. l. — ⁴⁾ Sz. O. II. k. 150. l. — ⁵⁾ Sz. O. II. k. 154. l.

Ügyekezünk tehát, a mennyire a fennmaradt okmányok alapján lehetséges volt, tárgyalni a székelyek intézményeit az 1562-iki átalakulásig és a mennyiben szükséges volt 1601-ig.

Az 1562-iki év sarkalatos pontot képez a székelyek történetében. Ráműtattam azonban, hogy ennek az erőszakos változásnak előzményei voltak; kimutattam, hogy mennyire különbözött már 1562 előtt a harmadik rend jogi állapota a két felső rendtől és hogy milyen nagy befolyása volt a rendes adófizetésnek a jogi állapotok átalakulására.

A *ius regium*-ot ugyan beszüntette az 1601-iki országgyűlés határozata, minek következtében mindenki, a ki régenten a harmadik rendhez tartozott, megnyerte személyes szabadságát és régi birtokjogát és megszüntette az adófizetést is, mind a harmadik rendre, mind a földönlakókra nézve.

De átalakult annak ellenében a székely nép erkölcsi állapota. A harmadik rend a jobbágyságot már nem tartotta szégyenletesnek, ellenkezőleg, készakarva vetette magát abba az állapotba, hogy azáltal a hadi terhek alól fölszabaduljon.

A földönlakók jobbágycokká süllyedtek le. A három rendnek kellett mindenkor hadi szolgálatot teljesítenie, ha a fejedelem azt követelte és pedig nemcsak egy meghatározott időig, mint régenten. A szék bírójának a hivatala megszüntettetett. A *Iudex regius* szék hivatalnokká lett; a kapitányt a fejedelem nevezte ki.

Ezek mind olyan átalakulások, a melyek az 1562-iki évnek közvetlen hatása alatt állanak.

A székelyek lényegileg visszanyerték 1601-ben régi szabadságukat, de a negyven év behatását nem törölhették el; ebben a tekintetben tehát fordulópontnak nevezhetjük az 1562-ik évet.

JAVÍTÁSOK.

Sajnálatos félreértés következtében a kinyomatás megtörtént, mielőtt a második javításhoz foghattam volna. A tisztelt olvasó szives elnézését kérem. Értelmezavaró sajtóhibák a következők:

1. l. 3. s. (sor) f. (felülről) Erdélyföld h. (helyett) olvasd Erdély.
1. l. 7. s. f. délkeleti h. délkeletit
4. l. 2. s. f. „Andresnum“ h. Andreanum.
4. l. 4. s. a. (alulról) testvér h. tartozó.
4. l. jegyzék 4. s. f. longo temporum h. tanto temporum usu.
4. l. „ 7. s. f. I. k. 3 l. h. V. k. 65 l.
5. l. 8. s. f. nemzetiségeknek h. nemzetségeknek.
5. l. 7. s. a. nemzetiségek h. nemzetségek
5. l. 1. s. a. Torjavásár h. Torjavására
6. l. 3. s. f. vus h. vos.
6. l. 6. s. a. is possessivne h. in possessione.
7. l. 5. s. f. Kocrnemiza h. Koroniza
7. l. 7. s. a. Bereczkei h. Bereczki.
10. l. 2) jegyzék Mégvaró h. Magyaror.
12. l. 11. s. f. ev h. eo.
16. l. 7. s. a. Wuorhel h. Wduorhel.
16. l. 2. s. f. distructus h. districtus.
16. l. 2) jegyzék 6 h. 36.
17. l. 1. s. f. commarontum h. com norantes.
17. l. 21. s. f. Thytegd h. Thytegd
18. l. 3. s. a. indiciaras h. iudiciarias
19. l. 4. s. a. elválás (alienativ) h. elválás (alienatio).
27. l. 17. s. a. colonasait h. colonusait.
27. l. 12. s. a. colonusok h. colonusokat
28. l. 17. s. a. indiciaras h. iudiciarias.
28. l. 16. s. a. iuidicis h. iuridicis.
30. l. 12. s. f. fellebbezett h. felebbezett.
32. l. 12. s. f. genuale h. generale.
34. l. 1. s. f. sine h. sive.
37. l. jegyzék 6. s. f. tulajdonító h. tulajdonítandó.
38. l. 16. s. f. Mijad h. Mijnd

43. l. 18. s. f. orzagaw h. orzágával.
48. l. 2. s. a. secipiendio h. recipiendis.
49. l. 1. s. f. snorum,.... index.... noa, h. orum,.... iudex.... non.
49. l. 6. s. f. index h. iudex.
49. l. 16. s. a. Udvarhely h. udvarhelyi.
50. l. 11. s. f. „comess“-evel h. „comes“-sével.
55. l. 6. s. f. Berald h. Bernáld.
55. l. 13. s. f. később, h. későbbi.
58. l. 7. s. f. Thorguavasara h. Thoryavasara.
59. l. 10. s. a. is h. in.
62. l. 6. s. a. sen h. seu.
64. l. 6. s. f. mint.... mint h. mind.... mind.
66. l. 16. s. f. *Ojtozi* h. *Bereczki*.
67. l. 3. s. a. *tordai*.... *szembe* h. *Ojtozi*.... *szemben*.
69. l. 17. s. f. felheborodás h. felháborodás.
70. l. 12. s. a. genuára h. genera.
72. l. 5. s. f. székülők h. székülők.
72. l. 7. s. f. senioresek h. seniores.
74. l. 10. s. f. tenentur h. tenentur.
84. l. 19. s. f. mind h. mint.
86. l. 17. s. f. connumaáltassanak ²⁾ h. connumeráltassanak.
86. l. 1. s. a. szolgálni után ²⁾ kell.
88. l. 11. s. a. lelkes h. telkes.
91. l. 6. s. a. kívántak h. kívánta.
91. l. 4. s. a. szolgálnik h. szolgálnikok.
94. l. 11. s. a. adása h. adóra.
94. l. 10. s. a. kötelezővé h. kötelezve.
96. l. 6. s. a. földönlakóit h. földönlakóit.
96. l. jegyzék 2. s. a. exempli h. exempti.
103. l. 18. s. f. árvát h. árát.
114. l. 8. s. f. nemzetgyűést örvényalkotó h. nemzetgyűlés törvény-alkotó.
118. l. 10. s. f. Brassono h. Brassow.
123. l. 3. s. a. lastromok h. lajstromok.
124. l. ²⁾ jegyzék 3. s. f. ostrorum h. nostrorum.
125. l. 2. s. a. semmf. h. semmi.